

*Περίπατοι Κληρονομιάς
στη Θεσσαλονίκη*
Heritage Walks in Thessaloniki

Περίπατοι κληρονομιάς στη Θεσσαλονίκη

ΔΗΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΚΕΝΤΡΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
Περιβάλλοντος και Πολιτισμού
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Heritage walks in Thessaloniki

MUNICIPALITY OF THESSALONIKI
THESSALONIKI HISTORY CENTRE

HELLENIC SOCIETY
for the Environment and Culture
THESSALONIKI SECTION

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΕΡΙΠΙΑΤΩΝ

Αθανασίου Φανή, Ζυγομαλάς Δημήτρης, Κονιόρδος Βασίλης, Μαρκή Ευτέρπη, Στεριώτου Ιωάννα.

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Στεριώτου Ιωάννα, Κονιόρδος Βασίλης, Ζυγομαλάς Δημήτρης, Δραγούμη Ευγενία, Στεφανίδης Ανέστης.

Χάρτες - Υπόβαθρα

ΕΚΕΠΠ - ΕΚΕΧΧΑΚ Εθνική Χαρτοθήκη

Επιμέλεια: Πάρις Σαββαΐδης, Φωτεινή Παππά, Ιωάννα Παπαδοπούλου, Ελπίδα Δανιήλ.

Μετάφραση: Γλώσσημα & Βερχαΐμ

COPYRIGHT © 2009

ΔΗΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

KENTPO ICTOPIAS ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Περιβάλλοντος και Πολιτισμού

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ISBN 978-960-92592-5-5

Φωτογραφία Εξωφύλλου: Η παραλία της Θεσσαλονίκης με το υπηήλατο τραμ, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα.

TEXTS OF INDIVIDUAL WALKS

Fani Athanassiou, Dimitris Zygomas, Vassilis Koniordos, Efterpi Marki, Ioanna Steriotou.

EDITING

Ioanna Steriotou, Vassilis Koniordos, Dimitris Zygomas, Evgenia Dragoumi, Anestis Stefanidis.

Maps - Backgrounds

EKEPP - EKECHAK National Map Library

Editorial team: Paris Savvaidis,

Foteini Pappa, Ioanna Papadopoulou, Elpida Daniil.

Translation: Glossima & Wehrheim

COPYRIGHT © 2009

MUNICIPALITY OF THESSALONIKI

THESSALONIKI HISTORY CENTRE

HELLENIC SOCIETY

for the Environment and Culture

THESSALONIKI SECTION

ISBN 978-960-92592-5-5

Cover Photograph: The seafont of Thessaloniki, with the horse-drawn tram, at the end of the 19th century.

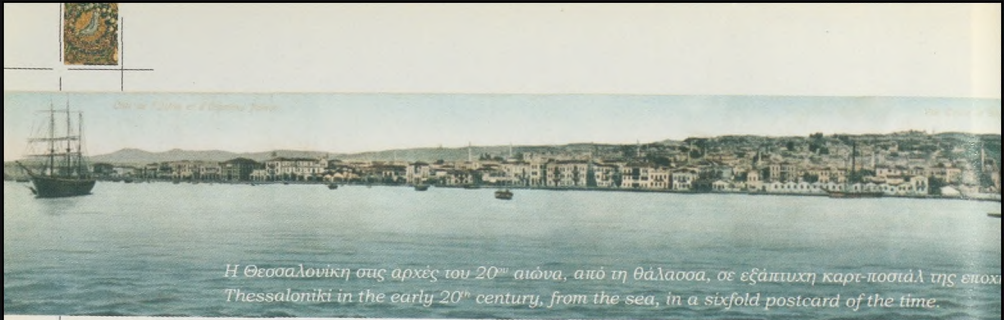
Η Καμάρα σε ελαιογραφία του Πολύκλειτου Ρέγκου (1939).
The Arch of Galerius, in an oil painting by Polykleitos Rengos (1939).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Χαιρετισμός Δημάρχου Θεσσαλονίκης.	8
Χαιρετισμός Προέδρου του Παρατηρήματος Θεσσαλονίκης της Ελληνικής Εταιρείας.	10
Η Πόλη της Θεσσαλονίκης στο πέρασμα των αιώνων.	14
1 ^{ος} ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ Από την Παραλία και το Λευκό Πύργο, στο Συντριβάνι, στην Αγίου Δημητρίου και την Αγίας Σοφίας.	34
2 ^{ος} ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ Από την Αγίας Σοφίας και την Αγίου Δημητρίου, στην Ίωνος Δραγούμη και την Παραλία.	72
3 ^{ος} ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ Από την Αγορά του Λιμανιού, στην Αγίου Δημητρίου, στα Δυτικά Τείχη και το Φρούριο Βαρδαρίου.	92
4 ^{ος} ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ Από τα Ανατολικά Τείχη και την Αγίου Δημητρίου, στις παρυφές της Άνω Πόλης – Ολυμπιάδος.	112
5 ^{ος} ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ Η Άνω Πόλη, από την Ολυμπιάδος, στα Τείχη της Ακρόπολης και στις παρυφές των Ανατολικών Τειχών.	128
6 ^{ος} ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ Η Ακρόπολη και το Επταπύργιο.	162
Η ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ Λιμάνι και παλιές βιομηχανίες στη Δυτική Θεσσαλονίκη. Η Ανατολική Θεσσαλονίκη. Η περιοχή των Πύργων.	170
Μουσεία Θεσσαλονίκης.	186
Βιβλιογραφία.	188

CONTENTS

Foreword by the Mayor of Thessaloniki.	9
Foreword by the President of the Thessaloniki Section of the Hellenic Society.	11
The city of Thessaloniki through the centuries.	15
WALK I	
From the seafront and the White Tower to Syntrivani, Aghios Dimitrios and Aghia Sophia Streets.	52
WALK II	
From Aghia Sophia and Aghios Dimitrios Streets to Ionos Dragoumi Street and the seafront.	82
WALK III	
From the port market to Aghios Dimitrios Street, the western walls and the Vardari Fort.	102
WALK IV	
From the eastern walls and Aghios Dimitrios Street to the lower edge of the Upper City – Olympiados Street.	120
WALK V	
The Upper City, from Olympiados Street to the walls of the Acropolis and the edge of the eastern walls.	144
WALK VI	
The Acropolis and the Eptapyrgio.	166
THESSALONIKI OUTSIDE THE WALLS	
The port and the old factories of western Thessaloniki. Eastern Thessaloniki. The Pyrgon district.	178
Museums of Thessaloniki.	187
Bibliography.	189

Η πόλη που έχτισε ο βασιλιάς Κάσσανδρος το 315 π.Χ. ως νέα πρωτεύουσα του Μακεδονικού κράτους, η πόλη που πήρε το όνομα της γυναίκας του, αδερφής του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η όμορφη νύμφη του Θερμαϊκού, η Θεσσαλονίκη, είναι μία από τις ιστορικότερες πόλεις του κόσμου. Για περισσότερους από 23 αιώνες υπήρξε αδιάκοπα μια πολυάνθρωπη μεγαλούπολη, οικονομικό, πολιτιστικό και πολιτικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής των Βαλκανίων και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, μεγάλο σταυροδρόμι πολιτισμών και εθνών. Η Θεσσαλονίκη αποτελούσε πάντοτε τον πόθο των ισχυρών της περιοχής, το μήλον της Έριδος για στρατηγούς και επιδόξους βασιλείς.

Η Θεσσαλονίκη έζησε πολλά και σημαντικά γεγονότα στο μακραίωνο βίο της. Αυτοκράτορες ισχυρούς και φιλόδοξους που προίκισαν την πόλη με όμορφα δημόσια κτίρια, εξαιρετικές εκκλησίες, αγορές, λουτρά, προστατευτικά τείχη, λιμάνια. Η πόλη έζησε καταστρεπτικούς πολέμους, εξεγέρσεις, αλώσεις, πυρκαγιές, αλλά και ημέρες και έργα δημιουργίας. Στη Θεσσαλονίκη κήρυξε τον Χριστιανισμό ο Απόστολος Παύλος και από αυτήν ξεκίνησαν το εκπολιτιστικό τους έργο οι Κύριλλος και Μεθόδιος.

Η Θεσσαλονίκη, για αιώνες, αποτέλεσε χώρο συνύπαρξης πολλών εθνοτήτων: εβραίοι, οθωμανοί, αρμένιοι, αλλά και άλλοι λαοί, μαζί με τους Έλληνες άφησαν στην πόλη το δικό τους στίγμα και διαμόρφωσαν την κοσμοπολιτική της φυσιογνωμία. Οι κάτοικοι της Θεσσαλονίκης, σε ολόκληρη την ιστορική της διαδρομή, διακρίθηκαν στα γράμματα, τις τέχνες, το εμπόριο. Τα βυζαντινά Δημήτρια αποτελούσαν ένα μεγάλο εμπορικό και πολιτιστικό πανηγύρι για την ευρύτερη περιοχή, το οποίο αναβίωσε στη σύγχρονη εποχή με το Φεστιβάλ των Δημητρίων, αλλά και τη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης.

Στη σύγχρονη Θεσσαλονίκη, στις πλατείες και τους δρόμους της πόλης, στις περίφημες εκκλησίες της, στα τείχη και τα ιστορικά μνημεία, αλλά και στις γειτονιές, στην παραλία, τη θάλασσα και τα περικόρια της πόλης, με ένα μαγικό τρόπο, αποτυπώνονται ανάγλυφα όλες οι μακραίωνες διαδρομές της πόλης και των ανθρώπων της. Μικρά και μεγάλα μυστικά, μηνύματα από άλλες εποχές, ιστορικές φιγούρες και μακρινά ίχνη συγκλονιστικών γεγονότων περιμένουν τον ιστοριοδίφη, το λάτρη του παρελθόντος, της παράδοσης, το σύγχρονο άνθρωπο που αναζητά στη συλλογική μνήμη της Θεσσαλονίκης πανανθρώπινες αξίες, έργα πολιτισμού και μηνύματα ειρήνης και αδελφοσύνης.

Η Θεσσαλονίκη είναι μια φιλόξενη πόλη και αναμένει με ανυπομονησία τους θαυμαστές της που επιθυμούν να ανακαλύψουν το πραγματικό της πρόσωπο.

Βασίλειος Παπαγεωργόπουλος
Δήμαρχος Θεσσαλονίκης

The city of Thessaloniki, built by King Cassandros in 315 BC as a new capital for the Macedonian state, was named after the king's wife, sister of Alexander the Great. Set on the shores of the Thermaic Gulf, Thessaloniki is one of the world's most historic cities; in more than 23 centuries of uninterrupted history it has been a major centre of population, a busy economic, cultural and political centre in the region of the Balkans and south-eastern Europe, an important meeting point for different cultures and peoples. It has always been a prize eagerly sought by powerful men in the region, coveted by generals and would-be kings.

Throughout its long life the city experienced many important events. It has seen powerful and ambitious emperors, who endowed it with fine public buildings, superb churches, markets, baths, fortifications and ports. The city has lived through calamitous wars, uprisings, siege, conquest and fire – but also through days of peace and prosperity in which the arts were able to thrive. Saint Paul preached the Christian message here, and it was from Thessaloniki that Cyril and Methodius launched their civilizing mission to the Slav peoples.

For centuries, Thessaloniki was home to many different ethnic groups – Jews, Ottoman Turks, Armenians and others. Alongside the native Greek population, they all left their characteristic mark on the city and helped shape its cosmopolitan character. Throughout their long history the people of Thessaloniki have made important contributions to the arts, literature and commerce. The Byzantine Demetria fair was a major commercial and cultural event for the whole region, which has been revived in modern times in the form of the Demetria arts festival and the International Trade Fair.

In modern Thessaloniki, the magical traces of its long history are everywhere to be seen: in the streets and city squares, the famous churches, the walls and historic buildings, the many different neighbourhoods, the seafront, the sea and the outskirts of the city. In every corner, secrets await the lover of history, echoes from the past, historical figures and the distant traces of great events – a feast for the historian, for those who revere the past and its traditions, and for contemporary man, seeking in the collective memory of the city universal values, works of art, messages of peace and fraternity.

Thessaloniki is the most hospitable of places – and its people look forward to welcoming all those visitors who wish to discover the true face of the city.

Vassilios Papageorgopoulos

Mayor of Thessaloniki

Η Θεσσαλονίκη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, με τα ανατολικά τείχη, σε τετράπτυχη καρτ-ποστάλ της εποχής
Thessaloniki in the early 20th century, with the eastern walls, in a fourfold postcard of the time

Οι πολιτιστικοί περιπάτοι που παρουσιάζονται στην έκδοση αυτή αποτελούν μία μοναδική ευκαιρία για την προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς της Θεσσαλονίκης στους κατοίκους της, αλλά και στους επισκέπτες της. Αυτό ήταν το προϊόν της συνεργασίας ανάμεσα στο Δήμο Θεσσαλονίκης και το Παράρτημα Θεσσαλονίκης της Ελληνικής Εταιρείας Περιβάλλοντος και Πολιτισμού. Στόχος της ήταν η γνωριμία με τη μακρόχρονη ιστορία και το ρόλο που διαδραμάτισε η πόλη μας, ιδιαίτερα την περίοδο των Μακεδόνων Βασιλέων, των Παλαιοχριστιανικών και Βυζαντινών χρόνων, καθώς και τη νεότερη περίοδο που ακολούθησε εκείνη των Οθωμανικών χρόνων με συνεπάρχουσες διαφορετικές κοινότητες, πολιτιστικές αξίες, έθιμα και θρησκείες.

Οι περιπάτοι αυτοί προσφέρουν στον επισκέπτη της Θεσσαλονίκης τη δυνατότητα να γνωρίσει μέσα από τη διαχρονική τους εξέλιξη τους δρόμους, τις πλατείες και τις πολυπολιτισμικές γειτονιές της πόλης.

Το Παράρτημα Θεσσαλονίκης της Ελληνικής Εταιρείας, το οποίο δραστηριοποιείται από το 1991 στην πόλη μας και το οποίο αγωνίζεται για την προστασία και την ανάδειξη της πολιτιστικής μας κληρονομιάς και του περιβάλλοντος, στεγάζεται εδώ και επί τα χρόνια στο διατηρητέο κτήριο, ιδιοκτησίας του Δήμου Θεσσαλονίκης, στην οδό Επιμενίδου 19 στην Άνω Πόλη Θεσσαλονίκης.

Κύριος συντελεστής της συλλογικής μας αυτής προσπάθειας υπήρξε η Πρόεδρος της Αρχιτεκτονικής Επιτροπής του Παραρτήματος Θεσσαλονίκης, Δρ Αρχιτέκτων Ιωάννα Στεριώτου, η οποία με τη συσσωρευμένη γνώση της και τη μακρόχρονη εμπειρία της κατόρθωσε, με τη συνεργασία των επιστημόνων Φανής Αθανασίου, Δημήτρη Ζυγομαλά, Βασιλή Κονιόρδου και Ευτέρπης Μαρκή, να ζωντανέψει, μέσα από τα κείμενα του οδηγού, τα ιστορικά ίχνη της πόλης.

Η στενή συνεργασία με το Δρ. Αντώνη Σατραζάνη, Προϊστάμενο του Κέντρου Ιστορίας του Δήμου Θεσσαλονίκης και τους, Ευγενία Δραγούμη και Ανέστη Στεφανίδη, επιστημονικούς συνεργάτες του Κ.Ι.Θ, η θερμή ανταπόκριση που βρήκαμε στο πρόσωπο του Αντιδημάρχου Πολιτισμού-Νεολαίας, Βασιλή Γάκη και βεβαίως η πλήρης κάλυψη στο εγχείρημα μας αυτό, που μας παρέixe η προσωπική βούληση του Δημάρχου Θεσσαλονίκης, Βασιλή Παπαγεωργόπουλου, συνετέλεσαν ώστε να επιτευχθεί η επιδιωκόμενη ποιοτική και ολοκληρωμένη αυτή έκδοση σε σύντομο χρονικό διάστημα.

Ιδιαίτερα ευχαριστούμε τον Καθηγητή Πάρι Σαββαΐδη, Πρόεδρο του Ευρωπαϊκού Κέντρου Επικοινωνίας Πληροφόρησης & Πολιτισμού, Εθνικού Κέντρου Χαρτών & Χαρτογραφικής Κληρονομιάς - Εθνικής Χαρτοθήκης, καθώς και τη Φωτεινή Παππά, την Ιωάννα Παπαδοπούλου και την Ελπίδα Δανιήλ, συνεργάτες του Κέντρου.

Η συνεισφορά των παραπάνω συνεργατών συνετέλεσε ώστε η έκδοση αυτή μέσα από τους προτεινόμενους περιπάτους να προσφέρει μια μοναδική ευκαιρία στον επισκέπτη να αναπλάσει την εξέλιξη και την ιστορική διαδρομή της Θεσσαλονίκης.

Βασίλης Κονιόρδος

Πρόεδρος Παραρτήματος Θεσσαλονίκης Ελληνικής Εταιρείας

The cultural walks that we present in this guide provide a unique opportunity to promote the cultural heritage of the city – both for local people and visitors. They are the result of a collaboration between the City of Thessaloniki and the Thessaloniki Section of the Hellenic Society for the Environment and Culture. The intention was to offer an introduction to the long history of the city and the role it has played in various historic events, particularly during the period of the Macedonian rulers, the early Christian and Byzantine eras and the more modern periods, following the centuries of Ottoman rule, when the city was home to so many different communities, co-existing in relative harmony, each with its own cultural values, customs and faith.

The walks will allow the visitor of Thessaloniki to explore the streets and squares of the city and its multicultural neighbourhoods, while acquiring an understanding of the history which has shaped them.

The Thessaloniki Section of the Hellenic Society, which has been active in the city since 1991 and campaigns to protect and promote our cultural heritage and environment, has had its offices for the last seven years in a listed building owned by the City Council, 19 Epimenidou Street in the Upper City.

The prime motivator in this collective project has been the Chairman of the Architectural Committee of the Thessaloniki Section, Dr. Ioanna Steriotou, who has brought a wealth of knowledge and many years of experience to the undertaking, and has been assisted by the specialists and scholars Fani Athanassiou, Dimitris Zygomalas, Vassilis Koniordos and Efterpi Marki in the task of rekindling the city's historical paths through the texts in this guide.

It has only been possible to produce this book so quickly and to such a high standard thanks to our close cooperation with Dr. Antonis Satrazanis, Head of the City of Thessaloniki History Centre, as well as Evgenia Dragoumi and Anestis Stefanidis, academic associates of the History Centre. We have also had keen support from the Deputy Mayor for Culture and Young People, Vassilis Gakis, and of course the invaluable personal interest in the project of the Mayor of Thessaloniki, Vassilis Papageorgopoulos.

Special thanks are due to Professor Paris Savvaidis, President of the European Centre for Communication, Information and Culture, the National Centre for Maps and Cartographic Heritage – National Map Archive, as well as Foteini Pappa, Ioanna Papadopoulou and Elpida Daniil, associates of the Centre.

Thanks to the contribution of all those mentioned above, we are confident that this book and the walks it describes will allow the visitors of Thessaloniki to recreate for themselves the long and fascinating history of our city.

Vassilis Koniordos

President of the Thessaloniki Section of the Hellenic Society

Ψηφιδωτό του 7^{ου} αιώνα, στην εκκλησία του Αγίου Δημητρίου, με θέμα
 “Ο Άγιος Δημήτριος με δύο παιδιά”.

Mosaic of the 7th century, in the church of Aghios Dimitrios, featuring
 “Aghios Dimitrios with two children”.

Κατεβήκαμε λοιπόν στην ξακουστή Θεσσαλονίκη πριν αρχίσει η γιορτή του μάρτυρα Δημητρίου... Και αφού προσήλθαμε στις εκκλησίες και στους ναούς και αποδώσαμε την οφειλόμενη τιμή, μετά συκνάζαμε στην πανήγυρη που στήνεται έξω από τις πύλες της πόλης. Αρχίζει η πανήγυρη έξι μέρες πριν από τη γιορτή και τελειώνει αμέσως την επομένη... Τα Δημήτρια λοιπόν είναι μια γιορτή, όπως ακριβώς τα Παναθήναια στην Αθήνα και τα Πανιώνια στη Μίλητο· είναι η πιο μεγάλη γιορτή των Μακεδόνων. Συρρέουν σ' αυτήν όχι μόνο πλήθη εντοπίων και ιθαγενών αλλά και ποικίλα πλήθη από τους απανταχού Έλληνες, διάφορα γένη Βουλγάρων που κατοικούν ανάμεσα στο Δούναβη και τη Νότια Ρωσία, Καμπανών, Ιταλών, Ιβήρων, Πορτογάλων και Κελτών που ζουν πέρα από τις Άλπεις· για να μην πολυλογώ τα παράλια του Ωκεανού στέλνουν στη γιορτή του μάρτυρα ικέτες και θεωρούς· τόσο μακριά απλώνεται η φήμη του στη Ευρώπη.

Τιμαρίων

β' μισό του 12^{ου} αιώνα

εκδ. R. Romano, Napoli 1974

Μετάφραση: Β. Νεράντζη-Βαρμάζη

We made our way, then, to the celebrated city of Thessaloniki, before the festival of the martyr Dimitrius was due to begin... And after we had been to the churches and worshipped in seemly manner, we went down to see the fair that is held outside the city gates. It begins six days before the feast day of the saint and ends on the day after... The Demetria, then, is a fair just like the Panathinaia in Athens or the Panionia in Miletus; it is the biggest festival of the Macedonians. It attracts in large numbers not just local people but a varied host of Greeks from many parts, Bulgarians of various tribes living in the region between the Danube and southern Russia, Campanoi, Italians, Iberians, Portuguese and Celts from beyond the Alps; in short, all the shores of the Ocean send their pilgrims and ambassadors to the great feast of the Martyr, so great is his fame across Europe.

Timarion

2nd half of 12th century

Pub. R. Romano, Naples 1974

Ζωγραφική απεικόνιση της εντός των τειχών πόλης, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, σε τετράπτυχη καρτ-ποστ.
 Painting depicting the intra muros city, in the late 19th century, from a fourfold postcard.

Η ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΣΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ

Η Θεσσαλονίκη, πολυάνθρωπη και πολυπολιτισμική, λιμάνι σημαντικό της Μεσογείου, έχει το προνόμιο μιας ιστορικής και πολιτιστικής πορείας συνεχούς και αδιάσπαστης, από την εποχή της ίδρυσής της έως τη σύγχρονη, παρά τις δραματικές συγκυρίες που έτυχε να ζήσει αρκετές φορές στο μακρό βίο της.

Η Θεσσαλονίκη, σύμφωνα με τις επικρατέστερες απόψεις, ιδρύθηκε στην καρδιά του Θερμαϊκού κόλπου, από το βασιλιά της Μακεδονίας Κάσσανδρο, γύρω στα 316 / 315 π.Χ., συγκεντρώνοντας τους κατοίκους εικοσιέξι οικισμών από την ευρύτερη περιοχή, δίδοντας σ' αυτήν το όνομα της συζύγου του και αδελφής του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Οι *τούμπες* και οι *τράπεζες* που βρίσκονταν στο άμεσο περιβάλλον της ελληνιστικής Θεσσαλονίκης, έχουν αποδειχθεί πλούσιες μαρτυρίες συνεχούς κατοίκησης, συγκεντρωμένης και οργανωμένης ανθρώπινης παρουσίας στην περιοχή από τη νεολιθική ακόμη περίοδο. Η Θέρμη πιθανόν αποτελούσε τον πυρήνα αυτού του συνόλου. Οι αρχαιολόγοι δεν συμφωνούν ως προς τη θέση της Θέρμης, αλλά μία από τις πιθανότητες θα μπορούσε να είναι ο αρχαίος

THE CITY OF THESSALONIKI THROUGH THE CENTURIES

Thessaloniki, one of the most populous and multicultural of the port cities of the Mediterranean, can look back on an uninterrupted history of many centuries – punctuated with turbulent and dramatic events, but continuing without a break from its foundation to the present day.

Most scholars agree that Thessaloniki was founded by Cassandros, King of Macedonia, in around 316-315 BC. The new city, located in a central position on the Thermaic Gulf, brought together the people of twenty-six settlements from the surrounding area, and was named after the wife of Cassandros, sister of Alexander the Great. The burial mounds found in the immediate vicinity of Hellenistic Thessaloniki have yielded rich testimony of continuous and organized human occupation from as early as the Neolithic period. The nucleus of the local settlements was probably Thermi, on whose precise location archaeologists cannot agree, though it may be identified with the ancient settlement revealed at Mikro Emvolo (Mikro Karabournou).

The new city evolved rapidly into the metropolis of the Macedonian

οικισμός που βρέθηκε στο Μικρό Έμβολο [Μικρό Καραμπουρνού].

Γρήγορα η νέα πόλη έγινε η μητρόπολη της Μακεδονίας. Όλα τα θέματα που αφορούν της ελληνιστικής Θεσσαλονίκη και την έκταση του οχυρού περιβάλλον της, παραμένουν ακόμη προβλήματα ανοικτά στην αρχαιολογική έρευνα. Εξάλλου, πρόσφατες μελέτες για την πολεοδομική δομή στο κέντρο της αρχαίας πόλης αποδεικνύουν την ύπαρξη μεγάλων δρόμων, προσανατολισμένων από βορρά-νότο και ανατολή-δύση, που είναι κάθετοι μεταξύ τους, περικλείοντας μεγάλα οικοδομικά τετράγωνα. Δεν έχουν διασωθεί ίχνη, ούτε του λιμανιού της ελληνιστικής περιόδου, ούτε του παλατιού εκείνης της εποχής. Αντίθετα, το Φόρουμ-Αγορά της πόλης, αποδεικνύεται ότι βρισκόταν στο κέντρο της σημερινής πόλης, ακριβώς στον ίδιο τόπο με τη ρωμαϊκή Αγορά, η οποία έχει ανασκαφεί σε μεγάλο βαθμό. Η Θεσσαλονίκη, ίσως η σημαντικότερη στρατιωτική βάση στο βασίλειο του Κασσάνδρου και το μεγαλύτερο εμπορικό λιμάνι στο βόρειο ελλαδικό χώρο, ήταν μία πόλη με διεθνή φήμη και χαρακτήρα, φιλοξενούσε μεγάλο αριθμό ξένων κατά την περίοδο εκείνη και έγινε το πλέον διάσημο, κυρίως θρησκευτικό, κέντρο του Ελληνισμού.

Μετά τη στρατιωτική κατάκτηση της Μακεδονίας από τους Ρωμαίους (146 π.Χ.), η πόλη δεν έχασε τη σημασία της στην περιοχή κατά τα χρόνια που ακολούθησαν. Καλά οχυρωμένη στο μυκό του Θερμαϊκού κόλπου, στις ρίζες του βουνού Κισσός και σε μία προνομιούχα θέση για το εμπόριο μεταξύ Ανατολής-Δύσης και Βορρά- Νότου, με τέσσερα ποτάμια στο άμε-

Πορτολάνος με τον κόλπο της Θεσσαλονίκης, σε χαλκογραφία του J. Roux, που τυπώθηκε στη Μασσαλία το 1779.

Portolan chart showing the bay of Thessaloniki, in a copper engraving by J. Roux, printed in Marseilles in 1779.

region. Many questions concerning Hellenistic Thessaloniki and the extent of its surrounding fortifications remain unanswered and await further archaeological research. Recent studies of the urban plan of the centre of the ancient city have shown the existence of large streets oriented from north to south and east to west, at right angles to one another and forming substantial blocks of construction. No trace has remained of either the Hellenistic port or palace. However, we do know that the forum was situated at the centre of the modern city, on the same site as the later Roman forum, which has been extensively excavated. Perhaps the most important military base in the kingdom of Cassandros, and the largest commercial port in the northern Greek region, Thessaloniki was a city of international reputation and character, home to a large number of foreigners in the Hellenistic period. It was also to become the best-known religious centre of the Greek world.

There was no decline in the city's importance following the military conquest of Macedonia by the Romans (146 BC). Enjoying a well-defended location within the Thermaic Gulf, at the foot of Mt. Kissos and with a privileged position for east-west and north-south trade, with four rivers in its immediate vicinity and a safe harbour, set on one of the most important roads of the time, the Via Egnatia, Thessaloniki remained an important economic and administrative centre within the Roman Empire.

There is little evidence - and that not fully confirmed - of the first Ro-

*Λεπτομέρεια ανάγλυφου στην Αψίδα του Γαλερίου (Καμάρα).
Detail of relief from the Arch of Galerius (Kamara).*

σο περιβάλλον της, κυριαρχούσε με το ασφαλές λιμάνι της πάνω σε έναν σημαντικότερο δρόμο των οδικών δικτύων της εποχής, την Εγνατία οδό. Η Θεσσαλονίκη παρέμεινε και στο πλαίσιο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ένα οικονομικό και διοικητικό κέντρο.

Οι ενδείξεις για την πρώτη ρωμαϊκή φάση των τειχών της Θεσσαλονίκης είναι πολύ λίγες και όχι απόλυτα επιβεβαιωμένες. Η άμυνα της πόλης πιστεύεται ότι ενισχύθηκε κατά την περίοδο της ύστερης ρωμαϊκής Δημοκρατίας. Πάντως η κατασκευή της Χρυσής Πύλης, η οποία υψωνόταν στη θέση-περιοχή της πλατείας Δημοκρατίας (Βαρδαρίου), ήταν πιθανότατα θριαμβικό τόξο για τους νικητές Οκταβιανό και Μάρκο Αντώνιο στη μάχη των Φιλίππων (42 π.Χ.) και πρέπει να κατασκευάστηκε τότε. Επίσης είναι σχεδόν βέβαιο, ότι η ρωμαϊκή οχύρωση της πόλης συμπληρώθηκε πριν από την ίδρυση του γαλεριανού συγκροτήματος (ανάκτορα, θριαμβικό τόξο-Καμάρα και Ροτόντα), στον ανατολικό τομέα της Θεσσαλονίκης (298/311 μ.Χ.). Κατά την οργάνωση της λεγόμενης Τετραρχίας, μετά την άνοδο του αυτοκράτορα Διοκλητιανού, η Θεσσαλονίκη υπήρξε έδρα του τμήματος της Τετραρχίας που περιλάμβανε τη Βαλκανική χερσόνησο, έδρα του ενός τετράρχη, του Γαλέριου Βαλέριου Μαξιμιανού. Η πόλη άνηθε ακόμη μία φορά και απέκτησε εξέχοντα χαρακτήρα με μεγάλη οικοδομική δραστηριότητα. Το ρωμαϊκό λιμάνι [Εκκλησιαστική Σκάλα] πρέπει να βρισκόταν στον ίδιο άξονα με το ανακτορικό συγκρότημα του Γαλερίου, στην παραλία, στα δυτικά της θέσης, όπου υψώθηκε ο Λευκός Πύργος αιώνες αργότερα. Είναι αυτή η περίοδος, κατά την οποία οριστικοποιούνται τα όρια της περιτειχισμένης πόλης, με την ανακατασκευή των ανατολικών τειχών, όρια που διατηρούνται ως το τέλος του 2^{ου} μισού του 19^{ου} αιώνα. Τα τείχη αυτά έγιναν ακριβώς έξω και σε επαφή με τον ιππόδρομο και στο τμήμα από το Λευκό Πύργο έως και την οδό Αγίου Δημητρίου.

Από τον 4^ο αιώνα μ.Χ., ως το 1430 με την κατάληψή της από τους Οθωμανούς, η Θεσσαλονίκη, «συμβασιλεύουσα» και δεύτερη πόλη του Βυζαντίου, στήριξε την αυτοκρατορική πολιτική στο ευρωπαϊκό τμήμα της αυτοκρατορίας, έπαιξε έναν ηγετικό ρόλο στο βαλκανικό χώρο, στο επίπεδο της πνευματικής και καλλιτεχνικής παραγωγής και με την αυτοδύναμη, πολλές φορές, πνευματική και κοινωνική πορεία της, αποτέλεσε πρωτοπορία στη διάνοηση και στη θεολογική σκέψη της εποχής.

Τη ζωτικότητα και τη δυναμική της βυζαντινής πόλης δεν ανέκοψαν ούτε οι αντίξοες ιστορικές συνθήκες που εμφανίζονταν συχνά κατά τη διάρκεια των 1100 χρόνων της ιστορικής διαδρομής του Βυζαντίου. Αλλεπάλληλες πολιορκίες των Αβαροσλάβων τον 7^ο και 8^ο αιώνα, των Σαρακηνών τον 10^ο αιώνα, των Βουλγάρων στη συνέχεια, των Νορμανδών και των Φράγκων από τη Δύση, καθιστούν την πόλη επίκεντρο των πλέον σημαντικών στρατιωτικών επιχειρήσεων της εποχής, δεν κατορθώνουν όμως να ανακόψουν την πολιτιστική της εξέλιξη, που φθάνει σε ένα πολύ υψηλό επίπεδο στα χρόνια των Παλαιολόγων. Από τον 9^ο αιώνα ο εκχριστιανισμός των Σλάβων από τους Θεσσαλονικείς αδελφούς Κύριλλο και Μεθόδιο και η δημιουργία αλφαβήτου για τη γραφή της γλώσσας τους, αποτελούν την αρχή της πολι-

man phase of the city walls. It is believed that the city's fortifications were strengthened towards the end of the republican era. We can be fairly certain that the Golden Gate, which stood on the site of what is now Plateia Dimokratias (Vardari), was constructed as a triumphal arch for Octavian and Mark Antony after their victory at Philippi in 42 BC. It is also generally agreed that the Roman fortifications of the city were added to before the construction of the Galerian complex (palace, triumphal arch and Rotonda), in the eastern section of the city (298-311 AD). When Diocletian established the Tetrarchate, or system of four rulers, Thessaloniki was made capital of the section of the Empire comprising the Balkan peninsula and administered by one of the four Tetrarchs, Galerius Valerius Maximianus. The city enjoyed renewed prosperity during this period and rose to new prominence, with a marked increase in building activity. The Roman port (Ekklesiastiki Skala) must have been located on the same axis as the palace complex of Galerius, somewhere on the seafront to the west of the site where the White Tower was to stand many centuries later. This is the period during which the boundaries of the walled city acquired their final form, with the reconstruction of the eastern walls. These boundaries would remain in place until the end (2nd half) of the 19th century. The eastern walls were built just outside, and abutting on to, the hippodrome, along the line from the White Tower up to Agiou Dimitriou Street.

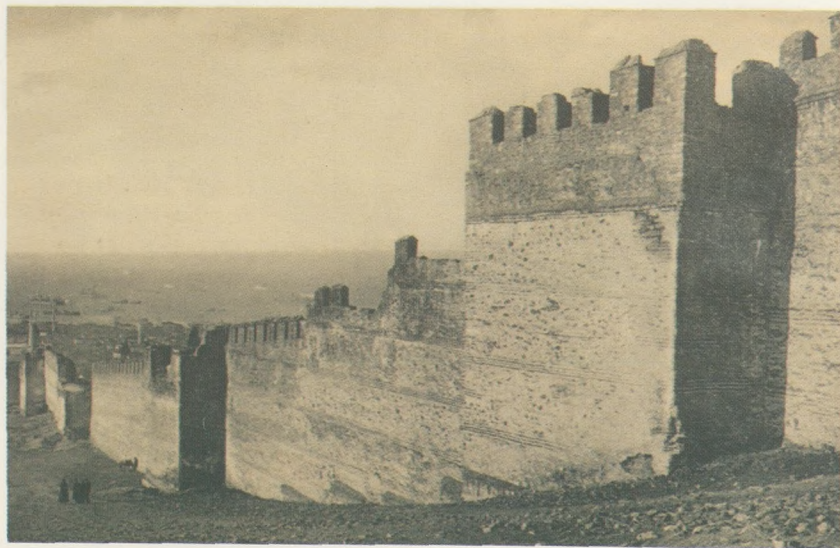
Το άγαλμα του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην παραλία της Θεσσαλονίκης, φιλοτεχνημένο από τον Ευάγγελο Μουστάκα, το 1974.

The statue of Alexander the Great on the seafront of Thessaloniki, produced by Evangelos Moustakas, in 1974.

τιστικής ακτινοβολίας της πόλης στο ολαβικό κόσμο, η οποία φθάνει στο αποκορύφωμά της το 14^ο αιώνα. Από τη Θεσσαλονίκη περνά, κατά κύριο λόγο, στα Βαλκάνια η ιδεολογία και η πολιτιστική επιρροή του Βυζαντίου. Από τη χιλιόχρονη ιστορική πορεία της βυζαντινής πόλης και μέσα από τα βυζαντινά μνημεία που διασώθηκαν, η Θεσσαλονίκη θεωρείται σήμερα ένα «ανοικτό μουσείο» της βυζαντινής τέχνης και αρχιτεκτονικής.

Ειδικότερα για την άμυνά της, στα τέλη του 3ου/αρχές του 4ου αιώνα μ.Χ., τα τείχη της Θεσσαλονίκης παρουσίαζαν μια σημαντική ποικιλία κατασκευαστικών μεθόδων και υλικών, τύπων τοικοποιϊών και διαφόρων τεχνικών της οχυρωματικής αρχιτεκτονικής στα αμυντικά συστήματα. Κατά τη διάρκεια του 1ου μισού του 4ου αι. μ.Χ., άρχισαν την ενίσχυση του οχυρού περιβόλου σε διάφορα τμήματα-πλευρές, συνεχίζοντας την οικοδομική αυτή δραστηριότητα και τις επόμενες δεκαετίες, κυρίως δε κατά τη βασιλεία του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Α' του Μεγάλου. Το τελευταίο τμήμα αυτού του εντυπωσιακού αμυντικού προγράμματος, ήταν η βόρεια πλευρά του περιβόλου, που έκλεινε την πόλη από το βορρά, πάντως πριν από τα μέσα του 7ου αιώνα, όταν αυτοκράτορας ήταν ο Ηράκλειος. Τέλος στη νοτιο-δυτική πλευρά της τειχισμένης πόλης το τεχνητό λιμάνι που έκανε ο Μέγας Κωνσταντίνος (306-337 μ.Χ.) προστατευόταν από έναν μεγάλο μόλο, το Τσερέμπουλον, αναδεικνυοντάς την σε σημαντικό ναυτικό κέντρο.

Μέχρι τα μέσα του 7ου αι. μ.Χ., οι οχυρώσεις της Θεσσαλονίκης ήταν εξαιρετικά ισχυρές. Ο συνολικός περίβολος περιέκλειε έκταση περίπου

Τα ανατολικά τείχη της πόλης στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.
The eastern walls of the city in the early 20th century.

From the 4th century AD to 1430, when it was occupied by the Ottomans, Thessaloniki was the second city and *symvasilevoussa* of the Byzantine Empire, implementing imperial policy in the European part of the Empire. The city played a leading role in the Balkan region in the fields of learning and the arts. Often taking an independent line in spiritual and social developments, it led the way in the intellectual and religious thought of the period.

The city's vitality and dynamism remained throughout the 1,100 years of the Byzantine era, despite the many adversities and reverses it endured. With repeated sieges by Avars and Slavs in the 7th and 8th centuries, the Saracens in the 10th century and later the Bulgars, Normans and Franks from the West, the city was the centre of some of the most important military operations of the period, but none of these was able to halt its cultural development, which reached its peak during the Palaeologan years. From the 9th century onwards, the conversion of the Slavs by brothers Cyril and Methodius from Thessaloniki, who also devised an alphabet for the Slav language, represented the first extension of the city's cultural influence out into the Slav world – an influence which was to culminate in the 14th century. It was largely through Thessaloniki that the ideology and cultural influence of Byzantium were communicated to the Balkans. The monuments that remain from this thousand-year period have led the city to be described as an 'open-air museum' of Byzantine art and architecture.

In respect of the city's defences, the walls dating from the late 3rd and early 4th centuries display a significant variety of construction methods and materials, types of masonry and techniques of defensive architecture. During the first half of the 4th century, work began on strengthening the defensive ring along various sections and construction continued during the following decades, particularly during the reign of Theodosius I. The final section of this impressive fortification programme was the northern stretch of the city walls, securing the city against attack from the north, which was definitely completed before the mid-7th century and the reign of Heraclius. Finally, on the south-western side of the walled city, the artificial harbour constructed by Constantine the Great (306-337) was protected by a huge mole, the Tsereboulon, which allowed the port to develop into an important maritime centre.

By the middle of the 7th century, the fortifications of Thessaloniki had been rendered extremely robust. The walls, extending along more than 7 kilometres, enclosed an area of roughly 260 hectares. Curtain wall thickness reached at certain points 5 metres. Outside the western and eastern walls, where the surrounding land was flat, there existed a pre-wall.

Fascinating finds from archaeological research, which must continue, lead one to suggest (on the basis of clear evidence) that the Acropolis of Thessaloniki was gradually organized into a single defensive complex. From the early Christian era the northern walls of the city, with a de-

260 εκταρίων, ενώ το μήκος των τειχών ήταν πάνω από 7 χιλιόμετρα. Το πάχος των μεταπυργίων, σ' ορισμένα σημεία, έφτανε τα 5 μέτρα. Επίσης υπήρχε προτείχισμα, μόνο έξω από το δυτικό και ανατολικό περίβολο, στα πεδινά τμήματα της πόλης.

Σύμφωνα με πολύ ενδιαφέροντα ευρήματα μετά από αρχαιολογική έρευνα, που πρέπει να συνεχιστεί, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει, γιατί υπάρχουν σαφείς ενδείξεις, ότι η Ακρόπολη της Θεσσαλονίκης οργανώθηκε σε ένα ενιαίο αμυντικό σύνολο βαθμιαία. Από την παλαιохριστιανική εποχή, υπήρχαν τα βόρεια τείχη της πόλης και ένα αποσπασμένο οχυρό (οχυρωμένος οικισμός), στη θέση όπου σήμερα αναπτύσσεται το Επταπύργιο. Το οχυρό αυτό και ο περίβολος της πόλης ενοποιήθηκαν από τα πρώτα βυζαντινά χρόνια, ενισχύοντας ταυτόχρονα την αμυντική ικανότητα του συνόλου. Κατά την παλαιολόγια εποχή, στη βορειοανατολική πλευρά της Ακρόπολης, ένας δεύτερος, εσωτερικός περίβολος από πύργους και μεταπύργια προστέθηκε, δημιουργώντας το φρούριο του Επταπυργίου, όπως αυτό υπάρχει έως τις μέρες μας.

Στην έρευνα για το αμυντικό σύστημα της Θεσσαλονίκης, οι κύριες πύλες παίζουν έναν πολύ σημαντικό ρόλο. Σχετίζονται άμεσα με διάφορα προβλήματα της ιστορίας της πόλης και της τοπογραφίας της. Στα ανατολικά τείχη γνωρίζουμε ότι υπήρχαν: 1) η πύλη της Ρώμης, κοντά στον πύργο, όπου αργότερα κτίστηκε ο Λευκός Πύργος, 2) η Κασσανδρεωτική πύλη ή πύλη της Καλαμαρίας, στο ανατολικό άκρο (έξοδο) της κεντρι-

Η Ροτόντα και η Αψίδα του Γαλερίου (Καμάρα).
The Rotonda and the Arch of Galerius (Kamara).

tached fortress (or fortified settlement), stood on the site of the modern Eptapyrgio. This fortified location and the city walls were united in the first years of the Byzantine Empire, making the whole fortification system more effective. During the Palaeologan period, a second, internal wall was added on the north-eastern side of the acropolis, with towers joined by stretches of wall. Thus the Eptapyrgio fortress was created, in the form we know it today.

In the studies of the defensive system of the city, the main gateways play a very important role. They are directly related to various problems in the city's history and topography. In the eastern walls, we know of the existence of the following: 1) the Roman gate, close to the tower on whose site the White Tower was later built, 2) the Cassandreotic gate, or gate of Kalamaria, at the eastern end of the city's central axis, the Via Egnatia, 3) the Asomaton gate, probably to the north of the Rotonda (higher up, towards the Upper City), 4) the New Golden Gate, at the eastern end of Aghiou Dimitriou Street, and 5) the Anna Palaeologina Gate, at the point where the northern wall joins the enclosing wall of the acropolis, close to the Alysseos tower. Along the western walls existed: 1) the Golden Gate, at the western end of the Via Egnatia, and 2) the Lytaia Gate, at the western end of Aghiou Dimitriou Street.

Within the port, the most important access point was the Lion Gate. There were many smaller gates of secondary importance along the east-

*Ο πύργος του ΟΤΕ,
στο χώρο της Διεθνούς
Εκθέσεως Θεσσαλονίκης.*

*The OTE Tower in
the Thessaloniki
International Fair
Grounds.*

Η πλατεία της Χ.Α.Ν.Θ.
Y.M.C.A.Th. (H.A.N.TH.) Square.

κής οδού της πόλης, της Εγνατίας, 3) η πύλη των Ασωμάτων, πιθανότατα στα βόρεια της Ροτόντα (ψηλότερα, προς την Άνω Πόλη), 4) η Νέα Χρυσή πύλη, στο ανατολικό άκρο της οδού Αγ. Δημητρίου και 5) η πύλη της Άννας Παλαιολογίνας, στο σημείο ένωσης του βορείου τείχους με τον περίβολο της Ακρόπολης, κοντά στον πύργο της Αλύσεως. Στα δυτικά τείχη, υπήρχαν οι ακόλουθες πύλες: 1) η Χρυσή πύλη, στο δυτικό άκρο (έξοδο) της Εγνατίας οδού και 2) η Λυταία πύλη στο δυτικό άκρο (έξοδο) της οδού Αγίου Δημητρίου.

ern, north-western and western city walls, while there must also have been military gates in the line of the external ramparts.

The brief occupation of Thessaloniki by the Venetians lasted from 1423 to 1430, the year when the Ottoman forces of Sultan Murat II seized the city. Very rapidly, the Byzantine city acquired the character of an Islamic centre of the Ottoman Empire, as major public and religious buildings were erected. But Thessaloniki always retained its mix of ethnic groups, and this mix was enriched in 1492 by the arrival,

Στο εσωτερικό του λιμανιού, κυριότερη ήταν η πύλη του Λέοντος. Μικρότερες, δευτερεύουσες πύλες υπήρχαν πολλές, στην ανατολική, βόρειο-δυτική, δυτική πλευρά, ενώ στρατιωτικού χαρακτήρα πύλες πρέπει να υπήρχαν κατ'αρχήν στα προτεινόμενα.

Η σύντομη κατοχή της πόλης από τους Βενετούς διήρκεσε από το 1423 έως το 1430, όταν τα οθωμανικά στρατεύματα του σουλτάνου Μουράτ Β' κατέλαβαν τη Θεσσαλονίκη. Η βυζαντινή πόλη απέκτησε γρήγορα τη φυσιογνωμία ενός ισλαμικού κέντρου της οθωμανικής Αυτοκρατορίας με την οικοδόμηση μεγάλων δημοσίων και θρησκευτικών κτιρίων. Ο χαρακτήρας της Θεσσαλονίκης ωστόσο είναι πολυεθνικός, στοιχείο που τονίζεται ιδιαίτερα μετά το 1492, χρονολογία εγκατάστασης μεγάλου αριθμού Εβραίων στην πόλη, οι οποίοι εξακολουθούσαν να φτάνουν σ' αυτήν από την Ισπανία, την Ιταλία και τις άλλες χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης.

Με τη σημαντική αύξηση του πληθυσμού της πόλης από τον 16^ο αιώνα και μετά αρχίζουν να διαφοροποιούνται οι παλιές οικιστικές και εμπορικές περιοχές. Οι διάφορες εθνότητες που κατοικούν στη Θεσσαλονίκη, κυρίως Εβραίοι, Μουσουλμάνοι και Έλληνες-χριστιανοί, αρχίζουν να οργανώνονται σε συνοικίες. Στο πεδινό τμήμα της πόλης κατοικούσαν κυρίως Εβραίοι και Έλληνες. Οι Εβραίοι έμεναν στο κέντρο, από την οδό Εγνατία και προς τη θάλασσα, στην περιοχή της αρχαίας αγοράς, ανάμεσα σε εργαστήρια, καταστήματα και αποθήκες. Γύρω στο 18^ο αιώνα, κοντά στο λιμάνι και στην αγορά δημιουργήθηκε η συνοικία του Φραγκομαχαλά, η οποία εξελίχθηκε σε μια πολυπληθή κοινωνία φραγκολεβαντίνων. Οι Έλληνες ήταν διάσπαρτοι κατά μήκος της Εγνατίας οδού και των ανατολικών τειχών, γύρω από τη Μητρόπολη, τον Άγιο Μηνά και το Βαρδάρη. Οι μουσουλμάνοι κατοικούσαν κυρίως στην Άνω Πόλη, στο λόφο Μπαϊρ, με το βραχώδες έδαφος και τις μεγάλες κλίσεις.

Η ιστορία της άμυνας της Θεσσαλονίκης κατά τη μακρά περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης (1430-1912) που ακολούθησε, είναι σε μεγάλο βαθμό άγνωστη. Μέσα από την περιγραφή των επεμβάσεων που έκαναν οι Οθωμανοί στα τείχη, σε διάφορα τμήματα του οχυρού περιβόλου, μπορούμε να προσδιορίσουμε την έκταση και το χαρακτήρα εκείνων των εργασιών. Ειδικά στα τέλη του 15ου αι./αρχές 16ου αι., οι αλλαγές στις τεχνικές της οχυρωματικής αρχιτεκτονικής που ακολούθησαν τη συνεχή ανάπτυξη του πυροβολικού, απαιτούσαν την προσαρμογή και αλλαγή των μεσαιωνικών οχυρώσεων σε κατασκευές ικανές να αντιμετωπίσουν τα νέα όπλα. Οι πλέον σημαντικές επεμβάσεις που έκαναν οι Οθωμανοί στα τείχη της Θεσσαλονίκης, είναι ο Πύργος του Τριγωνίου ή της Αλύσεως, ο Λευκός Πύργος και το Φρούριο του Βαρδαρίου (Τοπ-Χανέ).

Η Θεσσαλονίκη, έδρα «Σαντζακμπεη», «μουλά» και αγά Γενιτσάρων, καθώς και βάση μεγάλης στρατιωτικής δύναμης, η πόλη Selanik των Οθωμανών, ήταν ένα κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου και έπαιξε σημαντικό ρόλο σ'αυτήν την πλευρά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς ήταν το μεγαλύτερο λιμάνι της ευρύτερης περιοχής. Στα πεντακόσια χρόνια, πε-

Η "Τύχη της
Θεσσαλονίκης" από το
Μικρό Τόξο του Γαλερίου,
που βρίσκεται στο
Αρχαιολογικό Μουσείο
Θεσσαλονίκης.

The 'Fortune of
Thessaloniki', from
the small Arch of
Galerius, currently
in the Thessaloniki
Archaeological Museum.

in large numbers, of the first Jews from Spain, followed by successive waves from Italy and other countries in central and eastern Europe.

As the population of the city began to grow substantially in the 16th century, the old residential and commercial districts underwent a process of differentiation. The various ethnic groups – mainly Jews, Muslims and Greek Christians – began to organize themselves into separate communities. The low-lying area of the city was inhabited mainly by Jews and Greeks, with the former living mainly in the centre, from Egnatia Street down to the seafront and the area of the ancient forum, their houses located among the workshops, stores and warehouses. In around the 18th century, the Frangomahala neighbourhood grew up close to the port and the forum, evolving into a crowded district populated by Franks and Levantines. The Greeks were scattered along Egnatia and the eastern walls, around the Metropolitan Church, the Church of Aghios Minas and the Vardari area. The Muslims gathered in the Upper City, on the Bair hill, with its rocky ground and steep inclines.

The history of the defences of the city during the long period of Ottoman rule (1430-1912) remains largely unknown. Through description of the interventions made by the Ottomans to the city walls at various sections of the defensive enclosure, we can determine the extent and nature of the Ottoman contribution to the defences. In the late 15th and early 16th centuries, the changes in the techniques of defensive architecture necessitated by the increasing use of artillery meant that the

ρίπου, που ακολούθησαν την τουρκική κατάκτηση ως την απελευθέρωση της το 1912, η Θεσσαλονίκη, σταυροδρόμι ιδεών και πολιτισμών, έπαιξε τον εκπολιτιστικό ρόλο της και στα υπόλοιπα Βαλκάνια, που βρίσκονταν στην υποτέλεια των Οθωμανών.

Η σημασία της Θεσσαλονίκης, ειδικά τα χρόνια που ακολούθησαν τη Συνθήκη του Πασσάροβιτς (1718), μπορεί να αποδειχθεί από το ενδιαφέρον που έδειξαν οι μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις της εποχής, ανοίγοντας στην πόλη προξενεία. Τη Γαλλία ακολούθησαν η Αγγλία, η Ολλανδία και η Βενετική Δημοκρατία. Από τις εκατοντάδες πλοία, μικρά και μεγάλα, γεμάτα με ποικιλία εμπορευμάτων, ξεχυνόταν ένα πολύχρωμο πλήθος από εμπόρους και ναυτικούς από κάθε μέρος της γης. Καφές, ζάχαρη, μοσχοκάρυδο, κανέλα και πιπέρι ακολουθούσαν από μετάξια, χαρτί, κασσίτερο και φιλντισί. Πολυτελή προϊόντα ξεφορτώνονταν από την Κωνσταντινούπολη και φορτία από λάδι, εσπεριδοειδή και σφουγγάρια έφταναν από τα νησιά του Αιγαίου. Ξυλεία στέλνονταν στην Κρήτη. Δημητριακά, καπνός και ακατέργαστο μετάξι μεταφέρονταν προς την Ανατολή. Κάθε εβδομάδα, караβάνια από δεκάδες ζώα ξεκινούσαν από τη Θεσσαλονίκη για Σόφια, Σκόπια και Βιέννη.

Η όψη όμως της πόλης άρχισε να αλλάζει ριζικά από το 2^ο μισό του 19^{ου} αιώνα. Ο «εκμοντερνισμός» της Θεσσαλονίκης, οι νέες τεχνολογίες και οι πρώτες βιομηχανίες είχαν φτάσει στην πόλη, αλλάζοντας ριζικά το χαρακτήρα της. Τα ανατολικά τείχη (στο πεδινό τμήμα), καθώς και

Το Ωδείο της Αρχαίας Αγοράς.
The Odeon of the ancient Forum.

mediaeval fortifications had to be adapted and modified to withstand the new weaponry. The most significant interventions made by the Ottomans to the city walls can be seen at the Trigonio or Alysseos Tower, the White Tower and the Vardari Fort (Top-Hane).

Seat of a Sancak Bey, a mullah and an Agha of the Janissaries, as well as the base for a major military force, the Ottoman city of Selanik was a vital trading centre, of critical importance in the commerce of the Ottoman Empire, not to mention the largest port in the Balkan region. Over the five hundred years from the Ottoman conquest to the liberation of 1912, Thessaloniki – a crossroad of ideas and cultures – played a critical civilizing role in the Balkan regions subject to Ottoman rule.

The importance of Thessaloniki, especially in the years following the Treaty of Passarovich (1718) can be measured from the interest shown in the city by the great European powers, who took steps to open consulates here. France was followed by England, Holland and the Venetian Republic. Hundreds of ships, small and large, laden with every conceivable cargo, disgorged a colourful host of merchants and sailors from every corner of the earth. Coffee, sugar, nutmeg, cinnamon and pepper were unloaded at the port, followed by silk, paper, tin and ivory. Luxury items were imported from Constantinople, while cargoes of oil, citrus fruits and sponges came from the islands of the Aegean. Ships brought timber from Crete, cereals, tobacco and raw silk from the Orient. Every

Η παραλία της Θεσσαλονίκης.
The seafront of Thessaloniki.

*Νυχτερινή όψη της περιοχής του Λευκού Πύργου.
Night view of the White Tower area.*

το παραθαλάσσιο κατεδαφίστηκαν από το 1866 και στη συνέχεια. Μετά την πυρκαγιά του 1890, που κατέστρεψε το μεγαλύτερο μέρος της Εβραϊκής συνοικίας στο ιστορικό εμπορικό κέντρο, η περιοχή ξαναχτίστηκε σύμφωνα με ρυμοτομικό σχέδιο, ενώ εφαρμόστηκαν τα νέα ευρωπαϊκά ρεύματα της αρχιτεκτονικής και η χρήση των νέων οικοδομικών υλικών.

Η καταστροφή όμως, που αποτέλεσε σταθμό στην οικιστική εξέλιξη του κέντρου της πόλης, ήταν η μεγάλη πυρκαγιά του 1917, που κατέστρεψε τα 2/3 της Θεσσαλονίκης και ειδικότερα την εντός των τειχών πεδινή περιοχή. Ομάδα από γνωστούς πολεοδόμους, αρχιτέκτονες και μηχανικούς, με επικεφαλής το Γάλλο αρχιτέκτονα, πολεοδόμο και αρχαιολόγο Ernest Hébrard επεξεργάστηκε ένα νέο πολεοδομικό πρόγραμμα για την πυρίκαυστη ζώνη. Το σχέδιο Hébrard δεν εφαρμόστηκε όπως ήταν στην πρώτη του μορφή. Τέλος η απότομη αύξηση του πληθυσμού της πόλης με την ανταλλαγή των προσφύγων του 1922, έφερε νέα τροποποίηση στο σχέδιο, προκειμένου να καλύψει μεγαλύτερες στεγαστικές ανάγκες.

Η μεταπολεμική περίοδος υπήρξε μοιραία για την όψη και το χαρακτήρα της Θεσσαλονίκης. Η κυριαρχία της αρχιτεκτονικής της αντιπαροχής εξαφάνισε τα περισσότερα από τα παλιά κτίρια και τα ιστορικά μνημεία, τόσο στην εντός τειχών περιοχή, όσο και στις περιοχές εκτός των τειχών, κυρίως ανατολικά.

Παρόλα αυτά, στην πόλη διασώζονται ακόμη και σήμερα τα ίχνη και οι μαρτυρίες της μακραίωνης ιστορίας της, μνημεία όλων των περιόδων, έστω και αν βρίσκονται σχεδόν εγκλωβισμένα ανάμεσα σε σύγχρονες, πολυώροφες οικοδομές. Ο σκοπός αυτού του οδηγού είναι να διευκολύνει τον περιπατητή – επισκέπτη της Θεσσαλονίκης, ώστε να κατανοήσει την εξέλιξη της πόλης, να περπατήσει στα χνάρια της ιστορίας της, παρέχοντας σύντομη και υπεύθυνη πληροφόρηση για τα διασωζόμενα μνημεία, όλων των εποχών και ιστορικών περιόδων, σε ολόκληρη την περιοχή της Θεσσαλονίκης και εκτός τειχών, δηλαδή πέρα από τον κεντρικό ιστορικό πυρήνα της.

week, herds of livestock set off from Thessaloniki on the long road to Sofia, Skopje and Vienna.

But it was not until the second half of the 19th century that the look of the city began to undergo radical change. It was then that the modernization of the city began, with new technologies and the first industrial activities transforming the character of the old Thessaloniki. The eastern walls along the low-lying terrain and those along the seafront began to be demolished in 1866. In the wake of the fire of 1890, which destroyed most of the Jewish quarter in the old commercial centre, the district was rebuilt to a modern street plan, while new trends in architecture, imported from Europe, began to be seen, alongside the use of new construction materials.

But the catastrophe which proved a milestone in the planning history of the city centre was the great fire of 1917, which destroyed 2/3 of the city, particularly the low-lying areas within the walls. A team of eminent planners, architects and engineers, led by the French planner, architect and archaeologist Ernest Hébrard, drew up a new plan for the area destroyed by the fire, though the Hébrard plan was not implemented in its original form. In the end, the sudden increase in population arising from the exchange of populations in 1922 meant that the plan had to be modified to accommodate the new and much greater need for housing.

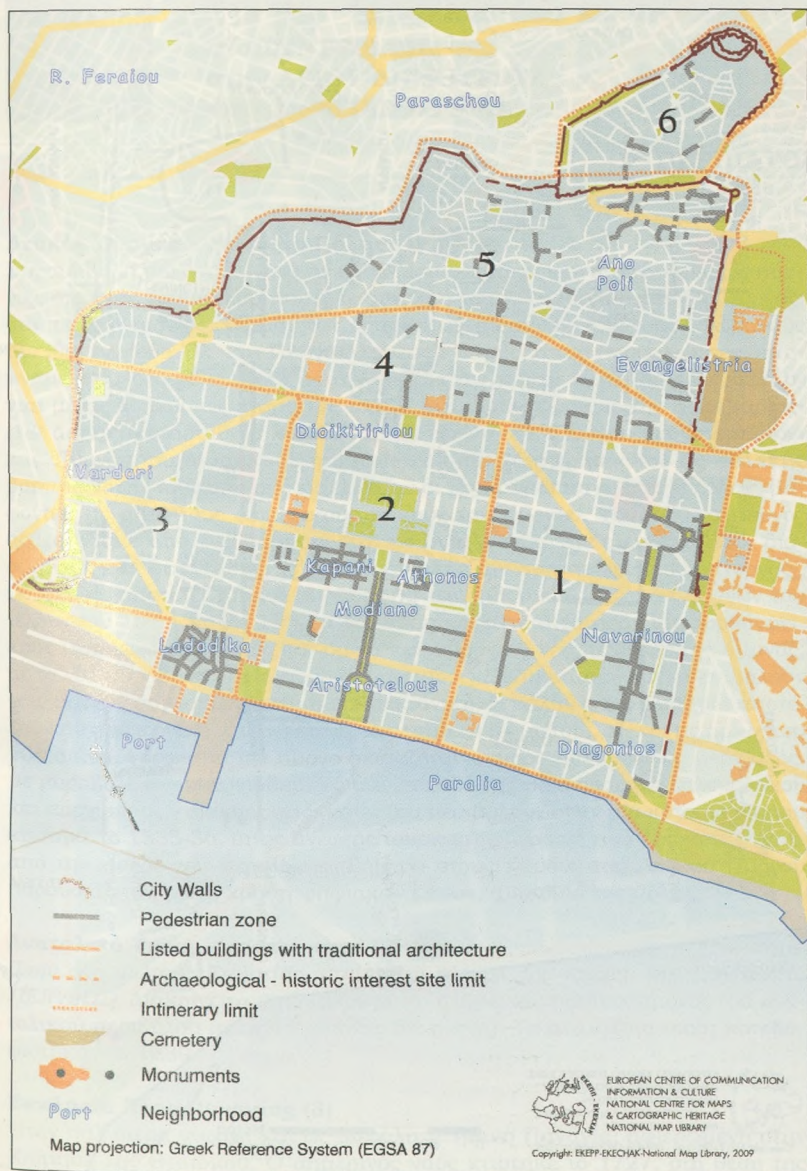
The post-war period had a fateful impact on the character and appearance of Thessaloniki. In thousands, the owners of traditional houses sold them to contractors in exchange for a share in new apartment blocks, leading to the disappearance of old and historic buildings, both within the city walls and in the areas beyond them, mainly to the east.

Yet despite this development, traces of the long history of the city still survive, with monuments bearing witness to all phases of this history – even if they are often dwarfed by the surrounding apartment blocks. The purpose of this guide is to help the visitor of Thessaloniki to understand the evolution of the city, to walk the streets and understand their history. It will provide concise and reliable information on all the surviving monuments, from all ages and historical periods, throughout the city and beyond its walls, not confining itself to the historic centre.

Περίπατοι Κληρονομιάς στη Θεσσαλονίκη

Heritage Walks in Thessaloniki

Από την ΠΑΡΑΛΙΑ και το ΛΕΥΚΟ ΠΥΡΓΟ

στο ΣΥΝΤΡΙΒΑΝΙ,
στην ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
και την ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ

1^{ος} ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ

Λευκός Πύργος – Μουσείο Πόλης (1)

Στη συμβολή του ανατολικού με το θαλάσσιο τείχος υψωνόταν βυζαντινός πύργος, στη θέση του οποίου κτίστηκε στα τέλη του 15^{ου} αιώνα ο Λευκός Πύργος, στο πλαίσιο εκσυγχρονισμού των οχυρώσεων της πόλης από τους Οθωμανούς την ίδια περίοδο [βλ. και Πύργο Αλύσεως]. Σύμβολο της Θεσσαλονίκης, είναι μνημείο συνδεδεμένο στενά με την ιστορία της και με θρύλους, που σχετίζονται με τις διαδοχικές ονομασίες του. Η ονομασία «Φρούριο της Καλαμαρίας» (18^{ος} αι.) αντικαταστάθηκε τον 19^ο αι. με εκείνη του «Πύργου των Γενιτσάρων» και «Πύργου του Αίματος» (Kanli Kule), εξαιτίας της χρήσης του ως φυλακής βαρυσκοινητών, τους οποίους εκτελούσαν οι Γενίτσαροι πάνω στις επάλξεις, βάφοντας με αίμα τους εξωτερικούς τοίχους του πύργου. Το 1890, ο πύργος ασβεστώθηκε από ένα βαρυσκοινητή, με αντάλλαγμα την ελευθερία του, διασώζοντας έτσι στη νεότερη ιστορία της πόλης την ονομασία «Λευκός Πύργος». Ως οχυρό, αποτελεί τυπικό παράδειγμα των κυκλικών, μεγάλων πύργων του τέλους του 15^{ου} – αρχές 16^{ου} αιώνα, οι οποίοι αντικατέστησαν τους ορθογωνικούς μεσαιωνικούς, προκειμένου να καλύψουν τις νέες τεχνικές της άμυνας, με τα νέα πυροβόλα όπλα, που είχαν αρχίσει να επικρατούν και να επιβάλουν νέες μορφές στην οχυρωματική αρχιτεκτονική. Η κάλυψη των δωματίων αποτελούνταν από κωνική, ξύλινη στέγη, καλυμμένη με μολύβι. Μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, γύρω από τον πύργο διασώζονταν οχυρός πολυγωνικός περίβολος, με πυροβολεία – κανονιοθυρίδες στο επίπεδο της θάλασσας στις πλευρές του και πυργίσκους – σκοπιές στις γωνίες του περιβόλου. Ήταν μία κατασκευή που κτίστηκε το 1535-36, όπως ανέφερε τουρκική επιγραφή που βρισκόταν πάνω από την είσοδο του περιβόλου. Σήμερα στους χώρους του Λευκού Πύργου παρουσιάζεται, με τη χρήση ψηφιακών μέσων, η ιστορία της πόλης.

Ανατολικά Τείχη – προτείχισμα (2)

(Στην οδό Φιλικής Εταιρείας, στην πίσω πλευρά του κυρίου της ΤΡΑΠΕΖΗΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ). Διακρίνεται, αποκαλυμμένο, τμήμα του προτειχίσματος του ανατολικού περιβόλου (τέλη 4^{ου} – αρχές 5^{ου} αιώνα). Τα ανατολικά τείχη κατεδαφίστηκαν το 1889.

Εκκλησία Νέας Παναγίας (3)

Ήταν παλιότερα γνωστή και ως Μεγάλη ή Τρανή Παναγία, αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Ο σημερινός ναός κτίστηκε το 1727, στη θέση της

Ο Λευκός Πύργος στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, με το θέατρο, που αποτελούσε το κέντρο της καλλιτεχνικής κίνησης της πόλης μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1950.

The White Tower in the early 20th century, with the theatre, the centre of the city's artistic activity up until the mid-1950's.

βυζαντινής μονής της Θεοτόκου (12^{ου} αιώνα), η οποία καταστράφηκε από πυρκαγιά γύρω στο 1690. Είναι τρικλιτη βασιλική με γυναικωνίτη. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι τοιχογραφίες του Ιερού Βήματος και του γυναικωνίτη, με εμφανή την τάση της ζωγραφικής του 18^{ου} αιώνα να επιστρέφει στα πρότυπα της παλαιολόγειας εποχής. Ενδιαφέροντα στοιχεία είναι το επιχρυσωμένο, ξυλόγλυπτο τέμπλο, με τις σύγχρονες του εικόνες, ενώ ο επισκοπικός θρόνος, ο άμβωνας και η ζωγραφισμένη οροφή χρονολογούνται τον 19^ο αιώνα.

Ανατολικά Τείχη – προτεϊκίσμα (4)

(Στη συμβολή των οδών Φιλικής Εταιρείας και Τσιμισκή). Υπάρχει τμήμα του προτεϊκίσματος του ανατολικού περιβόλου (τέλη 4^{ου} – αρχές 5^{ου} αιώνα). Στην προς την εντός τειχών περιοχή εκτεινόταν σε επαφή οι κατασκευές των κερκίδων του ρωμαϊκού υποδρόμου (πλατεία Ιπποδρομίου). Αντίστοιχο τμήμα διασώζεται (επί της οδού Φιλικής Εταιρείας) στον περιβάλλοντα χώρο του κτιρίου της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Θεσσαλονίκης. Τα ανατολικά τείχη καταδαφίστηκαν το 1889.

Εκκλησία Αγίου Κωνσταντίνου (πλατεία Ιπποδρομίου) (5)

Σύγχρονος ναός στη θέση αρχαιότερου βυζαντινού. Στο παρακείμενο προς βορρά οικοπέδο ανασκάφηκαν οι κερκίδες του ανατολικού σκέλους του Ιπποδρόμου.

Εκκλησία Αγίου Αντωνίου (6)

Είναι αφιερωμένη στον Άγιο Αντώνιο το Μέγα και τον Όσιο Αντώνιο, τοπικό άγιο

της Βέροιας, προστάτη των φρενοβλαβών. Χρονολογείται στον 18^ο αι. Ήταν πα-
ρεκκλησίο της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης και χρησιμοποιούνταν ως άσυλο
και θεραπευτήριο φρενοβλαβών, όπως δείχνουν μεγάλοι σιδερένιοι κρίκοι στο
τέμπλο, όπου έδεναν με αλυσίδες τους ασθενείς. Η βορειοανατολική γωνία του
ναού είναι τμήμα ενός τριγωνικού πύργου του ανατολικού τείχους της πόλης,
σε επαφή με το οποίο κατασκευάσθηκε. Είναι δίκλιτος ναός. Από τον αρχικό
εσωτερικό διάκοσμο, σήμερα διασώζεται το ξύλινο, ζωγραφισμένο τέμπλο του.

Εκκλησία Υπαπαντής (7)

Η σημερινή εκκλησία, τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, είναι ριζικά επισκευ-
ασμένη το 1841. Οι πληροφορίες για αυτήν (αρχές 16^{ου} αι.) αφορούν την
παρακώρησή της, ως μετόχι της Μονής Αγίας Αναστασίας της Χαλκιδικής.
Την κυριότητα της μονής αναφέρει και επιγραφή του 1841, χαραγμένη στον
ανατολικό τοίχο της εκκλησίας. Στο βόρειο τοίχο έχουν εντοιχισθεί κομμάτια
ρωμαϊκών και βυζαντινών γλυπτών, καθώς και τμήμα επιγραφής του 1272
που αναφέρει ένα βυζαντινό αξιωματούχο. Ο ξυλόγλυπτος διάκοσμος της εκ-
κλησίας είναι του 19^{ου} αι., ενώ το βημόθυρο με την παράσταση του Ευαγγε-
λισμού είναι έργο της Κρητικής Σχολής του 16^{ου} αι.

Ανατολικά Τείχη – προτειχισμα (8)

Τμήμα του κυρίου τείχους και του προτειχίσματος της ανατολικής πλευράς
(τέλη 4^{ου} – αρχές 5^{ου} αιώνα), διασώζονται δίπλα στην οδό Εγνατία, προς την
πλατεία Συντριβανίου, όπου η «Λεωφόρος» των βυζαντινών κατέληγε στη βα-
σική πύλη των τειχών της πόλης, την Κασσανδρεωτική, από την οποία δεν

Το κτίριο της παλαιάς Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, σε
καρτ-ποστάλ εποχής.

The old Philosophical School building of the Aristotle University of Thessaloniki, in a period
postcard.

διασώζεται κανένα ορατό ίχνος. Το ίχνος (κάτω τμήμα) του τείχους συνεχίζει να εκτείνεται κατά μήκος του πεζοδρόμου της οδού Κων. Μελενίκου. Στην περιοχή αυτή διακρίνονται τμήματα ορθογωνικών πύργων με λίθους-δόμους της ρωμαϊκής εποχής, που ανήκουν στο ρωμαϊκό τείχος της Θεσσαλονίκης των μέσων του 3^{ου} αιώνα. Τα ίχνη επεκτείνονται κατά διαστήματα ορατά έως την οδό Αγίου Δημητρίου, πίσω από το συγκρότημα του Κεντρικού Νοσοκομείου «Γ. Γεννηματάς».

Κτίριο παλιάς Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ (9)

Το κτίριο κτίστηκε από το τουρκικό Δημόσιο, για να στεγάσει τη Δημόσια Προπαρασκευαστική Σχολή (Idadié), η οποία ιδρύθηκε το 1887. Δημιουργός του ήταν ο Ιταλός αρχιτέκτονας Vitaliano Poselli. Μετά το 1908, όταν αυξήθηκε ο αριθμός των μαθητών, πρέπει να έγινε η προσθήκη των δύο διώροφων πλαινών πτερύγων. Μετά την απελευθέρωση της πόλης το 1912, στο κτίριο στεγάστηκε το Β' Στρατιωτικό Νοσοκομείο και μετά το 1927 μεταφέρθηκε το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης. Από τότε το κτίριο διασκευάζεται συνέχεια και επεκτείνεται με την προσθήκη 3^{ου} ορόφου στις παράπλευρες πτέρυγες του, την προσθήκη της πίσω πτέρυγας και τη διαμόρφωση των εκτεταμένων υπογείων χώρων.

Εκκλησία Παναγίας Δεξιάς (10)

Νεότερη εκκλησία στη θέση του μεταβυζαντινού ναού του Αγίου Υπατίου.

Το Ανάκτορο του Γαλερίου (11)

(πλατεία Ναυαρίνου – οδός Δημητρίου Γούναρη)

Στον αρχαιολογικό χώρο της πλατείας Ναυαρίνου, στο ιστορικό κέντρο της πόλης, σώζονται αποσπασματικά τα ερείπια σημαντικών κτισμάτων, με διαφορετική χρήση το καθένα, τα οποία ανήκουν στο ανάκτορο του Γαλερίου, η κατασκευή του οποίου ξεκίνησε στις αρχές του 4ου μ. Χ αιώνα και ολοκληρώθηκε σταδιακά. Πρόκειται για επίσημη κατοικία, στην οποία φιλοξενούνταν ο αυτοκράτορας και η αυλή του, όταν διέμενε προσωρινά στην πόλη της Θεσσαλονίκης.

Το ανάκτορο του Γαλερίου, είναι ένα από τα σημαντικότερα μνημεία της ύστερης αρχαιότητας της Θεσσαλονίκης και το μοναδικό αυτής της περιόδου στην Ευρώπη, που διατηρείται σε τόσο μεγάλη έκταση. Η έρευνα για τον εντοπισμό της τετραρχικής κατοικίας ξεκίνησε τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα και διήρκεσε μέχρι τη δεκαετία του 1970, φέρνοντας στο φως αποσπασματικά τμήματα του εκτεταμένου κτιριακού συγκροτήματος, το οποίο ήταν κτισμένο στις παρυφές της πόλης δίπλα στα ανατολικά τείχη. Η αυτοκρατορική κατοικία περιλάμβανε διάφορα οικοδομήματα. Μεταξύ αυτών είναι η Ροτόντα, το τόξο του Γαλερίου (Καμάρα), η αφιδωτή αίθουσα στην οδό Δ. Γούναρη και ο Ιππόδρομος.

Ο κεντρικός πυρήνας του ανασκαμμένου τμήματος του ανακτόρου, στον αρχαιολογικό χώρο της πλατείας Ναυαρίνου, αποτελείται από μία περίστυλη αυλή, η οποία κατά μήκος της δυτικής, νότιας και ανατολικής πλευράς περικλείεται από ένδεκα χώρους (δωμάτια), διατεταγμένους σε σχήμα Π. Ανατολικά της κτιριακής αυτής ενότητας, που περιβάλλεται από διαδρόμους με περίτεχνα ψηφιδωτά δάπεδα, βρίσκεται επιμήκης αίθουσα με αφίδα στη νότια πλευρά, η οποία ταυτίστηκε ως Βασιλική. Σε άμεση επαφή με τη Βασιλική

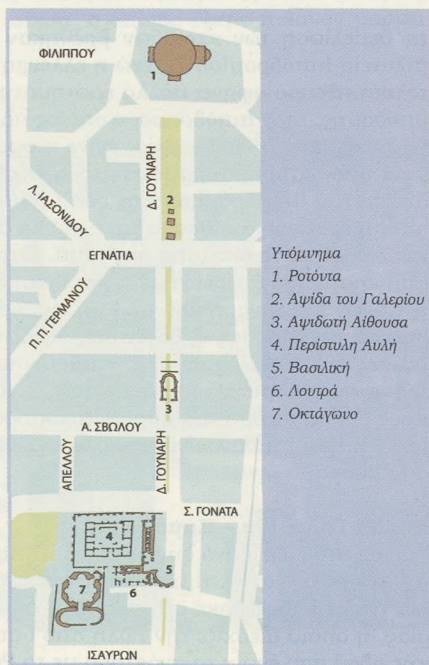
και το ανατολικό τείχος της πόλης ήταν κτισμένος ο Ιππόδρομος, τμήματά του οποίου σώζονται στα υπόγεια των σύγχρονων οικοδομών. Μεταξύ της Βασιλικής και του ανατολικού διαδρόμου, υπάρχει θολοσκεπής δεξαμενή, η οποία κατασκευάστηκε σε μία ύστερη οικοδομική φάση του συγκροτήματος. Νοτιοανατολικά και νοτιοδυτικά της μαρμαρίνης κλίμακας που υπάρχει περίπου στο κέντρο του νότιου διαδρόμου, βρίσκονται τα λουτρά του ανακτόρου και ένα μεγαλοπρεπές οικοδόμημα, γνωστό ως «Οκτάγωνο», εξαιτίας της οκταγωνικής του κάτοψης.

Τα ερείπια των βορείων αιθουσών των λουτρών αποκαλύφθηκαν τη δεκαετία του 1960. Το συνολικό μέγεθος του οικοδομήματος, που βρισκόταν σε ένα βασικό άξονα που οδηγούσε στη νότια είσοδο του ανακτόρου, δεν είναι γνωστό. Το κτίσμα κατά την αρχαιότητα υπέστη πολλές μετασκευές που αφορούν στην αλλαγή χρήσης των επί μέρους χώρων. Η κάτοψη των αιθουσών, όπως σφάζεται σήμερα, ανήκει στην τελευταία οικοδομική φάση του μνημείου. Αναγνωρίστηκαν ο ψυχρός και ο χλιαρός οίκος, χώροι υγιεινής κ.α. Βόρεια των λουτρών σώζονται τα ερείπια καμαροσκέπαστης δεξαμενής και στα ανατολικά, κτίσμα με βοηθητικούς χώρους διαμορφωμένους σε δύο ορόφους.

Το Οκτάγωνο, ήταν στραμμένο προς τη θάλασσα και προς νότο είχε επιμήκη προθάλαμο, ο οποίος, επικοινωνούσε με ένα μεγάλο περιστυλο αίθριο πλάτους 47μ. Εσωτερικά, διαμορφωνόταν με επτά ημικυκλικές κόγχες και είχε λαμπρό διάκοσμο από πολυτελή μάρμαρα. Η βόρεια κόγχη που βρίσκεται απέναντι από την είσοδο, που ανακατασκευάστηκε κατά τον 4^ο μ.Χ. αιώνα είναι μεγαλύτερη από τις άλλες και φέρει κεραμοπλαστικό κόσμημα που συμβολίζει τη νίκη του Σταυρού. Το οικοδόμημα, αρχικά προοριζόταν ως αίθουσα θρόνου ή ακροάσεων, αργότερα όμως, άλλαξε χρήση και μετατράπηκε σε χριστιανικό ναό.

Η αποκατάσταση των ερειπίων των Ανακτόρων του Γαλερίου στην πλατεία Ναυαρίνου ξεκίνησε το 1993 και ολοκληρώθηκε το 2006.

Ο Ιππόδρομος ήταν κατασκευασμένος σε άμεση επαφή με το ανατολικό τείχος της πόλης. Είχε μήκος περίπου 500 μ και πλάτος 125 μ. Το βόρειο άκρο βρισκόταν περίπου στο ύψος της εκκλησίας της Υπαπαντής, ενώ το νότιο κυκλικό τμήμα του (σφενδόνη) οριοθετείται νότια της οδού Μητροπόλεως. Λείψανα θολωτών κατασκευών που αποτελούσαν την υποδομή για

Τοπογραφικό διάγραμμα των σωζόμενων κτισμάτων των Ανακτόρων του Γαλερίου.

Εικόνα παλαιότερης εποχής, που η Εγνατία οδός διερχόταν από την Καμάρα.

An image of past times, when Egnatia Street ran under the Arch of Galerius.

τη θεμελίωση των κερκίδων βρέθηκαν κατά μήκος της δυτικής πλευράς (πλατεία Ιπποδρομίου 7), ενώ η έλλειψη αρχαιολογικών στοιχείων στην ανατολική πλευρά αφήνει πολλά ερωτηματικά για την ύπαρξη ή όχι αντίστοιχης υποδομής. Στον Ιππόδρομο, ο οποίος παρέμεινε σε χρήση τουλάχιστον μέχρι τις αρχές του 7^{ου} μ.Χ αιώνα, έγινε η σφαγή των Θεσσαλονικέων το 390 μ.Χ. μετά από διαταγή του αυτοκράτορα Θεοδοσίου.

Δυτικά του Ιπποδρόμου (στην οδό Ι. Μιχαήλ και Δημ. Γούναρη) υπήρχε μια ακόμη ορθογώνια αίθουσα με πλούσιο διάκοσμο, αψίδα στη βόρεια πλευρά και είσοδο με προθάλαμο στη νότια. Κατά το Δανό αρχαιολόγο E. Dyggve, το αυτοκρατορικό θεωρείο πρέπει να βρισκόταν στην περιοχή της διασταύρωσης των οδών Δ. Γούναρη και Αλ. Σβώλου, γεγονός το οποίο οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο χώρος της ορθογώνιας, αψιδωτής αίθουσας χρησιμοποιούνταν για τελετές που συνδέονταν με την παρουσία του αυτοκράτορα στον Ιππόδρομο. Σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, η ίδια αυτή αίθουσα ήταν το τελευταίο προς βορρά κτίσμα του κυρίως ανακτόρου, μεταξύ δε αυτής και της Αψίδας του Γαλερίου πιθανόν να υπήρχε ένα μεγάλο Forum (Αγορά) με πρόσβαση από βορρά.

Αψίδα Γαλερίου – Καμάρα (12)

Ανήκει στο Γαλεριανό συγκρότημα. Η Αψίδα, η οποία ανοικοδομήθηκε πριν το 305 μ.Χ., για να τιμήσει τους νικηφόρους πολέμους του Γαλερίου κατά των Περσών, υψώθηκε στη συμβολή της Via Regia, της κύριας οδικής αρτηρίας, η οποία διέσχισε την πόλη από δυτικά προς ανατολικά και της πομπικής οδού που έωνε τα ανάκτορα με τη Ροτόντα. Η Αψίδα αρχικά σχεδιάστηκε ως τετράπυλο, με τέσσερις πεσσούς που στηρίζαν το θόλο που κάλυπτε το

τετράγωνο της βάσης. Σε μεταγενέστερη οικοδομική φάση προς βορρά και προς νότο προστέθηκαν δύο ζεύγη τόξων με τέσσερις μικρότερους πεσσούς, η κατασκευή των οποίων έγινε ενδεχομένως, σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Σε άμεση επαφή με τους νότιους μικρότερους πεσσούς υπήρχε μεγάλος ορθογώνιος χώρος, διαστάσεων $42.70 \times 17.65 \mu.$, επιστρωμένος με ψηφιδωτό δάπεδο, ο οποίος λειτουργούσε ως προθάλαμος του ανακτόρου. Σήμερα σώζονται τρεις μόνο από τους οκτώ συνολικά πεσσούς. Ανάγλυφες παραστάσεις πάνω σε μαρμάρινες πλάκες, διατεταγμένες σε ζώνες, εξιστορούν επεισόδια και πρόσωπα από τη νικηφόρα εκστρατεία του Γαλερίου στην Ανατολή το 297 μ.Χ., εξυμνώντας συμβολικά την πρώτη Τετραρχία (293-305 μ.Χ.).

Ροτόντα (13)

Είναι ένα από τα αρχαιότερα μνημεία της πόλης. Οι δεκαέξι αιώνες ζωής άφησαν τα σημάδια τους σ' αυτό. Η ιστορία του, οι διάφορες ονομασίες του και οι οικοδομικές φάσεις έχουν διαφωτιστεί με επάρκεια από τις αρχαιολογικές, ιστορικές και αρχιτεκτονικές-αναστηλωτικές μελέτες και έρευνες των τελευταίων δεκαετιών, ιδιαίτερα μετά τους σεισμούς του 1978. Το κτίριο σύμφωνα με τη νεότερη ιστορική έρευνα κτίσθηκε ως ναός της αρχαίας θρησκείας. Το κυκλικό σχήμα του, μοναδικό στην Ελλάδα, το συσχετίζει με το Πάνθεον της Ρώμης. Ο ημισφαιρικός θόλος του οικοδομήματος ήταν κτισμένος με πλίνθους και σύμφωνα με κάποιους ερευνητές στην κορυφή του υπήρχε οπαίο για εξαερισμό και φωτισμό. Εξωτερικά το οικοδόμημα είναι βαρύ, η κάτοψή του όμως εσωτερικά, διαμορφωνόταν με ορθογώνιες κόγχες, που σχηματιζόνταν στο πάχος του τοίχου, ο οποίος έφερε πιθανόν μαρμά-

Η Ροτόντα, τη δεκαετία του 1960, με φόντο την Άνω Πόλη.

The Rotonda, in the 1960's, with the Upper City in the background.

Άποψη των ψηφιδωτών του θόλου της Ροτόντας, του 5^{ου} αιώνα, στο οποίο εικονίζονται μορφές αγίων.
View of the mosaics of the dome of the Rotonda, featuring figures of saints (5th century).

ρινο διάκοσμο. Στην πρόσοψη των κογχών υπήρχαν δύο κίονες που έφεραν καμπύλο επιστύλιο. Η κύρια είσοδος του κτιρίου, κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, βρισκόταν στη νότια πλευρά του, πάνω στον άξονα της πομπικής οδού που ξεκινούσε από το τετράπυλο του Γαλερίου.

Η μετατροπή του κτίσματος σε χριστιανικό ναό έγινε στο διάστημα από τα τέλη του 4^{ου} ως τις αρχές του 6^{ου} αιώνα, με μεγαλύτερη πιθανότητα στα χρόνια του Μεγάλου Θεοδοσίου (379-395 μ.Χ.). Κατά την επικρατέστερη άποψη, ο ναός αφιερώθηκε στους Ασωμάτους, ή Αρχαγγέλους, ονομασία που επεκτάθηκε σε γειτονική πύλη του ανατολικού τείχους της πόλης και στη συνοικία (αναφορές σε βυζαντινά κείμενα του 9^{ου}, 12^{ου} και 14^{ου} αιώνα). Υπήρξε και μητρόπολη της Θεσσαλονίκης (1523/24 – 1590/91). Η κατεδάφιση του τοίχου της ανατολικής κόγχης και η κατασκευή-προσθήκη του Ιερού

Βήματος (ορθογωνικός χώρος με ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά), προκάλεσε καθοριστικές βλάβες-αστοχίες στη στατική επάρκεια και συνοχή του κτιρίου. Σημαντική επίσης προσθήκη, κατά την περίοδο της λειτουργίας του ως χριστιανικού ναού, ήταν η κατασκευή κλειστής στεγασμένης στοάς γύρω από το ρωμαϊκό πυρήνα, η οποία επικοινωνούσε με τον κεντρικό χώρο δια μέσου των ανοιγμάτων που διανοίχθηκαν στους τοίχους των κογχών. Η στοά καταστράφηκε πιθανόν στους μεγάλους σεισμούς των αρχών του 7^{ου} αιώνα. Στη δυτική κόγχη δημιουργήθηκε νέα είσοδος με νάρθηκα, ενώ στην υπάρχουσα νότια είσοδο προστέθηκε πρόπυλο με δύο παρεκκλήσια, ένα οκταγώνικο βαπτιστήριο στα δυτικά και ένα κυκλικό μαρτύριο στα ανατολικά. Κατάρρευση τμήματος του θόλου με τη ψηφιδωτή διακόσμηση έγινε από σεισμό του 9^{ου} αιώνα, γεγονός που οδήγησε στην ενίσχυση του όλου κτίσματος με

Τμήμα ψηφιδωτών, με διακοσμητικά θέματα, από τις καμάρες των κογχών της Ροτόντας του 5^{ου} αιώνα, σε καρτ-ποστάλ εποχής.

Section of mosaics, with decorative motifs, from the arches of the conches of the Rotonda (5th century), in a period postcard.

την κατασκευή των δύο εξωτερικών αντηρίδων. Η συνέχιση του τονισμού του άξονα της πομπικής οδού της ρωμαϊκής εποχής, μεταξύ ανακτόρου-αψίδας-Ροτόντας, στηρίζει την άποψη ότι η Ροτόντα ήταν αυτοκρατορικός ναός από την παλαιοχριστιανική περίοδο, έως και τους μεσοβυζαντινούς χρόνους (11^{ος} -12^{ος} αιώνας).

Τα λαμπρότερα όμως λείψανα από την παλαιοχριστιανική φάση του μνημείου, είναι τα εξαιρετικής ωραιότητας και τέχνης ψηφιδωτά του, που είναι επηρεασμένα από την τέχνη της Ελληνιστικής Ανατολής, έργα λαμπρού καλλιτεχνικού εργαστήριου της Θεσσαλονίκης. Διακοσμήθηκαν οι καμάρες των κογχών, τα τοξωτά ανοίγματα των φεγγιτών και ο θόλος, ενώ ο τοίχος του κτίσματος (ως τη βάση του θόλου) επενδύθηκε με πολύχρωμες μαρμαρίνες πλάκες, μια ορθομαρμάρωση από την οποία δεν απέμεινε κανένα ίχνος. Από τα τμήματα όμως των ψηφιδωτών που διασώθηκαν, εντυπωσιάζει ο πλούτος των θεμάτων, η φυσιοκρατική τους απόδοση, η ποικιλία των χρωμάτων και η λαμπρότητα των χρυσών και ασημένιων ψηφίδων του «κάμπου».

Το κτίριο, το 1590-91, μετατράπηκε σε τζαμί από τον Sinan Paşa και το σχέδιό του γειτονικού τεκέ των δερβισιδων Hortaci Süleyman Efendi. Ο τάφος του δερβίση και ενός Yusuf Bey βρίσκονται σε ταφικό περίβολο, εξωτερικά του Ιερού Βήματος του ναού. Κατάλοιπα της ίδιας εποχής είναι ο μιναρές, το συντριβάνι, στα δυτικά του κτιρίου και τα προστώα της δυτικής και νότιας εισόδου. Ήταν γνωστό ως Παλιά Μητρόπολη (Eski Metropol). Την ονομασία Rotonda απέδωσαν στο μνημείο οι περιηγητές του 18^{ου}-19^{ου} αι.

Μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης (1912) το μνημείο αποδόθηκε

και πάλι στη χριστιανική λατρεία έως το 1914, οπότε άρχισαν εκτεταμένες αρχαιολογικές ανασκαφές και έρευνες. Το 1917 μετατράπηκε σε «Μακεδονικό Μουσείο». Αργότερα και μέχρι τους σεισμούς του 1978, οπότε άρχισαν οι πλέον ολοκληρωμένες και πλήρεις μελέτες αναστήλωσης, φιλοξένησε έκθεση χριστιανικών γλυπτών.

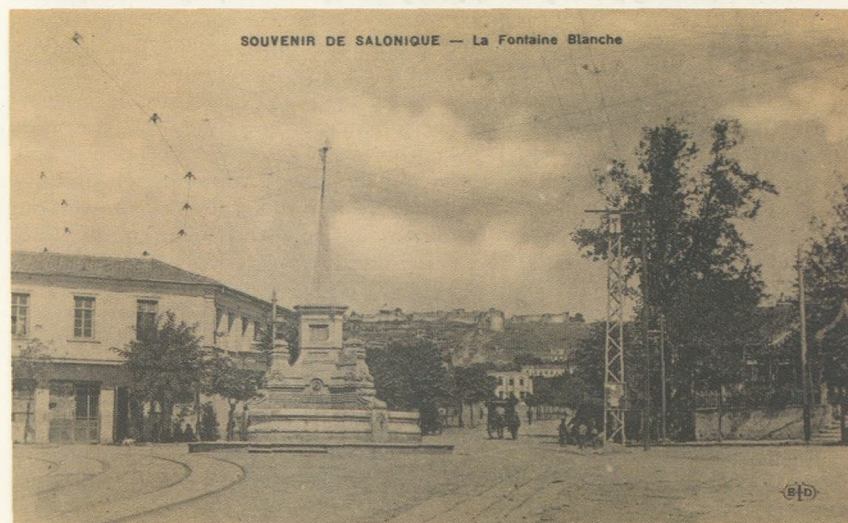
Εκκλησία Αγίου Γεωργίου (14)

Η μικρή εκκλησία βρίσκεται απέναντι από τη δυτική πύλη του περιβόλου της Ροτόντας και είναι μετόχι της Μονής Οσίου Γρηγορίου του Αγίου Όρους. Σε αυτήν μεταφέρθηκαν τα ιερά σκεύη του ναού της Ροτόντας, όταν μετατράπηκε σε τζαμί, και για το λόγο αυτό η Ροτόντα ονομάστηκε μετά την απελευθέρωση Άγιος Γεώργιος. Ως το 1758 ήταν παρεκκλήσι της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης. Είναι τρικλιτη βασιλική με πρόσθετο συνεχόμενο χώρο στη νότια πλευρά της, μορφή που προέρχεται από τη ριζική ανακαίνιση, η οποία τελείωσε στα 1815. Νεότερες επεμβάσεις αλλοίωσαν τον εσωτερικό και εξωτερικό χώρο του μνημείου.

Εκκλησία Αγίου Παντελεήμονα (15)

Η ταύτιση της είναι προβληματική, αφού η ονομασία της είναι νεότερη. Ιστορικές έρευνες την ταύτισαν ωστόσο με τη Μονή της Θεοτόκου Περιβλέπτου, γνωστής και ως Μονής του κυρ Ισαάκ, από το μοναχικό όνομα του ιδρυτή της, ο οποίος με το όνομα Ιάκωβος διατέλεσε Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (1295 - 1315). Η μονή αυτή συνδέθηκε με σπουδαιές πνευματικές φυσιогνωμίες της πόλης το 14^ο αιώνα, όπως ο ελληνιστής Θωμάς Μάγιστρος και

Το Συντριβάνι της Θεσσαλονίκης, το οποίο κατασκευάστηκε μετά τη διάνοιξη της νέας Λεωφόρου Hamidiye, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και αποκαταστάθηκε, το 1977, από το Δήμο Θεσσαλονίκης.

The Fountain of Thessaloniki, which was constructed after the new Hamidiye Boulevard was laid out, in the late 19th century, and was restored in 1977 by the Municipality of Thessaloniki.

ο συγγραφέας Ματθαίος Βλάσταρης. Μετά το 1548, μετατράπηκε σε τζαμί με την ονομασία İshakiye tzaṃı. Μια άλλη άποψη που διατυπώθηκε θεωρεί ότι η Μονή της Περιβλέπτου υπήρχε ήδη τον 12^ο αιώνα και ότι μετατράπηκε σε τζαμί γύρω στο 1500, από τον İshak Çelebi καδή της Θεσσαλονίκης, από τον οποίο πήρε και το όνομα. Πάντως η αρχιτεκτονική και ο τοιχογραφικός διάκοσμος του μνημείου, χρονολογούν το ναό στα τέλη του 13^{ου} – αρχές 14^{ου} αι. και μαζί με κάποιες άλλες ενδείξεις φαίνεται να δικαιώνουν την πρώτη άποψη. Ο αρχιτεκτονικός του τύπος ανήκει στον τύπο του σύνθετου τετρακκionίου σταυροειδούς εγγεγραμμένου, με νάρθηκα και περιμετρική στοά, που ανατολικά απολήγει σε δύο παρεκκλήσια. Η στοά καταστράφηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όχι όμως και τα παρεκκλήσια. Λιγοστές είναι οι αρχικές τοιχογραφίες που απέμειναν στην πρόθεση και στο διακονικό. Χαρακτηρίστηκαν μεταβατικές ως προς την τεχνοτροπία, επειδή συνδυάζουν το μνημειακό ύφος, την αντικλασική αντίληψη και το πλάσιμο της ζωγραφικής του 13^{ου} αι., με τη χρωματική αρμονία και την τυπολογία των προσώπων των έργων του 14^{ου} αι. Για αυτό χρονολογούνται στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 14^{ου} αιώνα. Ο υπόλοιπος τοιχογραφικός διάκοσμος του ναού ανήκει στην τουρκική επισκευή των αρχών του 20^{ου} αι. Από τη φάση της μετατροπής του σε τζαμί διατηρούνται στον περίβολο η βάση του μιναρέ και το μαρμάρينو σιντριβάνι.

Εκκλησία Σωτήρος (16)

Αρχικά επικρατούσε η άποψη ότι ήταν μικρή μονή του Σωτήρα του κυρ Κύρου, η οποία αναφέρεται σε χρυσόβουλλο του 1364 του αυτοκράτορα Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου στη Μονή Βατοπεδίου. Οι αρχαιολογικές έρευνες και οι αναστηλωτικές μελέτες και εργασίες που έγιναν στο μνημείο ύστερα από τους σεισμούς του 1978, έφεραν στο φως νέα στοιχεία και ανέτρεψαν τις έως τότε γνώσεις μας γι' αυτό. Βρέθηκε η αρχική θέση της Αγίας Τράπεζας και από μια μικρή μολύβδινη λειψανοθήκη (εγκαίνιο ναού) που έφερε εγχάρακτες επιγραφές, συνάγεται ότι ο ναός είχε αφιερωθεί στην Παναγία. Αποκαλύφθηκε επίσης ο αρχικός, σπάνιος, αρχιτεκτονικός τύπος του, που ήταν τετράκογχος εγγεγραμμένος. Η ανεύρεση τάφων εντός και γύρω από το ναό, αποδεικνύει το νεκρικό χαρακτήρα του μνημείου. Νόμισμα που βρέθηκε στον τρούλο, τοποθετημένο εκεί κατά το κτίσιμό του, χρονολογεί το ναό στα 1350. Ο προσκολλημένος στα δυτικά νάρθηκας είναι προσθήκη του 1936, σε αντικατάσταση παλαιότερου των μεταβυζαντινών χρόνων. Η κάλυψη του ναού γίνεται με οκτάπλευρο τρούλο, υψηλό για τις διαστάσεις του μνημείου, ενώ η διάρθρωσή του με επάλληλα τόξα και πλίνθινους ημικίονες είναι τυπικά γνωρίσματα της παλαιολόγειας ναοδομίας της Θεσσαλονίκης. Είναι βέβαιο ότι, κατά την τουρκοκρατία, δεν μετατράπηκε σε τζαμί, ίσως εξαιτίας των περιορισμένων διαστάσεών του, ή επειδή βρισκόταν στη χριστιανική συνοικία της Παναγούδας, στον περίβολο ιδιωτικού σπιτιού. Η κυριότερη όμως ανακάλυψη, κατά τις εργασίες αναστήλωσης μετά το 1978, ήταν οι άγνωστες ως τότε τοιχογραφίες του ναού που χρονολογούνται στην περίοδο 1350-1370. Προσφέρουν με την τέχνη τους πολύτιμη μαρτυρία για την ως τώρα άγνωστη καλλιτεχνική δημιουργία της πόλης στα μέσα του αιώνα και αποκαλύπτουν με τη θεματολογία τους πνευματικούς προσανατολισμούς των διανοουμένων της.

Κτίριο Νεδέλκου (17)

Οικοδομήθηκε το 1909 από την οικογένεια Ι. Νεδέλκου, σε οικόπεδο που αγοράστηκε το 1907. Το δώροφο κτίριο είχε μαγαζί στο ισόγειο και κατοικία στον όροφο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η πρόσοψη με την έντονη διακοσμητική διάθεση και τις ανάγλυφες παραστάσεις, στοιχεία χαρακτηριστικά των πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα. Το κτίριο περιήλθε στην ιδιοκτησία του Δήμου Θεσσαλονίκης, αναστηλώθηκε μετά τους σεισμούς του 1978 και έχει παραχωρηθεί στην Αγιορειτική Εστία, ίδρυμα το οποίο ασχολείται με την πολιτιστική κληρονομιά του Αγίου Όρους.

Κτίριο Παλιάς Οικοκυρικής Σχολής (18)

Το κτίριο αυτό συνδέεται άμεσα με την ανάπτυξη της παιδείας στη Θεσσαλονίκη κατά το διάστημα της τουρκοκρατίας, με περιορισμένες σχετικά πληροφορίες που αντλούνται από τα Τουρκικά Αρχεία. Μετά την πυρκαγιά του 1890 στο ιστορικό κέντρο της πόλης αγοράστηκε το οικόπεδο στην οδό Εγνατία, κοντά στην εκκλησία της Παναγούδας και κτίστηκε το σχολείο που άρχισε να λειτουργεί το Σεπτέμβριο του 1893 και διασώζεται μέχρι σήμερα. Στέγασε σειρά εκπαιδευτηρίων μέσης εκπαίδευσης, μεταξύ των οποίων και την ιστορική Οικοκυρική Σχολή θηλέων. Αποτελεί ενδιαφέρον δείγμα νεοκλασικής αρχιτεκτονικής, με αυστηρή συμμετρία στις λιτές όψεις και με αξιόλογα διακοσμητικά στοιχεία.

Εκκλησία Παναγίας Γοργοεπηκόου (Παναγούδα) (19)

Αφιερωμένη στο Γενέσιο της Θεοτόκου κτίστηκε το 1818, αντικαθιστώντας

Η Αχειροποίητος, από την πλατεία Μακεδονομάχων, σε εικόνα εποχής.

The Acheiropoiitos Church, from Makedonomachon Square, in a period picture.

προηγούμενο ναό με το ίδιο όνομα (βεβαιώνεται σε κώδικα το 1789), ο οποίος καταστράφηκε από πυρκαγιά το 1817. Ανήκει στον τύπο της τρικλίτης ξυλόστεγης βασιλικής, με γυναικωνίτη. Από την εκκλησία αυτήν προέρχονται σπουδαία βυζαντινά κειμήλια, γεγονός που μαζί με άλλες ενδείξεις καθιστά πιθανή την ύπαρξη βυζαντινού ναού στην ίδια θέση.

Εκκλησία Αγίου Αθανασίου (20)

Βρίσκεται στη συμβολή των οδών Εγνατίας και Σωκράτους, σε επίπεδο χαμηλότερο από αυτές. Δεν είναι εξακριβωμένο αν βρίσκεται στη θέση του ομώνυμου ναού της πόλης, που είναι γνωστός από πηγές του 14^{ου} αιώνα. Για την κυριότητα του ναού στα χρόνια της τουρκοκρατίας ξέσπασαν αρκετές διαμάχες ανάμεσα στη Μητρόπολη Θεσσαλονίκης και τη μονή Βλατάδων, μια διαμάχη που συνεχίστηκε σε όλο το δεύτερο μισό 17^{ου} αιώνα και ολόκληρο τον 18^ο αι. *Καταστράφηκε από πυρκαγιά στα 1817. Μετά την ανακαίνισή του στα 1818, ο ναός έγινε ενοριακός. Είναι τρικλίτη βασιλική με γυναικωνίτη μορφής εσωτερικού εξώστη, σε σχήμα Π. Από τον εσωτερικό διάκοσμο του ναού διατηρούνται σήμερα μόνο ο δεσποτικός θρόνος και ο άμβωνας, ενώ το αξιόλογο ξυλόγλυπτο τέμπλο αντικαταστάθηκε με καινούργιο.*

Εκκλησία Αχειροποιήτου (21)

Είναι μια μεγάλη παλαιοχριστιανική βασιλική που σώζεται σχεδόν στο αρχικό ύψος της, κτισμένη πάνω σε ένα συγκρότημα ρωμαϊκών, δημοσίων λουτρών. Αναφέρεται ως ναός της Παναγίας Θεοτόκου και μάλιστα ο Μεγάλος Ναός της Θεοτόκου μέχρι το 14^ο αι., οπότε σε έγγραφο του 1320 εμφανίζεται για πρώτη φορά η επωνυμία Αχειροποίητος. Είναι τρικλίτη, ξυλόστεγη βασιλική με υπερώα. Τα ίχνη του εξωνάρθηκα στη δυτική πλευρά αποτελούσαν ίσως την ανατολική στοά του αιθρίου της βασιλικής, το οποίο πρέπει να βρίσκεται κάτω από τη σημερινή πλατεία Μακεδονομάχων. Η σημερινή στέγη του ναού είναι χαμηλότερη από την αρχική, για αυτό ο εξωτερικός όγκος του φαίνεται ακόμη πιο βαρύς. Στο εσωτερικό του όμως, η αρμονία και η ισορροπία στη διάρθρωση των μερών του οικοδομήματος, το διάχυτο έμμεσο φως από τα πολύλοβα παράθυρα των εξωτερικών τοίχων και ο πολυτελής και επιβλητικός διάκοσμος, δίνουν μια τελείως διαφορετική εικόνα της εκκλησίας. Το κεντρικό κλίτος απολήγει στο ιερό βήμα σε μια μεγάλη ημικυκλική κόγχη μέσα στην οποία εγγράφονται το σύνθρονο και ο επισκοπικός θρόνος. Το σημερινό φράγμα του ιερού είναι σύγχρονο. Το βόρειο κλίτος απολήγει στην ανατολική πλευρά του στο μεσοβυζαντινό παρεκκλήσιο της Αγίας Ειρήνης. Το αναστηλωμένο πρόσκτισμα, το οποίο βρίσκεται στο μέσον της εξωτερικής πλευράς του ναού θεωρείται το βαπτιστήριο της βασιλικής. Το αρχικό δάπεδο από μεγάλες μαρμαρίνες πλάκες σώζεται ως σήμερα. Στο βόρειο περίβολο της βασιλικής υπάρχουν τα ίχνη από ένα διώροφο καμαρωτό πρόσκτισμα, καθώς και το κλιμακοστάσιο που οδηγούσε στα υπερώα. Το κλιμακοστάσιο αυτό, στη σημερινή του μορφή, εντάσσεται στις εκτεταμένες επισκευές του 7^{ου} αιώνα, που έγιναν στο ναό μετά τους σεισμούς του 620-630. Ο γλυπτός διάκοσμος αποτελεί ένα ενιαίο σύνολο που σχεδιάστηκε και εκτελέστηκε για τη βασιλική και δίνει μια σταθερή χρονολόγηση στο μνημείο. Τα ψηφιδωτά πρέπει να χρονολογηθούν, όπως και όλο το οικοδόμημα και ο γλυπτός διάκοσμός της, μετά το 450, στο τρίτο τέταρτο του 5^{ου} αιώνα. Η κτητορική επιγραφή βρίσκεται στο εσωράχιο του νότιου και κεντρικού τόξου του τριβήλου.

Από τη βυζαντινή περίοδο του ναού σώζονται λίγες τοιχογραφίες σε κακή κατάσταση, στο νότιο κλίτος, στον τοίχο πάνω από τη νότια κιονοστοιχία. Τα αρχαϊκά τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά και τα σχηματοποιημένα εκφραστικά μέσα στην απόδοση των μορφών αποτελούν επιβίωση της υστεροκομνηνικής τέχνης στη ζωγραφική των αρχών του 13^{ου} αιώνα.

Εκκλησία Αγίας Σοφίας (22)

Υπήρξε, τουλάχιστον από τον 8^ο αι. έως τη μετατροπή της σε τζαμί το 1523/24, η «Μεγάλη εκκλησία» της Θεσσαλονίκης, δηλαδή ο μητροπολιτικός ναός της πόλης. Έχει κτιστεί πάνω σε μια μεγάλη πεντάκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική, πιθανόν του 5^{ου} αιώνα, η οποία θεωρείται ως η πρώτη επισκοπική εκκλησία της πόλης. Στο συγκρότημα αυτής της επισκοπικής εκκλησίας αποδίδεται τελευταία και ερμηνεύεται ως παλαιοχριστιανικό βαπτιστήριο, το θεωρούμενο ως ρωμαϊκό νυμφαίο στη νότια πλευρά της σημερινής Αγίας Σοφίας, στο χώρο που είναι γνωστός ως **Αγίασμα του Ιωάννου Προδρόμου (23)**. Η παλαιοχριστιανική βασιλική είχε επίσης ανοικοδομηθεί πάνω σ' ένα προγενέστερο εκτεταμένο ρωμαϊκό οικοδομικό συγκρότημα που περιελάμβανε θέρμες και έχει ανασκαφεί γύρω από το ναό, ιδιαίτερα στη νότια πλευρά του και σε οικόπεδα της οδού Μακένζι Κινγκ.

Μετά την καταστροφή της βασιλικής, πιθανόν από τους γνωστούς ιστορικά σεισμούς του 620-630, κτίστηκε ο σημερινός μεγάλος ναός. Κατά τη διάρκεια της Φραγκοκρατίας (1204-1224) μετατράπηκε προσωρινά σε καθεδρικό ναό των καθολικών. Στο βόρειο τοίχο, αποκαλύφθηκε μονόχωρο παρεκκλήσιο (χρονολογούμενο προ του 14^{ου} αι.). Μεταγενέστερο παρεκκλήσιο διαμορφώθηκε έξω από το βορειοδυτικό πρόπυλο. Στη δυτική πλευρά της αυλής, που αντιστοιχεί περίπου με το αίθριο της παλαιοχριστιανικής βασιλικής, υπήρχε

Ο Ιερός Ναός της του Θεού Σοφίας, την περίοδο του Μεσοπολέμου.
The Holy Church of Aghia Sophia, during the inter-war period.

παλαιολόγιο πρόπυλο, με τριπλή τοξοστοιχία στην εσωτερική και εξωτερική πλευρά του, το οποίο κατεδαφίστηκε στις επισκευές του 1908-1910.

Πιστεύεται ότι αρχικά υπήρχε διώροφος εξωνάρθηκας με κλιμακοστάσια, που ενσωματώθηκαν στο ναό του 7^{ου} αι., από την παλαιοχριστιανική βασιλική. Ο πυργίσκος στη βορειοδυτική γωνία που περιλαμβάνει κλιμακοστάσιο προς τα υπερώα, είναι ασφαλώς τουρκική προσθήκη και πρέπει να ταυτιστεί με τον αρχικό μιναρέ. Από το νάρθηκα, που επικοινωνεί ελεύθερα με τα κλίτη, περνάμε στον κυρίως ναό που αποτελείται από έναν κεντρικό σταυρικό πυρήνα, του οποίου το κέντρο καλύπτει ο μεγάλος τρούλος. Στον όροφο επαναλαμβάνεται η διάταξη του περιστώου γύρω από τον κεντρικό πυρήνα και σχηματίζονται υπερώα. Η ανεύρεση αριθμού μολυβδόβουλων στις ανασκαφές των υπερώων και ιδιαίτερα του νοτιοδυτικού διαμερίσματος, επιβεβαιώνει ίσως την άποψη ότι εκεί ήταν οι χώροι διοίκησης και γραμματείας της μητρόπολης.

Από τον αρχικό γλυπτό διάκοσμο του ναού σώζονται μόνο οι κίονες και τα κιονόκρανα της βόρειας κιονοστοιχίας του ισογείου. Τα κιονόκρανα των μέσων του 7^{ου} αιώνα, που τοποθετήθηκαν στη δυτική είσοδο του ναού μετά την πυρκαγιά του 1890, προέρχονται από το υστεροβυζαντινό πρόπυλο, όπου είχαν ήδη χρησιμοποιηθεί σε δεύτερη χρήση.

Τα ψηφιδωτά της Αγίας Σοφίας αποτελούν εντυπωσιακά δείγματα της βυζαντινής τέχνης του ψηφιδωτού και προέρχονται από τρεις περιόδους. Τα ψηφιδωτά της πρώτης περιόδου σώζονται στην ημικυκλική καμάρα που στεγάζει το χώρο του Ιερού Βήματος, μπροστά από την κόγχη. Στη γένεση της καμάρας και στις δύο πλευρές, πάνω σε χρυσό «βάθος», αναπτύσσονται οι κτητορικές επιγραφές σε σταυρόσχημα μονογράμματα και σε συνεχή επιγραφή. Τα ιστορικά πρόσωπα που αναφέρονται είναι ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ΣΤ' και η μητέρα του Ειρήνη η Αθηναία, οι οποίοι συμβασιλεύσαν στα έτη 780-788. Στην ίδια ανεικονική διακόσμηση ανήκει και ένας μεγάλος σταυρός στην κόγχη, ίχνη του οποίου διακρίνονται και σήμερα στο χρυσό «βάθος», πάνω από το φωτοστέφανο και δίπλα στους ώμους της έenthronης Πλατυτέρας, μιας ψηφιδωτής παράστασης προβληματικής στη χρονολόγησή της. Στη δεύτερη περίοδο (9^{ου} αι.) ανήκει και η παράσταση της Ανάληψης στον τρούλο του ναού. Πρόκειται για μια μνημειακή σύνθεση, όπου μέσα σ' ένα υπερβατικό βραχώδες τοπίο ελαιώνα κινούνται οι εκφραστικές μορφές των αποστόλων, η ακίνητη υπερβατική μορφή της Θεοτόκου και οι μορφές των αγγέλων που παρακολουθούν την Ανάληψη του Χριστού μέσα σε κυκλική δόξα στην κορυφή του τρούλου.

Από τις τοιχογραφίες του 11^{ου} αι., στο νάρθηκα του ναού, σώζονται σήμερα λίγες μορφές αγίων μοναχών στις καμάρες των μεγάλων ανοιγμάτων του δυτικού τοίχου. Ο ζωγραφικός διάκοσμος που μιμείται ορθομαρμάρωση οφείλεται στις επισκευές του ναού, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Εκκλησία Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά (24) (σημερινός Μητροπολιτικός Ναός)

Κτίστηκε μετά τη μεγάλη πυρκαγιά του 1890 που κατέστρεψε ένα μεγάλο τμήμα της παραθαλάσσιας ζώνης της πόλης, σε σχέδια του αρχιτέκτονα Ερνέστου Τσίλλερ, τροποποιημένα στη συνέχεια από τον αρχιτέκτονα Ξεν. Παιονίδη, που είχε την ευθύνη της εκτέλεσης του έργου. Ο ναός ολοκληρώθηκε το 1914. Ο αρχιτεκτονικός τύπος έχει πρότυπο το βυζαντινό οκταγωνικό τύπο

με μορφολογικά στοιχεία νεορωμανικά και νεοκλασικά, σύμφωνα με το ρεύμα του εκλεκτικισμού που επηρέασε την αρχιτεκτονική της Θεσσαλονίκης στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Η αρχική αργογράφηση του ναού έγινε από τον κωνσταντινοπολίτη ζωγράφο Νικόλαο Κεσσανλή.

Κτίριο Γενικού Ελληνικού Προξενείου (25)

Κατασκευάστηκε μεταξύ των ετών 1890-1893, με σχέδια του γνωστότατου αρχιτέκτονα Ερνέστου Τσίλλερ. Το κτίριο συνδέεται άμεσα με τα ιστορικά γεγονότα των αρχών του 20^{ου} αιώνα, δεδομένου ότι στεγάστηκε σ' αυτό το Ελληνικό Γενικό Προξενείο. Η ευρύτερη περιοχή όπου βρίσκεται, μετά το 1590 αποτέλεσε το επίκεντρο της Ελληνικής Κοινότητας. Η περιοχή διατήρησε τα ίδια χαρακτηριστικά και μετά την πυρκαγιά του 1890, όταν αποφασίστηκε να ανεγερθεί ένα ειδικό κτίριο για το Ελληνικό Προξενείο δίπλα στη Μητρόπολη. Τα δύο κτίσματα συνδέονταν με εσωτερική επικοινωνία, ώστε το Προξενείο να είναι επισκέψιμο από τους Έλληνες που έφεραν τουρκική υπηκοότητα, χωρίς να γίνονται αντιληπτοί από τις τουρκικές αρχές. Το Μάιο του 1923, το ακίνητο παραχωρήθηκε στον Ιερό Ναό του Γρηγορίου του Παλαμά (Μητρόπολη Θεσσαλονίκης) και στέγασε μέχρι και το 1978 δημόσια Δημοτικά Σχολεία. Όσον αφορά την αρχιτεκτονική του είναι από τα λίγα ιστορικά, νεότερα κτίρια της πόλης, στα οποία εφαρμόστηκαν τα βασικά χαρακτηριστικά του νεοκλασικισμού. Μετά τους σεισμούς του 1978 και την απομάκρυνση των σχολείων, ολοκληρώθηκε η αποκατάστασή του και από εκείνη την περίοδο έως σήμερα στεγάζει το Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα.

Το ιστορικό κτίριο του Ελληνικού Προξενείου Θεσσαλονίκης (σημερινό Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα), μπροστά από το Μητροπολιτικό Ναό Θεσσαλονίκης του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά.

The historic building of the Greek Consulate of Thessaloniki (nowadays the Museum of the Macedonian Struggle), in front of the Metropolitan Church of Thessaloniki, dedicated to Aghios Grigorios Palamas.

From the SEAFRONT and the WHITE TOWER

to **SYNTRIVANI,**
AGHIOS DIMITRIOS
and **AGHIA SOPHIA Streets**

1st WALK

White Tower – City Museum (1)

At the meeting point of the eastern wall and the sea wall, stood a Byzantine tower, on the site of which, in the late 15th century, the White Tower was erected. It was constructed as part of a programme of modernization of the city's fortifications by the Ottomans (cf. Alysseos Tower). The emblem of Thessaloniki, the White Tower is intimately connected with the city's history and the focus of many legends reflected in its various names. The original appellation Fort of Kalamaria (18th century) was replaced in the 19th century by the names Tower of the Janissaries and Tower of Blood (Kanli Kule), referring to the use of the building as a prison for long-term convicts and those sentenced to death, whom the Janissaries executed on the battlements, dyeing with blood the exterior walls of the tower. In 1890, the tower was whitewashed by a convict in exchange for his freedom, and was henceforth known by its current name, the White Tower. As a defensive structure, it is a characteristic example of the great circular towers of the late 15th and early 16th centuries, which replaced the mediaeval rectangular structures, reflecting the need to defend against the new and widespread practice of artillery warfare, which led to a variety of innovations in defensive architecture. The structure was topped by a conical, wooden roof, covered in lead. Until the early 20th century, a polygonal defensive structure survived at the base of the tower, with apertures for cannon at sea level along the sides and small towers serving as look-out points at the corners of the enclosing wall. This complex was constructed in 1535-36, according to the Turkish inscription found above the entrance. Inside the White Tower, there is now a museum where visitors can enjoy a digital reconstruction of the city's history.

Eastern Walls – pre-wall (2)

(On *Filikis Etaireias St.*, at the rear of the Bank of Piraeus building).

Part of the pre-wall of the eastern defences can be made out (late 4th-early 5th cent.). The eastern walls were demolished in 1889.

*Η παραλία της πόλης σε εικόνα της δεκαετίας του 1960.
The seafront of the city in a picture of the 1960's.*

Church of Nea Panayia (3)

This was formerly known as the Megali or Trani Panayia and is dedicated to the Dormition of the Virgin. The current church was constructed in 1727, on the site of the Byzantine monastery of the Virgin (12th cent.), which was destroyed by fire in around 1690. The church is a three-aisled basilica with a gynaeconite (women's gallery), whose

features of particular interest include the wall paintings of the chancel and gynaeconite, which highlight the tendency in 18th century painting to return to the models of the Palaeologan period. Also of interest are the gilded, wooden screen, now bearing contemporary icons, and the episcopal throne, the pulpit and the painted ceiling – all dating from the 19th century.

Eastern Walls – pre-wall (4)

(At the junction of Filikis Etaireias St. and Tsimiski St.).

Here part of the pre-wall of the eastern walls (late 4th-early 5th cent.) can be seen. They adjoined – in the area within the walls – the rows of seats of the Roman hippodrome (Ippodromiou Square). A similar section (on Filikis Etaireias st.) is preserved in the precincts of the Thessaloniki Municipal Library building. The eastern walls were demolished in 1889.

Church of Aghios Konstantinos (Ippodromiou Square) (5)

A contemporary church built on the site of an older Byzantine church. The seats of the eastern part of the hippodrome were excavated in the plot to the north.

Church of Aghios Antonios (6)

The church is dedicated to Saint Anthony the Great and the Blessed Anthony, a local saint from Veroia, patron saint of the mentally afflicted. It dates from the 18th century. It served as a chapel to the Metropolitan Church of Thessaloniki and was used as an asylum for the mentally ill; one can still see the large, iron rings on the screen where the patients were tied with chains. The north-eastern corner of the church is formed on part of a triangular tower of the eastern wall of the city; the church was built to abut on the wall. The church has two aisles and the wooden, painted screen has survived from the original interior decoration.

Εσωτερικός χώρος του Λευκού Πύργου, που χρησιμοποιείται για την έκθεση ψηφιακών αναπαραστάσεων της Θεσσαλονίκης.

Interior space of the White Tower, nowadays used for exhibiting digital reconstructions of Thessaloniki.

Church of the Hypapante - Presentation of Christ in the Temple (7)

The church in its current form – a three-aisled, wooden-roofed basilica – underwent radical repair in 1841. Written sources (early 16th century) refer to its concession as a dependency of the Aghia Anastasia monastery in Halkidiki. Its ownership by the monastery is also mentioned in the inscription of 1841, found on the eastern wall of the church. Fragments of Roman and Byzantine statuary are incorporated in the northern wall, along with part of an inscription dating from 1272 and referring to a Byzantine official. The carved wooden decoration dates from the 19th century, while the altar door with the scene of the Annunciation is by an artist of the Cretan School in the 16th century.

Eastern Walls – pre-wall (8)

A section of the main wall and pre-wall on the eastern side (late 4th-early 5th cent.) has survived next to Egnatia Street, towards Syntrivani Square, where the 'boulevard' of the Byzantines ended at the main gate in the city walls, the Cassandreotic Gate, of which no visible traces remain. Some traces (lower section) of the wall continue to extend along the pedestrian walkway of K. Melenikou Street. Also in this vicinity one can see parts of rectangular towers built of stone masonry dating from Roman times, part of the Roman wall of the city built in the mid-3rd century. These traces continue to be seen at intervals up until Aghiou Dimitriou Street, behind the G. Yennimatas Hospital.

*Τμήμα του κυρίου τείχους και του προτειχίσματος της ανατολικής πλευράς, στην πλατεία Συντριβανίου.
Part of the main wall and pre-wall on the eastern side of the city, at Syntrivani Square.*

Old Philosophical School – Aristotle University (9)

The building was erected by the Ottomans to house the Public Elementary School (Idadië), founded in 1887. The plans were drawn up by the Italian architect Vitaliano Poselli. The two two-storey wings must have been added in 1908, following an increase in student intake. After the liberation of the city in 1912, the building was used to house the 2nd Military Hospital, and then, in 1927, it became home to the University of Thessaloniki. Since then, the building has undergone frequent modifications and extensions with the addition of a third floor to the lateral wings, the building of the rear wing and the re-design of the extensive underground areas.

Church of Panayia Dexia (10)

A modern church on the site of the post-Byzantine church of Aghios Ypatios.

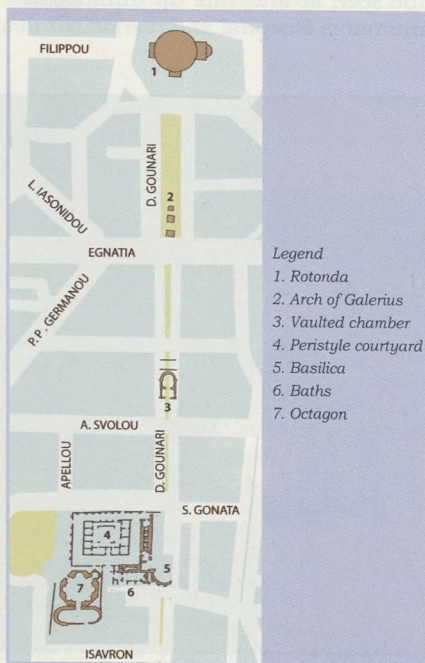
The Palace of Galerius (11)

(Navarino Square – Dim. Gounari. St.)

At the archaeological site in Navarino Square, right in the historic centre of the city, fragmentary remains can be seen of significant buildings, constructed for a variety of purposes, but all belonging to the Palace

of Galerius. Work on the palace began in the early 4th century AD and was completed in stages. This was the official residence used by the Emperor and his retinue when he stayed in Thessaloniki.

The Palace of Galerius is one of the most important monuments of late antiquity in Thessaloniki and the only one dating from this period in Europe where such extensive remains can still be seen. The search for the residence of the Tetrarch began in the early decades of the 20th century and lasted until the 1970's, bringing to light fragmentary sections of the massive palace complex built at the edge of the city, next to the eastern walls. The imperial residence featured a number of different structures – including the Rotonda, the Arch of Galerius, the domed chamber on D. Gounari Street and the hippodrome.

Plan of the surviving buildings of the Galerian Palace complex.

The central core of the excavated section of the palace, located in the Navarino Square archaeological site, consists of a peristyle courtyard surrounded on the western, southern and eastern sides by eleven rooms, arranged in the shape of the Greek letter Π. To the east of this structure, surrounded by corridors with beautiful mosaic floors, was a long, narrow hall with a vault on the southern side, identified as a basilica. Abutting on the basilica and the eastern city wall was the hippodrome, sections of which can still be found in the basements and cellars of modern buildings. Between the basilica and the eastern corridor, there is a vaulted water storage chamber, constructed at a later phase of the complex. To the south-east and south-west of the marble stairs situated almost in the centre of the southern corridor are the palace baths and a magnificent building known as the Octagon, because of its octagonal ground plan. The remains of the northern bath rooms were uncovered in the 1960's. The total size of the structure, which stood on a main axis leading to the southern entrance of the palace, is unknown. In ancient times, the building underwent a great deal of modification as the use of its various parts was changed. The ground plan of the rooms, in the arrangement we see today, dates from the final phase of construction. Archaeologists have identified the cold and warm baths, the restrooms, etc. North of the baths, the remains of a vaulted water storage chamber can be seen, and to the east a building on two floors with auxiliary rooms. The Octagon faced the sea and to the south had a long, narrow vestibule (prothalamus or antechamber), which communicated with a large peristyle atrium, 47m wide. Its interior featured seven semicircular conches

*Πανοραμική όψη του ανακτορικού συγκροτήματος στην πλατεία Ναυαρίνου.
Panoramic view of the palace complex at Navarino Square.*

and brilliant decoration in opulent marble. Its northern conch, facing the entrance, reconstructed in the 4th century, is larger than the others and boasts ceramic decoration symbolizing the victory of the Cross. This building must have first been intended as a throne or audience room, but its use was later changed and it became a Christian church.

Work on the restoration of the remains of the palace in Navarino Square began in 1993 and was completed in 2006.

The hippodrome, abutting on the eastern wall of the city, was 500m in length and 125m wide. The northern end will have been about where the Ypapanti Church now stands, while the southern circular section will have been south of Mitropoleos Street. Remains of vaulted structures which must have formed the substructure of the spectators' seats have been found along the western side (7 Ippodromiou Square), while the absence of archaeological evidence on the eastern side raises many questions about the existence or otherwise of a corresponding infrastructure. It was at the hippodrome, which remained in use until at least the early 7th century, that the infamous slaughter of the people of Thessaloniki took place in 390 AD, on the orders of the Emperor Theodosius.

To the west of the hippodrome (on I. Mihail St. and D. Gounari St.), there was another richly decorated rectangular building, with a vault on the northern side and an entrance with a vestibule to the south. According to Danish archaeologist E. Dyggve, the imperial box must have been somewhere near the intersection of D. Gounari and A. Svolou Streets, which inclines us to conclude that the area of the rectangular, vaulted hall was used for ceremonies which were associated with the presence of the Emperor at the Hippodrome. Some scholars maintain that this hall was the last structure north of the main palace, while between it and the Arch of Galerius there was probably a large forum, with access from the north.

Arch of Galerius (12)

The arch, part of the Galerian complex, was built before 305 AD to commemorate the victorious campaigns of Galerius against the Persians. It was erected at the intersection of the Via Regia, the main road artery crossing the city from west to east, and the processional route which linked the palace to the Rotonda. It was originally designed with four gateways, with four columns supporting the vault which covered the square area below. At a later phase, two pairs of arches were added to the north and south, with four smaller columns, these possibly constructed at different dates. Directly adjacent to the southern, smaller pillars there was a large rectangular space, 42.7m x 17.65m in size, laid with a marble floor, which served as a vestibule of the palace. Today only three of the eight pillars have survived. Relief scenes on marble, arranged in rows around the arch, relate episodes and figures from the victorious eastern campaign of Galerius in 297 AD, extolling – symbolically – the virtues of the first Tetrarchate (293-305 AD).

Rotonda (13)

This is one of the oldest buildings in the city and the sixteen centuries it

Αεροφωτογραφία του 1984, στην οποία διακρίνεται η Ροτόντα με τον περιβάλλοντα χώρο και δεξιά της, ανάμεσα στις πολυκατοικίες, η μικρή εκκλησία του Αγίου Γεωργίου.

Aerial photograph of 1984, showing the Rotonda with its precincts and to the right, among the apartment blocks, the small church of Aghios Georgios.

has endured have left their mark on the structure. Its history, its various names and stages of construction have all been well illuminated by archaeological, historical and architectural studies and by plans for restoration over the last few decades, particularly in the period following the earthquake of 1978. The most recent historical research claims that the building was constructed as a pagan temple. Its circular shape, unique in Greece, suggests links with the Pantheon in Rome. The hemispherical dome was built with bricks and, according to some scholars, had a central opening (oculus) to allow in fresh air and light. From the outside, the building appears robust and solid, but the interior ground plan features rectangular conches, cut into the thickness of the wall and probably lined with marble. The conches were bordered with two columns bearing a curved epistyle. The main entrance to the building in the Roman period was on the southern side, on the axis of the processional route commencing at the Arch of Galerius.

The building was converted into a Christian church at some time between the end of the 4th and the beginning of the 6th century, most probably in the reign of Theodosius the Great (379-395). The view most widely accepted is that the church was dedicated to the Asomatoi, or Archangels, a name which was also used for the nearby gate in the eastern wall of the city and for the local neighbourhood of the building (there are references in Byzantine texts of the 9th, 12th and 14th centuries). The church also served as the Metropolitan Cathedral of the city from 1523/24 to 1590/91. The demolition of the wall of the eastern conch and the addi-

Εσωτερική όψη της κόγχης του Ιερού Βήματος της Ροτόντας, με τις τοιχογραφίες του 9^{ου} αιώνα.
Interior view of the chancel conch of the Rotonda, with the 9th century wall paintings.

tion of the chancel (rectangular construction with semicircular apse to the east) caused serious damage to the static balance and cohesion of the building. Another significant addition during the period in which the building was in use as a Christian church, was that of the closed and roofed portico around the Roman nucleus, which communicated with the central space through openings made in the walls of the conches. The portico was probably destroyed in the severe earthquakes of the early 7th century. In the western conch, a new entrance with a narthex was created, while the existing southern entrance had a propylon added to it, with two chapels, an octagonal baptistery to the west and a circular martyrion to the east. Part of the dome with its mosaic decoration collapsed in an earthquake in the 9th century, and prompted the reinforcement of the whole structure through the construction of the two external buttresses. The continued emphasizing of the axis of the processional route of the Roman era, between palace, arch and Rotonda, supports the view that the latter was a Christian church from early Christian times up until the middle of the Byzantine era (11th-12th cent.).

However, the most magnificent remains of the early Christian phase of the monument are the extraordinarily beautiful and exquisite mosaics, influenced by the art of the Hellenistic East, the work of a remarkable workshop of mosaic artists in Thessaloniki. The vaults of the conches were decorated in mosaic, as were the arched openings of the oculi and the dome, while the walls of the structure, up to the base of the dome, were lined with multi-coloured marble revetment, of which – sadly – not

*Σύγχρονη όψη της Καμάρας, μετά την ανάπλαση της περιοχής, από το Δήμο Θεσσαλονίκης.
Contemporary view of the Arch of Galerius, following the remodelling of the area by the Municipality of Thessaloniki.*

a trace has remained. The sections of mosaic that remain, however, are astounding in their wealth of subject, their naturalistic rendering, their variety of colour and the brilliance of the gold and silver background.

In 1590-91, the building was converted into a mosque by Sinan Paşa and the sheikh of the nearby dervish community, Hortacı Süleyman Efendi. The tomb of the latter, and of a certain Yusuf Bey, are to be found in the burial enclosure outside the chancel of the church. Other remains of the same period are the minaret, the fountain to the west of the building, and the portico of the western and southern entrance. The mosque was known as the Old Metropolis (Eski Metropol). It was travellers in the 18th and 19th centuries who gave the building its common name, i.e. the Rotonda.

After the liberation of Thessaloniki in 1912, the building was returned to the Christian congregation until 1914, when extensive archaeological research and excavation began. In 1917 it was converted into a Macedonian Museum. Later – and up until the earthquakes of 1978, when the most comprehensive restoration studies began – it housed an exhibition of Christian statuary.

Church of Aghios Georgios (14)

This small church is located opposite the western gate of the Rotonda enclosure and is a dependency of the Blessed Grigoris Monastery on Mt. Athos. It was to this church that the contents of the Rotonda were taken for safety when the latter was turned into a mosque, and this is the reason why, after the liberation, the Rotonda was renamed Aghios Georgios. A chapel of the Metropolitan of Thessaloniki until 1758, the church is a three-aisled basilica with an added space on the southern side, a result of the radical renovation completed in 1815. More recent interventions have altered both the exterior and the interior of the church.

Church of Aghios Panteleimonas (15)

The identification of the church is difficult, because the name is more recent than the structure itself. Historical research has identified it, however, with the Monastery of Theotokos Perivleptos, also known as the Monastery of Kyr Isaak, from the monastic name of its founder, who, under the name of Jacob, served as Metropolitan of Thessaloniki from 1295-1315. This monastery was linked with important intellectual figures of the city in the 14th century, including the scholar Thomas Magister and the writer Matthaios Vlastaris. In 1548 it was converted into a mosque, under the name Ishakiye Tzami. Another view has it that the Perivleptou Monastery was already in existence in the 12th century and was converted into a mosque in around 1500, by Ishak Celebi, the *cadi* of Thessaloniki, from whom it took its name. However, the architecture and wall paintings of the church date it to the late 13th-early 14th century and, together with other evidence, seem to support the first theory. Architecturally, it falls within the class of the complex four-column cruciform inscribed church, with narthex and surrounding portico, ending to the east in two chapels. Very few of the original wall paintings have

survived, in the prothesis and the diaconicon. They have been described as transitional in technique, since they combine the monumental style, anti-classical perception and moulding of the painters of the 13th century with the chromatic harmony and typology of face associated with the work of the 14th. This is why they have been dated to the end of the first decade of the 14th century. The remainder of the wall paintings were done during the Turkish repairs of the early 20th century. From the period of the building's conversion into a mosque, the base of the minaret and the marble fountain can still be seen in the courtyard.

Church of the Saviour (16)

It was originally thought that this was the small Monastery of the Saviour 'tou kur Kurou', referred to in a chrysobull of 1364 of Emperor John V Palaeologue, at the Vatopedi Monastery. But archaeological research and studies for the purposes of restoration, carried out at the building after the 1978 earthquakes, uncovered new evidence and radically altered our understanding of the church. The original position of the altar was found, while a small lead reliquary (dating from the consecration of the church) with an engraved inscription indicates that the church was dedicated to the Virgin. Research also uncovered the original type of the church; the rare four-conch inscribed pattern. The finding of graves inside and around the church suggests that the building served funerary purposes. A coin found in the dome, placed there during construction, dates the church to 1350. The narthex attached to the western end is an addition dating from 1936, replacing an older narthex of the

Τείχη και Πύργος τῶν ἀρχαίων φρουρίων Θεσσαλονίκης.

Πανοραμική όψη της Ανατολικής Θεσσαλονίκης, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, σε καρτ-ποστάλ της εποχής.
Panoramic view of eastern Thessaloniki, in the early 20th century, from a postcard of the time.

post-Byzantine period. The church is covered with an eight-sided dome, relatively high for a building of this size, while the articulation – with a series of arches and brick pilasters – displays the characteristic features of Palaeologan church-building in Thessaloniki. It is certain that during the years of Ottoman rule the building was never converted into a mosque, perhaps because of its small scale, or because it was located in the Christian quarter of Panagouda, in the grounds of a private house. But the main discovery made during the restoration work after 1978 was that of the hitherto unknown wall paintings of the church, dating from the period 1350-1370. Their artistry offers invaluable testimony to the hitherto unknown artistic creativity at work in the city in the middle of this century, and reveals, through the selection of subjects, the spiritual orientation and preoccupations of contemporary thinkers.

Nedelkou Building (17)

The building was erected in 1909 by I. Nedelkos and family, on a lot purchased in 1907. The two-storey structure had shops on the ground floor and an apartment above. The façade is particularly interesting, with its lively decorative spirit and relief scenes – both characteristic of architectural decoration in the early decades of the 20th century. The building eventually passed into the hands of the city council, it was restored following the 1978 earthquakes and has been leased to the Agioreitiki Estia, a foundation engaged in preserving and promoting the cultural heritage of Mt. Athos.

Το κτίριο Νεδέλκου, όπου στεγάζεται η Αγιορειτική Εστία.

The Nedelkou building, home to the Agioritiki Estia (Centre of Mount Athos).

Η εκκλησία της Παναγίας Γοργοπηκούς (Παναγούδα).
The Church of Panayia Gorgoepikoos (Panagouda).

Old School of Domestic Science Building (18)

This building has direct links with the history of education in Thessaloniki during the years of Turkish rule, although we have limited information about its history from the official Turkish archives. This lot on Egnatia Street, close to the Panagouda Church, was purchased after the fire of 1890 in the historic centre of the city, and a school was built on the site. It opened its doors in September 1893 and has survived down to the present day. The building has housed a whole succession of secondary schools, including the historic School of Domestic Science for girls. It is an interesting example of neoclassical architecture, with a rigorous symmetry on its austere facades and with some notable decorative features.

Church of Panayia Gorgoepikoos (Panagouda) (19)

Dedicated to the Nativity of the Virgin, the church was built in 1818, replacing an earlier church of the same name (as confirmed by a codex of 1789), which was destroyed by fire in 1817. It is a three-aisled, wooden-roofed basilica, with a gynaeconite. A number of important Byzantine relics and treasures were found here – one of a number of indications that there was once a Byzantine church on this site.

Church of Aghios Athanassios (20)

The church is located at the junction of Egnatia and Socratous Streets, but below street level. We cannot tell for sure if it stands on the site of an earlier church of the same name, known to us from 14th century sources.

The ownership of the church was the cause of a number of disputes in the years of Turkish rule between the Metropolitan of Thessaloniki and the Vlatadon Monastery – the argument continuing throughout the second half of the 17th and all of the 18th centuries. It was destroyed by fire in 1817. After its reconstruction in 1818 it became a parish church. The building is a three-aisled basilica with a gynaecoon in the form of an internal gallery, in the shape of the Greek letter Π. Of the original interior decoration all that remains are the despotic throne and the pulpit; the original and impressive wood-carved screen has made way for a new one.

Acheiropoiitos Church (21)

This is a large, early Christian basilica which has survived intact almost to its original height, built above a complex of Roman public baths. Up to the 14th century, it is referred to as the Church of Panayia Theotokou, indeed the Great Church of Theotokou, while in a document dated 1320, we find the first reference to the name Acheiropoiitos. The church is a three-aisled, wooden-roofed basilica with galleries. The traces of an exonarthex on the western side may have been the eastern portico of the atrium of the basilica, which must now lie beneath the modern Make-donomachon Square. The present roof of the building is lower than the original and this makes the external volume of the structure appear even more massive. But in the interior, the harmony and balance in the articulation of the various parts of the building, the indirect light diffused by the multi-lobed windows of the exterior walls and the opulent and imposing decoration create a completely different impression. The central aisle ends at the chancel in a great semicircular conch within which are inscribed the synthronon and the episcopal throne. The chancery rail is modern. The northern aisle ends in the easterly direction in the mid-Byzantine chapel of Aghia Eirene. The restored structure added at the middle of the external wall of the church is believed to have been the baptistery of the basilica. The original floor with its great marble slabs has survived. In the northern part of the grounds of the basilica, we see traces of a two-storey, vaulted annex, as well as the stairway which led to the galleries. This stairway, in its current form, forms part of the extensive repairs carried out in the 7th century in the aftermath of the earthquakes of 620-630. The carved decorations all form part of a single whole, designed and executed for the basilica, and allow us to date the building reliably. The mosaics must be dated – along with the building itself and the carved decorations – to some time after 450, in the third quarter of the 5th century. The founder's inscription is to be seen on the intrados of the southern and central arch of the tribelon. A few wall paintings have survived, but in poor condition, from the Byzantine period, in the southern aisle, on the wall above the southern row of columns. The archaic stylistic and technical features and the schematic means of expression in the rendering of the figures are a survival of late-Comnenian art in the painting of the early 13th century.

Church of Aghia Sophia (22)

From the 8th century, at least, until its conversion into a mosque in 1523/24, this was the Great Church of Thessaloniki, in other words the Metropolitan Cathedral of the city. It was built on the site of a large, five-aisled early Christian basilica, probably dating from the 5th century, believed to have been the first Episcopal church of the city. It has recently been maintained that the structure once thought to be a Roman nymphaeum, on the southern side of the modern Aghia Sophia, at the location known as the **Holy Spring of John the Baptist (23)**, was an early Christian baptistery and formed part of the episcopal church complex. This baptistery was also built on the site of earlier and extensive Roman buildings, including thermal baths. Excavations have been carried out around the church, particularly on the southern side and on lots along Makenzi King Street.

Following the destruction of the basilica – probably in the earthquakes of 620-630, known to us from written sources – the present church was built. During the Frankish occupation (1204-1224), it was temporarily converted into a Catholic cathedral. A single-aisled chapel has been uncovered in the northern wall (dating from before the 14th century). Another chapel was later created outside the north-western propylon. On the western side of the courtyard, corresponding roughly to the atrium of the early Christian basilica, there was a Palaeologan propylon with a triple row of columns on both the interior and exterior sides. It was demolished in the repairs of 1908-1910.

Ο Ιερός Ναός της του Θεού Σοφίας Θεσσαλονίκης.
The Holy Church of Aghia Sophia of Thessaloniki.

It is believed that there existed originally a two-storey exo-narthex with stairs, incorporated into the church in the 7th century, from the early Christian basilica. The small tower on the north-western corner, which contains a stairway to the galleries, is definitely a Turkish addition and should be identified with the original minaret. From the narthex, which communicates freely with the aisles, we pass into the main church, comprising a central cruciform nucleus, its centre covered by the great dome. The upper floor duplicates the disposition of the peristoon around the central nucleus, forming a series of galleries. The discovery of a number of lead bulls in the galleries, and especially those of the south-western section, perhaps lends substance to the view that the administrative and secretarial offices of the Metropolis were located here.

Of the original carved decoration of the church only the columns and capitals of the northern row on the ground floor have survived. The capitals from the mid-7th century, which were placed in the western entrance of the church after the fire of 1890, come from the late-Byzantine propylon, where they were already employed in second use.

The mosaics of Aghia Sophia are impressive examples of the Byzantine art of mosaic and date from three periods. Those of the first period are to be found in the semicircular vault covering the chancel area, in front of the conch. At the spring-point of the vault and on both sides, on a gold background, the founder's inscriptions are to be seen, in cruciform monograms and continuous script. The historical personages referred to are the Emperor Constantine VI and his mother Eirene Athinaia, who ruled jointly from 780-788. The same non-iconic decoration also features a large cross in the conch, traces of which can still be seen in the gold background, above the halo and next to the shoulders of the enthroned Platytera, a mosaic scene which is difficult to date. To the second period (9th century) belongs the scene of the Ascension in the dome of the church. This is a monumental composition, in which the expressive figures of the apostles are featured within a transcendental rocky landscape, an olive grove, with the still and transcendent figure of the Virgin and those of the angels watching the Ascension of Christ within a circular doxa in the upper part of the dome.

Of the wall paintings of the 11th century in the narthex of the church, there remain only a few figures of holy monks, in the arches of the large openings in the western wall. The painted decoration, imitating marble facing, was done during the repairs of the church in the early 20th century.

Church of Aghios Grigorios Palamas (24) (currently the Metropolitan Church)

The church was built following the great fire of 1890, which destroyed a large part of the coastal zone of the city. The original design by Ernest Ziller was modified by the architect X. Paionidis, who was responsible for the construction. The church was completed in 1914. Its architectural type is based on the Byzantine octagonal pattern, with neo-Roman and neoclassical features, representing the eclectic current which influenced the architecture of Thessaloniki in the late 19th and early 20th centu-

ries. The original wall paintings were created by artist Nikolaos Kessanlis from Constantinople.

Greek Consulate General (25)

The building was constructed in 1890-93, to plans by the eminent architect Ernest Ziller. It played a vital role in the historic events of the early 20th century, housing the Greek Consulate General. The district in which it was located formed – from 1590 onwards – the centre of the Greek community in the city. This district preserved its character even after the fire of 1890, when it was decided to construct a building to house the Greek Consulate beside the Metropolitan Church. Internal communication between the two buildings allowed the Consulate to be visited by Greeks who were Turkish nationals, without their visit becoming known to the Turkish authorities. In May 1923, the building was leased to the Church of Grigorios Palamas (Metropolitan Church of Thessaloniki) and until 1978 housed state primary schools. In respect of its architecture, it is one of the few modern buildings in the city to use the basic features of neoclassicism. Following the earthquakes of 1978 and the removal of the schools it housed, the restoration of the building was completed and, since then, it has been home to the Museum of the Macedonian Struggle.

*Ψηφιδωτά, με διακοσμητικά θέματα, από τόξα της Αχειροποιήτου, του 5^{ου} αιώνα.
Mosaics, with decorative motifs, from arches in the Acheiropoitis Church (5th century).*

Από την ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ και την ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

στην ΙΩΝΟΣ ΔΡΑΓΟΥΜΗ
και την ΠΑΡΑΛΙΑ

2^{ος} ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ

Πλατεία Αριστοτέλους – άξονας οδού Αριστοτέλους (1)

Κυρίαρχο στοιχείο στην οργάνωση της πόλης, σύμφωνα με το σχέδιο του Ernest Hébrard αποτελούσε η μνημειακή λεωφόρος των Εθνών ή Αγ. Δημητρίου, η σημερινή Αριστοτέλους. Η λεωφόρος αυτή θα συνέδεε την πολιτική πλατεία, όπου θα βρίσκονταν τα διοικητικά κτίρια της πόλης με την παραλιακή πλατεία Αριστοτέλους, η οποία θα συγκέντρωνε εμπορικές και τουριστικές χρήσεις, μαγαζιά πολυτελείας, ξενοδοχεία και καφενεία. Οι όψεις στην οδό και την πλατεία Αριστοτέλους καθορίστηκαν με ειδικό Διάταγμα του 1923. Η αρχιτεκτονική των όψεων των κτιρίων εμπνέεται από Ευρωπαϊκά και αποικιακά ή αραβικά πρότυπα, απόρροια προηγούμενων εμπειριών του Hébrard και των Γάλλων συναδέλφων του, ενώ δεν λείπουν νεοβυζαντινές τάσεις.

“Δουλουδάδικα”, Λουτρό της Μεγάλης Αγοράς (Yahudi Hamami) (2)

Στα τουρκικά έγγραφα συναντάται με πολλές ονομασίες: ως Λουτρό της Μεγάλης Αγοράς (Pazar-i kebir hamami), ως Λουτρό των Γυναικών (Kadinlar hamami) και ως Λουτρό των Εβραίων (Yahudi hamami). Η τελευταία ονομασία, που είναι και η γνωστότερη, οφείλεται στη θέση του λουτρού σε περιοχή όπου κατοικούσαν αποκλειστικά Εβραίοι. Σύμφωνα με τον Εβλιγιά Τσελεμπή και τουρκικά τεφτέρια, ιδρυτής του λουτρού ήταν κάποιος Halil Ağa, ίσως το ίδιο πρόσωπο με το συνώνυμο μεγάλο σταβλάρχη και βεζίρη των μέσων του 17^{ου} αιώνα. Κατά μία νεότερη άποψη που βασίζεται στα τυπολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά του μνημείου πρόκειται για πρωϊμότερο κτίριο, πιθανόν του πρώτου μισού του 16^{ου} αιώνα. Το λουτρό είναι διδύμο, για άνδρες και γυναίκες. Έχει την τυπική τριμερή διάταξη των χώρων (ψυχροί, χλιαροί, ζεστοί), ενδιαφέρουσα τοιχοδομία, μιμούμενη βυζαντινό πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης και ενδιαφέρουσα εσωτερική διακόσμηση με γυψοκονίαμα.

Εκκλησία Αγίου Μηνά (3)

Είναι η εκκλησία γύρω από την οποία άρχισε να αναπτύσσεται η αγορά της πόλης από τους βυζαντινούς ακόμη χρόνους. Κατά την τουρκοκρατία ο «Φραγκομαχαλάς» εκτεινόταν δυτικά του ναού. Η σημερινή της μορφή είναι αποτέλεσμα της τελευταίας ανακατασκευής του 1852. Όπως όμως δηλώνουν η κόγχη του Ιερού Βήματος, ο άμβωνας και τα αρχιτεκτονικά γλυπτά που

*Αεροφωτογραφία του μνημειακού άξονα της πλατείας και της οδού Αριστοτέλους.
Aerial photograph of the monumental axis of Aristotelous Square and Street.*

σώζονται στο ναό, καθώς και αυτά που βρίσκονται στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού της Θεσσαλονίκης, ο αρχικός ναός ανάγεται στην παλαιοχριστιανική εποχή και στον τύπο της βασιλικής.

Η αρχαιότερη αναφορά στην εκκλησία γίνεται τον 7^ο αιώνα, αλλά σποραδικές μνείες υπάρχουν σε έγγραφα αγιορειτικών μονών του 11^{ου}, 12^{ου}, 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα. Μετά την τουρκική κατάκτηση ο ναός παρέμεινε στα χέρια των χριστιανών. Κατά την περίοδο αυτή συνέβησαν επανειλημμένες καταστροφές, όπως η αφαίρεση έξι κίωνων το 1569, ο βομβαρδισμός από βενετσιάνικο πολεμικό πλοίο το 1687, πυρκαγιές κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα. Για τους λόγους αυτούς αναφέρεται στα τουρκικά κατάστιχα και ως «Καμένο Μοναστήρι» (Yanik Manastir).

Μετά την πυρκαγιά του 1839 ξανακτίστηκε το 1852, με την επίβλεψη του αρχιτέκτονα Ράλλη Πλιούφου, στον τύπο της τρικλιτής μεταβυζαντινής βασιλικής. Ο πλούσιος εσωτερικός διάκοσμος είναι επηρεασμένος από το μπαρόκ-ροκοκό της Κεντρικής Ευρώπης και το νεοκλασικισμό. Η πρωτοτυπία και οι ανανεωτικές τάσεις που παρουσιάζει η αρχιτεκτονική και η εσωτερική διακόσμηση του Αγίου Μηνά, αποτέλεσαν το πρότυπο για ναούς που ιδρύθηκαν την ίδια περίοδο στην πόλη και την περιφέρεια της Θεσσαλονίκης.

«Στοά Σαούλ» (4)

Στο πλαίσιο των πολεοδομικών επεμβάσεων στον ιστορικό πυρήνα της πόλης, που γίνονταν το διάστημα 1866-1900, διανοίχθηκε το 1867 η λεωφόρος Σαμπρή πασά, η σημερινή οδός Βενιζέλου, από το Κονάκι (Διοικητήριο) έως τη

θάλασσα. Το τμήμα της από την Εγνατία και κάτω θεωρούνταν τμήμα της Αγοράς, πολλά χάνια της οποίας χρησιμοποιήθηκαν ως εμπορικές στοές στα τέλη της τουρκοκρατίας. Στη θέση της στοάς υπήρχε χάνι που περιελάμβανε 96 εργαστήρια, καφενείο, γραφεία και αποθήκες, ανήκε δε στα παιδιά του Σαούλ Μοδιάνο. Η εμπορική στοά Μοδιάνο, εμφανίζεται με την ίδια πολεοδομική οργάνωση μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1910, αναφέρεται δε ως Site Saul και φέρεται ότι οικοδομήθηκε στα χρόνια 1867-1881, πιθανώς σε σχέδια του Vitaliano Roselli. Κατά τη μεγάλη πυρκαγιά του 1917 κάηκε το μεγαλύτερο τμήμα της. Το 1929 με σχέδια του Κάρολου Μοδιάνο, κτίστηκε το νέο τμήμα της (κυρίως προς την οδό Βενιζέλου), στο οποίο κυριαρχούν στοιχεία Art Deco, συνδέεται δε με το τμήμα που διασώθηκε στην οδό Βασ. Ηρακλείου, όπου κυριαρχεί το νεο-αναγεννησιακό στυλ. Βασικό στοιχείο της στοάς αποτελούν οι δύο εσωτερικοί πεζόδρομοι, σχεδόν κάθετοι μεταξύ τους, που συνδέουν την οδό Ερμού με την Βασ. Ηρακλείου και τη Βενιζέλου με την Ίωνος Δραγούμη. Το ενδιαφέρον αυτό αρχιτεκτονικό σύνολο αποτελεί παράλληλα και ιστορική μαρτυρία της ακμής του εμπορικού οίκου των Μοδιάνο που ξεκίνησε ο Σαούλ, του πλουσιότερου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά από το μεγάλο οίκο Καμόντο της Κωνσταντινούπολης.

Αγορά “Μοδιάνο” (5)

Ανεγέρθηκε από το μηχανικό Ελί Μοδιάνο το 1922 και καλύπτει τμήμα του οικοδομικού τετραγώνου μεταξύ των οδών Αριστοτέλους, Ερμού, Κομνηνών και Βασ. Ηρακλείου. Είναι ένα απλό ορθογώνιο κτίσμα με αετωματική πρόσοψη που σκεπάζεται με γυάλινη στέγη. Το συνολικό συγκρότημα διασχί-

Η περιοχή των Λουλουδάδικων Θεσσαλονίκης, μπροστά από το λουτρό της Μεγάλης Αγοράς, σε φωτογραφία του 1973.

The Louloudadika district of Thessaloniki, in front of the Bath of the Great Market, in a photograph of 1973.

ζεται από πέντε στοές, κατά μήκος των οποίων διατάσσονται μικρά εν σειρά καταστήματα τροφίμων. Ένας αριθμός από αυτά τα καταστήματα λειτουργεί ακόμη με την αρχική χρήση, ένας άλλος έχει μετατραπεί σε καταστήματα εστίασης (ταβέρνες, μπαρ, εστιατόρια) και ορισμένα, όχι λίγα, έχουν κλείσει αναμένοντας την αναβίωση μέσα από μια «νέα χρήση».

Ιστορικοί τόποι αγορών (6): πλατείας Βατικιώτη-Άθωνος (6α), Βλάλη (6β), Μπεζεστένι (6γ)

Στο εμπορικό κέντρο της Θεσσαλονίκης μεταξύ των οδών Ερμού – Τώνος Δραγούμη – Εγνατίας – Μητροπ. Γενναδείου – Καρόλου Ντηλ, σχηματίζονται τρία συγκροτήματα αγορών που αποτελούν σημαντικότερα σημεία αναφοράς της εμπορικής ζωής της Θεσσαλονίκης και αποτελούν αναπόσπαστα τμήματά της για πολλές δεκαετίες, θα λέγαμε για αιώνες. Πολλές ενδείξεις μας πείθουν ότι στην ίδια θέση υπήρχαν αγορές από την εποχή της τουρκοκρατίας, κατά τα πρότυπα των μεσαιωνικών ανατολικών κρατών. Η περιοχή της κυρίως Αγοράς άρχιζε από την Εγνατία, που ήταν γνωστή και ως ο «Φαρδύς δρόμος» και έφτανε ως τη νότια πλευρά της εκκλησίας του Αγίου Μηνά. Ανατολικά είχε όριο την περιοχή από την Παναγία Χαλκέων ως το λουτρό της Αγοράς (οδός Κομνηνών – Βασ. Ηρακλείου) και δυτικά τη λεωφόρο Υαλί Καρίσι (Πύλη της Παραλίας). Στα στενά δρομάκια αυτής της περιοχής συγκεντρωνόταν η μεγαλύτερη εμπορική δραστηριότητα της πόλης. Στην καρδιά της ίδιας ζώνης υπήρχε η Αλευραγορά (Un Karani), που στα παλαιότερα τουρκικά «τεφτέρια» αναφέρεται ως Karan-i Galle, το Καπάνι, μια ονομασία που ακόμη διατηρείται και αναφέρεται από τους Θεσσαλονικείς για την ίδια αγορά. Από τις αρχές όμως του 20^{ου} αιώνα δεν αποτελούσε πια αγορά αλεύρων, αλλά μια αγορά

Το κτίριο της Στοάς Μοδιάνο, κεντρικής αγοράς τροφίμων Θεσσαλονίκης.
The Stoa Modiano building, the city's main food market.

με κάθε είδους εμπορεύματα: ασβέστη (από το Ασβεστοχώρι), τενεκεδένια και πήλινα σκεύη, ρύζι και όσπρια, κρέας και θαλασσινά. Η μικρή πλατεία στη μέση της αγοράς Βλάλη χρησιμοποιούνταν ως αγορά μικρών ζώων, όπως ζωντανών αρνιών και κοτόπουλων.

Μετά την πυρκαγιά του 1917 και τη νέα χάραξη των οικοδομικών τετραγώνων στην ίδια περιοχή των αγορών που υπήρχαν, συντάχθηκε (Οκτώβριο 1923) Πρόγραμμα Εκποίησης μικρών οικοπέδων για τη δημιουργία αγορών (μπαζάρ), στις οποίες οι τύποι των καταστημάτων, κατασκευαστικά, μορφολογικά, λειτουργικά ήταν καθορισμένοι, όροι οι οποίοι ισχύουν ακόμη και σήμερα.

Μπεζεστένι (σκεπαστή αγορά) – Bezesten (7)

Το κτίριο, ένα από τα σημαντικότερα οθωμανικά μνημεία της πόλης, βρισκόταν στην καρδιά της αγοράς, βασικό σημείο αναφοράς της τουρκοκρατούμενης Θεσσαλονίκης. Η τουρκική ονομασία προέρχεται από τη λέξη bez που σημαίνει ύφασμα βαμβάκερό ή λινό και τα κτίρια αυτά ήταν κατά κύριο λόγο αγορές πολυτελών υφασμάτων. Ωστόσο στέγαζαν και άλλες αγορές πολυτιμών και ευπαθών εμπορευμάτων, για το λόγο αυτό και φρουρούνταν. Το Μπεζεστένι της Θεσσαλονίκης κτίστηκε τον 15^ο αιώνα. Η ανέγερσή του αποδίδεται, ή στο Σουλτάνο Μεχμέτ Β' κατά το 1455 ή λίγο αργότερα, ή στο Σουλτάνο Βαγιαζίτ Β' προς τα τέλη του ίδιου αιώνα. Είναι ένα ορθογώνιο κτίσμα με εισόδους στο κέντρο κάθε πλευράς, εσωτερικά διαφείται σε έξι τετράγωνα, καλύπτεται δε με έξι μολυβδοσκεπάστους θόλους, οι οποίοι αντιστοιχούν στην εσωτερική διάταξη του κτιρίου. Τα εξωτερικά, περιμετρικά καταστήματα προστέθηκαν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Κατά τις αναστηλωτικές εργασίες που έγιναν στο μνημείο μετά το 1978, αποκαλύφθηκαν στα μολύβδινα φύλλα κάλυψης των τρούλων

Η αγορά "Καπάνι", σε καρτ-ποστάλ των αρχών του 20^{ου} αιώνα.
The Kapani market, in a postcard of the early 20th century.

21 χαράγματα μαστόρων που εργάστηκαν από το 1786 έως το 1927. Τα χαράγματα αυτά, γραμμένα σε τουρκική, ελληνική, νοτιοσλαβική και γαλλική γλώσσα, δηλώνουν και τις εθνικότητες των μαστόρων που εργάστηκαν κατά καιρούς στο κτίριο. Τέλος είναι από τα ελάχιστα οθωμανικά μνημεία της πόλης που διατήρησε την αρχική του χρήση, έστω και αν ο σημερινός επισκέπτης δεν έχει ακριβώς τις ίδιες παραστάσεις, ήχους και μυρωδιές.

Hamza Bey τζαμί (Αλκαζάρ) (8)

Είναι γνωστό στους Θεσσαλονικείς ως Αλκαζάρ, από το όνομα του κινηματογράφου που στεγαζόταν στο εσωτερικό του για αρκετά χρόνια. Πρόκειται για ένα από τα σπουδαιότερα δείγματα της οθωμανικής αρχιτεκτονικής στη νοτιο-ανατολική Ευρώπη, το μεγαλύτερο και μοναδικό στην Ελλάδα τζαμί με περισυλη αυλή. Για την ιδρύση και τις οικοδομικές του φάσεις πληροφορούμαστε από σχετικές επιγραφές, εντοιχισμένες στο κτίριο. Κτίστηκε αρχικά ως mesjid, δηλαδή συνοικιακό τέμενος χωρίς μιναρέ, το 1467/68 από τη Hafsa Hatun, κόρη του Hamza Bey, μπεηλέρμπεη της Ανατολίας. Το αρχικό mesjid διευρύνθηκε αργότερα με την κατασκευή δύο ορθογώνιων χώρων στη βόρεια και νότια πλευρά της αρχικής τετράπλευρης αίθουσας, την προσθήκη περιμετρικής στεγασμένης στοάς στα δυτικά και την κατασκευή μιναρέ στη νοτιοδυτική γωνία του αρχικού κτιρίου. Ο χρόνος μετατροπής του σε τζαμί τοποθετείται, κατ' άλλους πριν το 1492, οι περισσότεροι όμως ερευνητές συμφωνούν πως οι εργασίες αυτές έγιναν στο δεύτερο μισό του 16^{ου} αι. (μεταξύ 1570-1592). Μια τρίτη ανακατασκευή στο κτίριο έγινε το 1620 από τον Kapıcı Mehmed Bey. Ο κύριος χώρος του τζαμιού διατηρείται σε καλή κατάσταση με το μολυβδοσκέπαστο τρούλο του και τον εσωτερικό διάκοσμο με σταλακτίτες από γυψοκονίαμα και με τοιχογραφίες. Η στοά διασώζει στους κίονές της παλαιοχριστιανικά κιονόκρανα, σε δεύτερη χρήση. Σήμερα έχουν αρχίσει σημαντικές εργασίες αναστήλωσης και αποκατάστασης του μνημείου.

Εκκλησία Παναγίας Χαλκέων (9)

Παλαιότεροι ερευνητές ταύτιζαν την Παναγία Χαλκέων, εκκλησία του 11^{ου} αι-
ώνα, με την Παναγία Καμαριώτισσα που αναφέρεται σε έγγραφο του 14^{ου} αι.
Δεν είναι γνωστό το ακριβές βυζαντινό όνομα, αλλά πιθανότατα ονομαζόταν
Παναγία των Χαλκοπρατειών, όπως και η αντίστοιχη στην Κωνσταντινούπολη,
αφού από τη βυζαντινή εποχή μέχρι και σήμερα, γύρω από την εκκλησία
υπήρχαν εργαστήρια χαλκωματάδων. Σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή,
στο υπέρθυρο της δυτικής εισόδου, η εκκλησία κτίστηκε από το βασιλικό πρω-
τοσπαθάριο Χριστόφορο τον «κατεπάνω» της Λαγουβαρδίας, το 1028. Ο ναός
παρουσιάζεται σήμερα βυθισμένος, ως προς το σημερινό επίπεδο της πόλης
εξαιτίας των επικώσεων που έχουν γίνει, κυρίως μετά τη μεγάλη πυρκαγιά
του 1917. Ο τύπος του ναού είναι σταυροειδής τετρακίονιος, με τρούλο. Ο
διώροφος νάρθηκας στεγάζεται επίσης με δύο τρούλους. Στο μέσο του βόρειου
τοίχου του κεντρικού ναού σχηματίζεται μέσα σε αρκοσόλιο το ταφικό μνημείο
του κτήτορα, που εξέχει από τον τοίχο, σαν ένα ορθογώνιο κτίσμα. Οι εξωτερι-
κές όψεις του ναού παρουσιάζουν ενδιαφέρουσα οργάνωση. Όλη την περίμε-
τρο του ναού διατρέχει μαρμαρίνος κοσμήτης, κάτω από τον οποίον, στη νό-
τια όψη, σώζονται πηλινες εφυαλωμένες πλάκες με κουφική διακόσμηση που
σχηματίζουν ζωφόρο. Ο ζωγραφικός διάκοσμος του ναού δεν σώζεται σε καλή
κατάσταση, παρουσιάζει όμως ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι το μεγαλύτερο μέρος

των τοιχογραφιών είναι σύγχρονες με την ίδρυση του ναού, σύμφωνα και με μια δεύτερη κτητορική επιγραφή στο ζωγραφικό διάκοσμο, στο εσωράχιο του θριαμβευτικού τόξου του Ιερού που αναφέρει τους ίδιους κτήτορες. Η αρχική τοιχογράφηση του ναού αντιπροσωπεύει δύο τεχνοτροπίες που προέρχονται από την Κωνσταντινούπολη.

Bey Hamami (Λουτρά Παράδεισος) (10)

Το μεγάλο αυτό λουτρό κτίστηκε το 1444 από το Σουλτάνο Μουράτ Β', όπως αναφέρει η αραβική επιγραφή πάνω από την είσοδο της ανδρικής πτέρυγας. Είναι διπλό λουτρό, με ιδιαίτερους χώρους για τους άνδρες και τις γυναίκες και διαφορετικές εισόδους. Ο χώρος των ανδρών είναι μεγαλύτερος και με πλουσιότερη διακόσμηση. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον, με οροφή θαυμάσια διακοσμημένη με σταλακτίτες, είναι το διαμέρισμα του Μπέη που επικοινωνεί με τη «θερμή αίθουσα» των ανδρών. Το λουτρό βρισκόταν σε λειτουργία έως το 1968.

Αρχαία – Ρωμαϊκή Αγορά, Ωδείο (11)

Η κύρια οδική αρτηρία της πόλης εντός τειχών, η ρωμαϊκή Via Regia, περνούσε κάτω από τη σημερινή οδό Εγνατία στον ίδιο περίπου άξονα, ενώνοντας τις δύο κύριες πύλες των τειχών, τη Χρυσή Πύλη στα δυτικά και την Κασσανδρεωτική Πύλη στα ανατολικά. Στα βόρεια αυτής της κύριας οδού, στον άξονα της οδού Αριστοτέλους, βρισκόταν η είσοδος της Ρωμαϊκής Αγοράς. Ήταν ένα μνημειακό συγκρότημα με πλατείες και δημόσια κτίρια. Στη νότια κιονοστοιχία της κάτω πλατείας της Αγοράς ανήκαν οι Incantadas, αγάλματα που βρίσκονται σήμερα στο Λούβρο. Στη βόρεια πλευρά της Αγοράς υπήρχαν μεγάλα δημόσια

Τα λουτρά "Παράδεισος", σε φωτογραφία των αρχών του 20^{ου} αιώνα.
The Paradise Baths, in a postcard of the early 20th century.

Αεροφωτογραφία της περιοχής της Αρχαίας Αγοράς, του 1983.

Aerial photograph of the area of the ancient Forum, taken in 1983.

λουτρά και Βιβλιοθήκη. Το ρωμαϊκό Forum διαμορφώθηκε στο τέλος του 2^{ου} αι. και το πρώτο τρίτο του 3^{ου} αι. μ.Χ. Παρά τις διάφορες κτιριακές επεμβάσεις και αλλαγές που υπέστη κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο, διατήρησε ως και τον 7^ο αι. μ.Χ. τη λειτουργία του ως κοινωνικό κέντρο της πόλης. Η δευτέρα πλατεία στη νότια πλευρά του, ο Μεγαλοφόρος, λειτούργησε στα βυζαντινά χρόνια ως ανοικτή πλατεία, ελεύθερη από στοές. Φαίνεται επίσης ότι και το Ωδείο, πίσω από την ανατολική στοά της Αγοράς, που χρησίμευσε κατά την εποχή των διωγμών του Διοκλητιανού ως αρένα για θηριομαχίες και μονομαχίες, εξακολούθησε να λειτουργεί ως τα τέλη τουλάχιστον του 6^{ου} αι. μ.Χ. Χαρακτηριστικό σημείο των αλλαγών της Αγοράς στα παλαιοχριστιανικά χρόνια, είναι η μετατροπή της νότιας ημιυπόγειας στοάς (cryptoporticus) σε μεγάλη δεξαμενή ύδρευσης της πόλης, καθώς και η ίδρυση, στο ανατολικό τμήμα της ίδιας στοάς, ενός ιαματικού «αγιάσματος», από όπου προέρχεται μεγάλη τοιχογραφία με δύο μάρτυρες.

Αρχαιολογικός χώρος πλατείας Διοικητηρίου (12)

Οι ανασκαφές που έγιναν από τη δεκαετία του 1990 στο χώρο αυτό αποκάλυψαν επάλληλες φάσεις ευρημάτων δημόσιων και ιδιωτικών κτιρίων, όλων των ιστορικών περιόδων της πόλης: ευρήματα από τη ρωμαϊκή περίοδο, παρεκκλησί με νεκροταφείο υστεροβυζαντινών χρόνων, κλίβανο υαλουργίας με εξαιρετικό ενδιαφέρον, οικιστικά σύνολα της τουρκοκρατίας και των νεότερων χρόνων.

Συγκρότημα Πειραματικού Σχολείου (13)

Πρόκειται για ένα σχολείο ιστορικό, θεμελιωμένο στις καινοτόμες εκπαιδευ-

τικές αντιλήψεις του πρωτοπόρου παιδαγωγού Αλέξανδρου Δελμούζου και είναι ιδιοκτησία του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Άρχισε να κατασκευάζεται το 1936 σε σχέδια του αρχιτέκτονα Δημήτρη Πικιώνη (1889-1968), ο οποίος συνδύασε ιδανικά ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής με τις επιταγές των μοντέρνων κινήματων, όπως εκφράστηκαν την περίοδο του μεσοπολέμου. Η κατασκευή του ολοκληρώθηκε περί το 1970.

Καπναποθήκες του Αυστριακού Μονοπωλίου Καπνού «Αυστροελληνική» (14)

Το συγκρότημα των καπνοθηκών αποτελούμενο από δύο κτίρια, ένα στην οδό Τσιμισκή και ένα στην οδό Βασ. Ηρακλείου, κτίστηκε το 1928 με σχέδια του αρχιτέκτονα Α. Νικόπουλου. Η οργάνωση των όψεων με τις δυναμικές, γραμμικές μορφές αποτελούν χαρακτηριστικό δείγμα art-deco. Κατά την περίοδο 1995-1997, στο πλαίσιο της δημιουργίας εμπορικού κέντρου, χώρων γραφείων, αναψυχής και στάθμευσης, από το αρχικό συγκρότημα διατηρήθηκαν σκηνογραφικά μόνον οι δύο κύριες όψεις των κτιρίων.

Η περιοχή της πλατείας Δικαστηρίου, επάνω από τον άξονα της Αριστοτέλους, πριν ξεκινήσουν οι ανασκαφές στην Αρχαία Αγορά. Αριστερά διακρίνεται η εκκλησία της Παναγίας Χαλκείων.

The area of Dikastirion Square, above the Aristotelous axis, before the commencement of excavations in the ancient Forum. The church of Panayia Halkeon can be seen on the left.

From AGHIAS SOPHIAS and AGHIOU DIMITRIOU Streets

to IONOS DRAGOUMI Street and the SEAFRONT

2nd WALK

Aristotelous Square – axis of Aristotelous Street (1)

The main feature of the layout of the city, as conceived in the plans drawn up by Ernest Hébrard, was the monumental Boulevard of the Nations or of Aghios Dimitrios, now known as Aristotelous. This was to connect the square gathering the city's administrative buildings with Aristotelous Square down at the waterfront, the latter being dedicated to commercial and tourist uses, luxury shops, hotels and cafes. Specifications for the facades of the buildings on Aristotelous Square were laid down in a special decree of 1923. The architecture of the buildings and their facades is inspired by European as well as Arab and colonial models, the fruit of earlier experiences by Hébrard and his French colleagues, while neo-Byzantine tendencies are also to be seen.

'Louloudadika', the Baths of the Great Market (Yahudi Hamami) (2)

In the Turkish records, the baths are known under a variety of names: the Baths of the Great Market (Pazar-i kebir hamami), the Women's Baths (Kadinlar hamami) and the Jewish Baths (Yahudi hamami). The latter, and best-known, name is owed to the location of the baths in an exclusively Jewish district. According to Evlogia Tselemi and the Turkish archives, the baths were established by a certain Halil Ağa, possibly the individual known to have been a large stable owner and *vezir* in the mid-17th century. More recent opinion, based on the typological and morphological characteristics of the building, would date it earlier, perhaps to the first half of the 16th century. The baths were designed for use by both sexes and have the typical triple layout (cold, warm and hot baths). The masonry is of interest in its imitation of the Byzantine cloisonné system, as is the internal decoration with plaster mortar.

Church of Aghios Minas (3)

This is the church around which the city market began to grow, as early as Byzantine times. During the period of Turkish rule, the Frangomahalas district extended to the west of the church. It assumed its current form in the reconstruction of 1852, but we see from the conch of the

chancel, the pulpit and the architectural sculpture that has survived in the church, as well as that now held in the Museum of Byzantine Culture in Thessaloniki, that the original church dated from the early Christian period and was of the basilica type.

The earliest reference to the church dates from the 7th century, but there are also occasional references in the documents of Athonite monasteries from the 11th, 12th, 14th and 15th centuries. Following the Turkish occupation of the city, the church remained in the hands of the Christians, but was exposed to numerous misfortunes, such as the removal of six columns in 1569, the bombardment by a Venetian warship in 1687, fires in the 18th and 19th centuries. This is why it is referred to in the Turkish records as the 'Burned Monastery' (Yanik Manastir).

Following the fire in 1839, it was rebuilt in 1852, as a three-aisled, post-Byzantine basilica, under the supervision of the architect Rallis Plioufos. The ornate interior decoration is influenced by the baroque-rococo of central Europe and neoclassicism. The originality and innovative tendencies of the architecture and interior decoration of Aghios Minas served as a model for other churches founded in the same period in the city and in the surrounding region.

Saoul Stoa (4)

The planning interventions carried out between 1866 and 1900 in the historic nucleus of the city, involved the laying out of Sambri Pasha Avenue (modern Venizelou St.) in 1867. The latter ran from the Konaki

Όψη της πλατείας Αριστοτέλους, με το κινηματοθέατρο Ολύμπιον, όπου εδρεύει το Φεστιβάλ Κινηματογράφου Θεσσαλονίκης.

View of Aristotelous Square, with the Olympion Theatre, home to the Thessaloniki Film Festival.

(Diikiritio – now Ministry of Macedonia-Thrace) to the sea. The section of the road below Egnatia Street was regarded as part of the market area, where many inns were used as commercial arcades in the late years of the Turkish administration. On the site of the stoa, there was a *khan*, comprising 96 workshops, a café, offices and storerooms, belonging to the children of Saoul Modiano. The Modiano commercial stoa presents the same planning organization up to the middle of the second decade of the twentieth century; it was referred to as Site Saul and is said to have been built in the period 1867-1881, probably to plans by Vitaliano Poselli. Most of it was destroyed in the great fire of 1917. In 1929, its new section (mainly towards Venizelou St.) was built to plans by Karolos Modiano, featuring many art deco characteristics and connected to the part which had survived the fire on Vas. Irakleiou Street, where it is the neo-Renaissance style that is dominant. The main element of the stoa are the two internal walkways, almost at right angles to one another, which link Ermou with Vas. Irakleiou and Venizelou with Ionos Dragoumi Streets. This interesting architectural complex is also a valuable historical testament to the heyday of the commercial house of Modiano, established by Saoul – the wealthiest firm in the whole Ottoman Empire after the great Kamodo company in Constantinople.

Modiano Market (5)

Built by Eli Modiano in 1922, the market covers part of the block formed by the four streets Aristotelous, Ermou, Komninion and V. Irakleiou. It

Η περιοχή των Λουλουδάδικων Θεσσαλονίκης, με το Λουτρό της Μεγάλης Αγοράς, μετά την ανάπλαση της περιοχής.

The Louloudadika district of Thessaloniki, with the Bath of the Great Market, following the remodelling of the area.

is a simple rectangular structure with a pediment over the façade and a glass roof. The complex is traversed by five stoës or arcades, along which are rows of small food shops. A number of these still sell food, while others have been turned into bars or restaurants, and some have now closed down – the premises awaiting a new owner or use to revive them.

Historic market sites (6): Vatikioti-Athonos (6a), Vlali (6b) Bezesteni (6c)

Within the commercial centre of the city, between the streets Ermoulonos Dragoumi-Egnatia-M. Yennadeiou-Karolou Diel, there are three market complexes which have represented indispensable focal points in the commercial life of the city for many decades, if not centuries. There is ample evidence to convince us of the presence of markets on this site since the time of Turkish rule, probably of the kind familiar in other mediaeval eastern states. The area of the main market began at Egnatia Street, then known as 'Broad Street', and extended as far as the southern side of the Church of Aghios Minas. To the east, it was bounded by the district extending from Panayia Halkeon to the market baths (Kommion St. – V. Irakleiou St.) and to the west by the avenue known as Yali Kapsi (Seafront Gate). It was within the narrow streets and alleys of this quarter that most of the city's commercial activity took place. At the heart of the district stood the Flour Market (Un Kapani), which is mentioned in the older Turkish records as Kapan-i Galle or the Kapani, a name still used by local people to refer to the market. But from the early 20th century it ceased to function as a flour market and began to sell all sorts of goods: lime from Asvestohori, tin and earthenware vessels, rice and pulses, meat and seafood. The little square in the centre of the Vlali market was occupied by stalls selling pets and other animals like sheep and chickens.

Following the fire of 1917, and the new layout of street blocks in the market area, a programme was drawn up in October 1923 to sell off small lots and create new markets in which rules would be laid down for the various types of stores and goods to be sold in particular areas. These rules have remained in effect to the present day.

Bezesten (covered market) (7)

This building – one of the most important legacies of Ottoman Thessaloniki – was located right at the heart of the market area and represented a focal point in the life of the city under Turkish rule. Its name is derived from the Turkish word *bez* – meaning cotton or linen – and these buildings were mainly used as markets for high-quality cloths and fabrics, although the markets did also house traders in other valuable and perishable goods, and for this reason were often guarded. The Thessaloniki Bezesten was built in the 15th century, either under Sultan Mehmet II in 1455, or a little later, under Sultan Bayazit II, towards the end of the same century. It is a rectangular structure with entrances at the centre of each side, divided internally into six blocks, and covered by six lead-

covered domes that correspond to the internal layout of the building. The stores located around the building were added in the early 20th century. During the restoration work in 1978, carved inscriptions were found on the lead sheets of the domes by craftsmen working on the building between 1786 and 1927. Written in Greek, Turkish, French and southern Slav, they indicate the nationalities of the men who worked on the building at various times. Finally, it should be noted that this is one of the very few Ottoman buildings in the city which has retained its original use, although the modern visitor will probably not enjoy the same wealth of sound, sight and smell that the market must have once offered.

Hamza Bey mosque (Alcazar) (8)

The building is known locally as the Alcazar, because that was the name of the cinema that was housed inside it for many years. It is one of the most important examples of Ottoman architecture in all of south-eastern Europe, the largest mosque with a peristyle courtyard and the only one of its kind in Greece. Our knowledge of its origins and the various phases of its construction is derived from inscriptions on the walls of the building. It was originally constructed as a *mesjid* or parish mosque without a minaret in 1467/68 by Hafsa Hatun, daughter of Hamza Bey, Beyler Bey of Anatolia. The original *mesjid* was later enlarged with the construction of two rectangular areas on the northern and southern sides of the original four-sided chamber, the addition of a perimetrical covered

Η σκεπαστή αγορά Μπεζεστένι (15^{ος} αιώνας), μετά τη σύγχρονη αναστήλωσή της.
The Bezesteni covered market (15th century), after contemporary restoration.

stoa to the west and the construction of a minaret at the south-western corner of the original building. Some scholars date the conversion of the building to a mosque to the years before 1492, most however agree that the conversion work took place in the second half of the 16th century (between 1570 and 1592). A third reconstruction was carried out in 1620, by Kapici Mehmed Bey. The main part of the mosque has survived in good condition, with its lead-covered dome and its interior decoration, featuring stalactites of plaster mortar and wall paintings. The columns of the portico still have the original capitals, taken from early Christian buildings. Work has recently begun on consolidating and restoring the building.

Church of Panayia Halkeon (9)

In the past, scholars identified the Panayia Halkeon, a church dating from the 11th century, with the Panayia Kamariotissa, mentioned in a document of the 14th century. We do not know the exact Byzantine name of the church, though it was probably called Panayia ton Halkoprateion, like its namesake in Constantinople, since from the Byzantine era to the present day the area around the church has been home to coppersmiths and their wares. According to the inscription on the lintel of the western entrance, the church was built by royal Protospatharios Christophoros, the *katepano* of the theme of Lagouvardia, in 1028. The church now stands well below the surrounding street level, as a result of earthworks that have taken place, in particular in the wake of the great fire of 1917. In terms of type, the church is cruciform with four columns and a dome. The two-storey narthex is also covered by two domes. In the middle of the north wall of the central church, within an arcosolium, is the funerary monument of the founder, a rectangular structure projecting from the main wall. The organization of the external wall faces is interesting, with a marble ornamental strip running all around the exterior of the building. Beneath it, on the southern face of the church, glazed earthenware forming a frieze with coufic decoration is preserved. The painting inside the church is in poor condition, but of particular interest in that most of the wall paintings date from the foundation of the church, as we learn from a second inscription in the painted decoration, on the intrados of the triumphal arch of the chancel, referring to the same founders. The original painting of the church features two different techniques, both originating in Constantinople.

Bey Hamami (Paradise Baths) (10)

This large bathhouse was constructed in 1444 by Sultan Murat II, according to the Arabic inscription above the entrance to the men's baths. The baths were designed for use by both sexes, with separate entrances and facilities for men and women. The men's baths are larger and more opulently decorated. Of particular interest, with a ceiling magnificently decorated with stalactites, is the special area reserved for use of the Bey himself, which communicates with the men's hot bath. The bathhouse remained in use until as recently as 1968.

Ancient - Roman Forum, Odeon (11)

The main road artery of the city within the walls, the Roman Via Regia, passed below the level of the modern Egnatia Street, on roughly the same axis, linking the two main gates in the walls, the Golden Gate to the west and the Cassandreotiki Gate to the east. To the north of this main road, along the axis of Aristotelous Street, stood the entrance to the Roman forum – a monumental complex with squares and public buildings. Along the northern colonnade of the lower square of the forum, stood the famous Incantadas, the caryatids now to be found in the Louvre. Along the northern side of the forum, there were large public baths and the library. The Roman forum was laid out at the end of the 2nd and first third of the 3rd century AD. Despite various new constructions and changes during the early Christian period, it remained the main social centre of the city until the 7th century. The second square on the southern side, the Megalophoros, functioned in Byzantine times as an open market without porticos. It would also appear that the Odeon, behind the eastern portico of the forum, used during the persecutions of Diocletian as an arena for gladiatorial and wild animal fight spectacles, continued to function until at least the end of the 6th century. Characteristic features of the changes to the forum in early Christian times were the conversion of the southern, semi-subterranean portico (cryptoporticus) into a large reservoir for the city's water supply, and the establishment, in the eastern section of the same portico, of a healing 'agiasma' or holy spring, where a large wall painting featuring two martyrs was found.

Το "Cryptoporticus", η νότια ημιυπόγειη στοά της Αρχαίας Αγοράς.

The "Cryptoporticus", the southern semi-subterranean portico of the ancient Forum.

Η σημερινή πλατεία Δικαστηρίων, μπροστά από την Αρχαία Αγορά, μετά την ανάπλασή της από το Δήμο Θεσσαλονίκης.

Modern Dikastirion Square, in front of the ancient forum, following its remodelling by the Municipality of Thessaloniki.

Dikastirion Square Archaeological Site (12)

The excavations conducted here since the 1990's have revealed layers of finds indicating the presence of public and private buildings from all periods of the city's history: finds from Roman times, a chapel with a cemetery from the late-Byzantine period, a particularly interesting glass-worker's furnace, groups of dwellings from the Turkish and the more recent period.

Experimental School (13)

This is one of the city's historic schools, established to reflect the innovative educational views of the pioneering educator Alexandros Delmouzos and now owned by the Aristotle University of Thessaloniki. Construction of the school began in 1936, to plans drawn up by architect Dimitris

Pikionis (1889-1968), whose work aimed to combine certain key features of traditional architecture with the imperatives of the modern movement of the inter-war period. Construction of the school was completed in around 1970.

Tobacco warehouses of the Austro-Hellenic Tobacco Monopoly (14)

The tobacco warehouse complex consisted of two buildings, one on Tsimiski Street and one on V. Irakleiou Street, built in 1928 to plans by architect A. Nikopoulos. The dynamic, linear forms of the facades are a typical example of art deco. As part of a commercial development of the site, featuring, shops, offices, leisure and parking facilities, the main structure of the complex was demolished, leaving the two main facades of the original building as screens before the new development.

Από την ΑΓΟΡΑ ΤΟΥ ΛΙΜΑΝΙΟΥ

στην ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ,
στα ΔΥΤΙΚΑ ΤΕΙΧΗ
και το ΦΡΟΥΡΙΟ ΒΑΡΔΑΡΙΟΥ

3^{ος} ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ

Ιστορικός τόπος Λαδάδικων (η Αγορά του Λιμανιού) (1)

Η περιοχή πάνω από την οδό Κουντουριώτη ως την οδό Ολυμπίου Διαμαντή (όριο με τη Φράγκικη συνοικία) και από την παλιά οδό Χίου ως την Λήμνου ονομαζόταν επί τουρκοκρατίας Istirá, που σημαίνει αγορά. Σήμερα η περιοχή που περικλείεται μεταξύ των οδών Κουντουριώτη, Αξιού, Αβέρωφ, Ίωνος Δραγούμη, Εδέσσης, Βικτ. Ουγκώ, Τσιμισκή, Σαλαμίνας, είναι το τμήμα που έχει απομείνει από την Αγορά του Λιμανιού και το οποίο έχει κηρυχθεί προστατευόμενος Ιστορικός Τόπος, γνωστός με την ονομασία Λαδάδικα. Η ίδια περιοχή, κατά την τουρκοκρατία κατέλαβε την επικωματωμένη πλέον τότε έκταση που καταλάμβανε ο βυζαντινός λιμένας του Μεγ. Κωνσταντίνου. Υπήρξε το κέντρο του χονδρεμπορίου για πολλούς αιώνες, κυρίως λάδι, μπαχαρικά και άλλα είδη από την Αίγυπτο, ενώ από τον 18^ο αιώνα στην αγορά αυτή συγκεντρώνονταν τα σιτηρά. Ο χαρακτήρας της παρέμεινε ενιαίος, ως το 1866 περίπου, εποχή που αρχίζει η αναμόρφωση και ενοποίηση των περιοχών του λιμανιού και των σιδηροδρομικών σταθμών και η κατεδάφιση του παραθαλάσσιου τείχους. Μετά από την πυρκαγιά του 1856 αρχίζει η ανοικοδόμηση των Λαδάδικων και τμήματος της οδού Φράγκων. Την εποχή αυτή κατασκευάζονται οι ιδιαίτερα χαρακτηριστικές φράγκικες νέες αποθήκες με το σκουρόχρωμο τούβλο και τις στέγες Φλαμανδικού τύπου. Από το 1892 και μετά, με την έναρξη κατασκευής του νέου λιμανιού της πόλης, η αγορά επεκτείνεται στο χώρο του παλιού μώλου της που επικωματώνεται. Στις νέες ζώνες κτίστηκαν τα εκλεκτικιστικά κτίρια που διατηρούνται έως σήμερα στις οδούς Αβέρωφ, Αξίου και Βότση. Η μεγάλη, καταστροφική πυρκαγιά του 1917, που κατέστρεψε το μεγαλύτερο τμήμα του κέντρου της πόλης, ανατολικά της Αγοράς Istirá και της φράγκικης συνοικίας, άφησε άθικτο το τμήμα της αγοράς αυτής. Η καταστροφή της όμως επήλθε με την εφαρμογή του ισχύοντος Ρυμοτομικού Σχεδίου μετά το 1925 και τις επόμενες δεκαετίες, κυρίως όμως με τη διάνοιξη των οδών Τσιμισκή και Σαλαμίνας. Η αντίστροφη πορεία για τη διάσωση του ιστορικού χαρακτήρα των Λαδάδικων, άρχισε το 1985, όταν κηρύχθηκε Ιστορικός Τόπος.

Τα κτίρια των Ιστορικών Τραπεζών : Εθνικής, Ελλάδος και Ιονικής - Λαϊκής (σημερινή Alpha Bank) (2)

Συγκεντρωμένα στο οικονομικό και εμπορικό κέντρο της πόλης (οδοί Τσιμι-

σκή, Ίωνος Δραγούμη και Μητροπόλεως) τα κτίρια αυτά συνδυάζουν την επιβλητικότητα και τους νεωτερισμούς στην αρχιτεκτονική τους με την πολιτική και ιδεολογία των οικονομικών οργανισμών που εκπροσωπούν. Τα κεντρικά καταστήματα της Εθνικής και της Τραπέζης Ελλάδος, αποτελούν κτιριακά ενιαίο σύνολο, που κτίστηκε το 1928 για λογαριασμό της Εθνικής Τράπεζας, από τους αρχιτέκτονές της Αρ. Βάλβη και Ιωαν. Ισηγόνη. Αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα του μεσοπολεμικού εκλεκτικισμού. Στις όψεις, χαρακτηριστικά στοιχεία είναι το δωρικού ρυθμού πρότυλο επί της οδού Τσιμισκή και οι υψίκορμοι κίονες με τα κορινθιακά κιονόκρανα που υποβαστάζουν έντονα προεξέχον γείσο επί των οδών Ίωνος Δραγούμη και Μητροπόλεως. Εσωτερικά, το κτίριο υποδιαιρείται σε δύο ανεξάρτητα τμήματα, ένα για κάθε τραπεζικό οργανισμό. Και στα δύο τμήματα, κυρίαρχο στοιχείο αποτελεί ο κεντρικός χώρος συναλλαγών, ο οποίος στο τμήμα της Τράπεζας της Ελλάδος διατηρεί την αρχική του επίστεψη, ένα μεταλλικό κυλινδρικό τρούλο. Το υποκατάστημα αρχικά της "Ιονικής Τράπεζας Ltd" (σημερινή Alpha Bank) που ιδρύθηκε στην πόλη το 1916, στεγάστηκε στο υπάρχον ιδιόκτητο κτίριό της, το οποίο κατασκευάστηκε το 1929 με σχέδια του αρχιτέκτονα Μ. Λυκούδη. Η αρχιτεκτονική του ακολουθεί τον εκλεκτικισμό, με αναφορά σε διάφορους ρυθμούς της αρχαιότητας, ενώ στο εσωτερικό του επικρατεί το art nouveau.

Τράπεζα Θεσσαλονίκης (στοά Μαλακοπή), στην πλατεία Χρηματιστηρίου (3)

Η Τράπεζα Θεσσαλονίκης ιδρύθηκε το 1888 από τους αδελφούς Αλλατινί με τη συμμετοχή της Lander Bank της Βιέννης. Το 1909 η διεύθυνσή της

Η Πλατεία Ελευθερίας, σε καρτ-ποστάλ των αρχών του 20^{ου} αιώνα.
Eleftherias Square, in a postcard of the early 20th century.

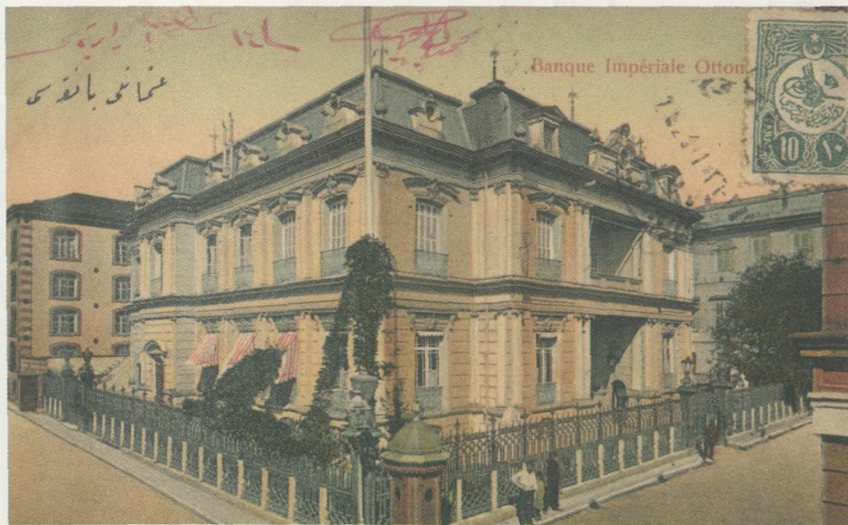
μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Το υποκατάστημα της Θεσσαλονίκης λειτούργησε έως το 1940. Το κτίριο, γνωστό και ως “στοά Μαλακοπή”, βρίσκεται στο κέντρο της παλιάς φράγκικης συνοικίας. Κτίστηκε στο διάστημα 1906 - 1907, στο χώρο του κήπου του παλιού αρχοντικού Αλλατίνι. Το διώροφο κτίσμα, με σχέδια του αρχιτέκτονα Vitalliano Poselli, με ελεύθερες τις δύο όψεις του (προς την πλατεία Χρηματοστηρίου και την οδό Βηλαρά) οργανώθηκε γύρω από έναν κεντρικό χώρο σε όλο το ύψος του, που φωτίζεται από μεταλλική δίριχτη στέγη. Η σύνθεση των στοιχείων της κύριας όψης είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και γίνεται με βάση γνωστά αναγεννησιακά πρότυπα. Τέλος το ρολόι στο κέντρο του αετώματος σταμάτησε να λειτουργεί την ώρα (νυχτερινή) του μεγάλου σεισμού της 20^{ης} Ιουνίου του 1978.

Καθολική εκκλησία (4)

Το 1742 ιδρύθηκε η πρώτη ενοριακή εκκλησία των καθολικών της πόλης από τους Ιησουίτες που διηύθυναν την αποστολή έως το 1773. Το 1783 τους διαδέχθηκαν οι Λαζαριστές. Με την πυρκαγιά του 1839 η εκκλησία κάηκε μαζί με το παρακείμενο Προξενείο, ανακατασκευάστηκε το 1867 και καταστράφηκε εκ νέου το 1897. Η σημερινή εκκλησία, τρίκλιτη βασιλική, άρχισε να κατασκευάζεται το ίδιο έτος και ολοκληρώθηκε το 1900 σε σχέδια του Vitaliano Poselli, πάνω στα θεμέλια της παλαιότερης εκκλησίας. Κατά τον τελευταίο πόλεμο υπέστη σοβαρές ζημιές από βομβαρδισμό.

Οθωμανική Τράπεζα (πρώην ΙΚΑ Φράγκων, σημερινό Κρατικό Ωδείο) (5)

Το σημερινό κτίριο κτίστηκε μετά το 1903, στη θέση του αρχοντικού του

Το κτίριο της Οθωμανικής Τράπεζας στη Θεσσαλονίκη, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, στο οποίο σήμερα στεγάζεται το Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης.

The building of the Ottoman Bank in Thessaloniki, in the early 20th century, nowadays home to the Thessaloniki State Conservatoire.

Η Πύλη του Φρουρίου Τοπ Χανέ στην περιοχή Δικαστηρίων, σε καρτ-ποστάλ των αρχών του 20^{ου} αιώνα.
The gate of the Top Hane Fort in the Dikastiria district, in a postcard of the early 20th century.

Τζεκ Αμποττ. Οι μηχανικοί Barouh και Amar σχεδίασαν το νέο οικοδόμημα διατηρώντας τον κάρναβο της πρόσοψης του πρώτου κτιρίου. Επισκευές και προσθήκες έγιναν σύμφωνα με μελέτες των μηχανικών Πλέυμπερ (1921) και Μοδιάνο (1924). Κυρίαρχο στοιχείο στην οργάνωση του κτιρίου αποτελεί το εσωτερικό αίθριο, το οποίο στο ισόγειο εμφανίζεται κλειστό με θολωτή τζαμωτή στέγασση. Χαρακτηρίζεται από το νεομπαρόκ στυλ, στο οποίο είναι φανερές οι γαλλικές επιδράσεις.

Συγκρότημα “Δελασάλ” (6)

Το ελληνογαλλικό κολέγιο (Delasalle St Michel) που ιδρύθηκε το 1888, κάλυψε αρχικά τις λειτουργίες του σχολείου του σε μεγάλη κατοικία της οικογένειας Σαρνώ στην οδό Φράγκων που αγοράστηκε το 1895. Το 1926 κατεδαφίστηκε η κατοικία εκείνη και κατασκευάστηκε το νέο κτίριο. Αποτελείται από δύο πτέρυγες που συναντώνται σε «κάθετη» γωνία, στην άρθρωση της οποίας υψώνεται πυργοειδής κατασκευή με τη μνημειακή είσοδο. Ο τρίτος όροφος είναι μεταγενέστερη προσθήκη. Στα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά κυριαρχούν στοιχεία της νεο-βυζαντινής αρχιτεκτονικής. Στους χώρους του εκπαιδευτηρίου στεγάζεται σήμερα τμήμα των Δικαστηρίων της Θεσσαλονίκης.

Φρούριο Βαρδαρίου (Τοπ Χανέ) (7)

Βρίσκεται στο νοτιοδυτικό άκρο της περιμέτρου των τειχών, κατασκευάστηκε το 1546 από το Σουλτάνο Σουλεϊμάν το Μεγαλοπρεπή (1520-1566) για την προστασία της δυτικής πλευράς του λιμανιού. Ο οχυρωματικός περίβολος είχε περιλάβει στην ανατολική πλευρά του τμήμα του δυτικού παλαιοχρι-

σιανικού και βυζαντινού τείχους. Ο τετράγωνος πύργος στην ανατολική άκρη του είναι γνωστός και ως Πύργος του Αναγλύφου. Ο τοίχος αυτός ταυτίστηκε με το Τζερέμπουλων των βυζαντινών πηγών του 15^{ου} αιώνα, δηλαδή το λιμενοβραχίονα που έκλεινε από τη νοτιοδυτική πλευρά το τεχνητό λιμάνι που κατασκεύασε ο Μέγας Κωνσταντίνος το 322/23. Η θάλασσα εισχωρούσε εκείνη την εποχή μέσα στη σημερινή πόλη και έφτανε σχεδόν μέχρι την οδό Φράγκων. Το βυζαντινό λιμάνι καταχώθηκε σταδιακά στα χρόνια της τουρκοκρατίας, δημιουργώντας την περιοχή όπου αργότερα αναπτύχθηκε η εμπορική συνοικία Istira (βλ. Λαδάδικα). Σε τουρκική έκθεση του 1733 αναφέρεται με τις ονομασίες “Τοπ-χανέ” (πύργος Οπλοστασίου) και “Ταμπά Χανέ” (πύργος Βυρσοδεψείων). Τα τεχνικά χαρακτηριστικά του φρουρίου δηλώνουν τη δυνατότητα χρήσης πυροβόλων όπλων και εντάσσεται στο πλαίσιο εκσυγχρονισμού της οχύρωσης της πόλης. Επισκευές και ενισχύσεις έγιναν στο Φρούριο και αργότερα, με σπουδαιότερη αυτή του 1741, κατά την οποία το νότιο τμήμα του τείχους προς το εσωτερικό διαπλατύνθηκε κατά 18 μέτρα, δημιουργώντας ανάχωμα, στο οποίο κατασκευάστηκαν τρεις πυριτιδαποθήκες.

Ξενοδοχείο “Βιέννη” (8)

Το κτίριο, που ανήκε στον Κ. Μανώλα, κτίστηκε το 1925 με σχέδια του αρχιτέκτονα Γ. Καμπανέλλου, στην αρχή της οδού Εγνατία, μια περιοχή, η οποία ως είσοδος της πόλης, από τα δυτικά άρχισε να αναπτύσσεται εμπορικά ήδη από τη δεκαετία του 1880. Η διαμόρφωση της όψης χαρακτηρίζεται από τις εκλεκτικιστικές τάσεις της εποχής, ενταγμένες στις γενικές αρχές οργάνωσης ενός νεοκλασικού έργου.

Τα ιστορικά κτίρια των τραπεζών της Θεσσαλονίκης στην πλατεία Ελευθερίας, η Εθνική Τράπεζα (αριστερά) και η παλαιά Ιονική – Λαϊκή Τράπεζα (δεξιά).

The historic buildings of the banks of Thessaloniki on Eleftherias Square: the Ethniki Bank (left) and the former Ioniki-Laiiki Bank (right).

Το παλαιοχριστιανικό και βυζαντινό τείχος (στη δυτική πλευρά) (9)

Έχει αποκαλυφθεί στον άξονα από το φρούριο του Βαρδαρίου προς την πλατεία Δημοκρατίας (Βαρδάρι), όπου υπήρχε η κύρια πύλη προς τα δυτικά, η Χρυσή Πύλη των τειχών της πόλης. Από αυτήν ξεκινούσε η κύρια οδική αρτηρία της Θεσσαλονίκης, η ρωμαϊκή Via Regia ή η βυζαντινή Λεωφόρος που περνούσε κάτω από το επίπεδο της σημερινής Εγνατίας οδού. Το τείχος συνεχίζει πέραν της πλατείας Δημοκρατίας, επί της οδού Ειρήνης, για να φτάσει στην οδό Αγίου Δημητρίου, στον άξονα της οποίας ανοιγόταν μία άλλη πύλη των δυτικών τειχών, η Λυταία Πύλη.

Ραφα Hamami [Λουτρό Φοινίξ] (10)

Στη συμβολή των οδών Ζεφύρων, Κάλβου και Π. Καρατζά διατηρείται το τουρκικό λουτρό που ίδρυσε ο Cezeri Kasim Paşa, Sancakbey της Θεσσαλονίκης γύρω στο 1520-1530, ο ίδιος που μετέτρεψε και το ναό των Αγίων Αποστόλων σε τζαμί. Το λουτρό, του οποίου η τουρκική ονομασία ήταν Ραφα Hamami, ήταν αρχικά μονό, αργότερα όμως μετατράπηκε σε διπλό (για άνδρες και γυναίκες) και λειτούργησε ως το 1981.

Εκκλησία Αγίων Αποστόλων (11)

Ήταν άλλοτε καθολικό μονής. Η σημερινή ονομασία του οφείλεται στη λαϊκή δοξασία ότι ο ναός καλύπτονταν με 12 θόλους, που συμβόλιζαν τους 12 αποστόλους. Κατά πάσα πιθανότητα όμως ήταν αφιερωμένος στην Παναγία, όπως προκύπτει από το θεματολόγιο των τοικογραφιών του. Το μοναστήρι ιδρύθηκε με χορηγία του Πατριάρχη Νήφωνος Α', μεταξύ 1310-1314, ενώ

Οι Άγιοι Απόστολοι Θεσσαλονίκης, σε καρτ-ποστάλ εποχής.
The Aghioi Apostoloi Church of Thessaloniki, in a period postcard.

δεύτερος κτήτορας της μονής αναφέρεται ο μοναχός και μαθητής του Νήφωνος Παύλος. Μεταξύ των ετών 1520-1530 ο ναός μετατράπηκε σε τζαμί από τον Cezeri Kasim Paşa, του οποίου πήρε και το όνομα. Ονομαζόταν όμως και Soğuk Su (του κρύου νερού) τζαμί, από το κρύο νερό της παρακείμενης κιστέρνας.

Από το μοναστηριακό συγκρότημα διατηρούνται σήμερα, εκτός από το καθολικό, ο πυλώνας στα νοτιοδυτικά του και η κιστέρνα στα βορειοδυτικά του. Τη σπουδαιότητα του πατριαρχικού ιδρύματος μαρτυρούν, όχι μόνο η μεγάλη του έκταση, αλλά και η λαμπρότητα του αρχιτεκτονήματος και του εσωτερικού διακόσμου του, καθώς και το μέγεθος και η επιμέλεια των υπόλοιπων κτισμάτων. Το καθολικό ανήκει στον τύπο των σύνθετων τετρακιόνιων σταυροειδών εγγεγραμμένων ναών με νάρθηκα και περίστωο στις τρεις πλευρές. Οι αναλογίες του κτιρίου είναι εξαιρετικά αρμονικές και οι όψεις του ποικίλλονται με αψιδώματα, κόγχες και πλίνθινους ημικιονίσκους, ενώ ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος, ιδίως στην ανατολική πλευρά, είναι πλουσιότερος. Την κομψότητα του ναού επέτεινε το αρχικό καμπύλο γείσο που περιέτρεχε την κυβική βάση του, ακολουθώντας τους κυματισμούς των τόξων. Στην τουρκοκρατία το γείσο αυτό αντικαταστάθηκε με το σημερινό ευθύγραμμο. Την ίδια εποχή, ο ναός υπέστη και άλλες αλλοιώσεις με βασικότερες την κατάργηση των τριβήλων ανοιγμάτων του εσωνάρθηκα και την κατεδάφιση του καμπαναριού μπροστά από τη δυτική είσοδο.

Η λαμπρή, ακόμη και στη σημερινή αποσπασματική της κατάσταση, ψηφιδωτή διακόσμηση του ναού πραγματοποιήθηκε χάρη στην πατριαρχική χορηγία του Νήφωνος. Τα ψηφιδωτά των Αγίων Αποστόλων, από τα τελευ-

Αποψη της περιοχής των Λαδάδικων, σε καρτ-ποστάλ των αρχών του 20^{ου} αιώνα.
View of the Ladaadika district, in a postcard of the early 20th century.

ταία δείγματα αυτού του είδους της διακόσμησης στο Βυζάντιο, αποτελούν μαζί με τα αντίστοιχα της Μονής της Χώρας και της Παμμακαρίστου στην Κωνσταντινούπολη τις κορυφαίες εκδηλώσεις της τέχνης της παλαιολόγειας περιόδου. Εξίσου υψηλής ποιότητας είναι και οι τοιχογραφίες με τις οποίες

Η Γέννησις. Ψηφιδωτό από το Ναό των Αγίων Αποστόλων.
The Nativity. Mosaic from the church of Aghioi Apostoloi.

συμπλήρωσε τη διακόσμηση του καθολικού ο ηγούμενος Παύλος, ακολουθώντας το εικονογραφικό πρόγραμμα που κατάρτισε ο Πατριάρχης Νήφων. Μετά την πρόσφατη αποκάλυψη των τοιχογραφιών του καθολικού, η τοιχογράφηση τοποθετείται στο τέλος της δεύτερης δεκαετίας του 14^{ου} αιώνα.

From the PORT MARKET

to AGHIOU DIMITRIOU Street,
the WESTERN WALLS
and the VARDARI FORT

3rd WALK

Ladadika Quarter (port market) (1)

The area from Koundouriotou Street up to Olympou Diamanti Street (boundary with the Frankish quarter), and from the former Hiou Street to Limnou Street, was known during the period of Turkish rule as Istirá, which means 'market'. Today the area bounded by the streets Koundourioti, Axiou, Averof, Ionos Dragoumi, Edessis, V. Hugo, Tsimiski and Salaminos is what has remained of the port market district; it is known as the Ladadika Quarter and has been designated a protected historic site. In the years of Turkish rule, the same district occupied the area which had once been the site of the Byzantine port of Constantine the Great, but which had by then been filled in and become part of the shore. It was the centre of the city's wholesale trade for many centuries, dealing mainly in oil, spices and other commodities from Egypt, while from the 18th century onwards it became the centre of the grain trade. It retained its distinct character until about 1866, when the port and railway station districts were remodelled and combined and the sea wall was demolished. After the fire of 1856, work began on construction of the Ladadika and part of Frangon Street. It was at this time that the very characteristic new Frankish warehouses were built, with their dark brick and Flemish roofs. After 1982, when the construction of the new port began, the market was extended to the area of the old mole, which was filled in. It was in these areas recovered from the water that the buildings in the eclectic style were built, still to be seen on Averof, Axiou and Votsi Streets. The catastrophic fire of 1917, which destroyed most of the centre of the city, to the east of the Istirá market and the Frankish quarter, spared this part of the market. But a new threat materialized in the shape of the urban plan implemented in 1925 and the subsequent decades, particularly with the widening of Tsimiski and Salaminos Streets. Attempts to save the historic character of the Ladadika quarter began in 1985, when it was declared a protected site of historical interest.

The buildings of the historic banks: Ethniki, Ellados and Ioniki-Laiki (now Alpha Bank) (2)

Gathered close together in the financial and commercial centre of the city (on Tsimiski, Dragoumi and Mitropoleos Sts.), these buildings combine imposing and innovative architecture with the policy and ideology of the financial organizations they represent. The main offices of the Ethniki Bank and the Bank of Greece (Ellados) form a single building complex, constructed in 1928 on behalf of Ethniki Bank by architects A. Valvis and I. Isigonis. This is a characteristic example of inter-war eclecticism. Characteristic features of the facades are the propylon in the Doric order on Tsimiski Street and the tall columns with their Corinthian capitals which support a projecting cornice on Dragoumi and Mitropoleos Streets. Inside, the building is divided into two separate sections, one for each banking organization. In both sections, the main feature is the central trading area, which, in the Bank of Greece section, has retained its original roofing, a cylindrical metal dome. What was originally a branch of the Ioniki Bank (now Alpha Bank), founded in the city in 1916, was housed in the existing building owned by the bank,

*Άποψη των Λαδάδικων μετά την αναστήλωση των κυρίων της περιοχής.
View of the Ladadika district, after the restoration of the area's buildings.*

constructed in 1929 to plans by architect M. Lykoudis. Its architecture is eclectic in inspiration, with references to various ancient orders, while the interior is predominantly art nouveau in style.

Bank of Thessaloniki (Stoa Malakopi) on Chrimatistiriou Square (3)

The Bank of Thessaloniki was founded in 1888 by the Allatini brothers, with a stake held by the Lander Bank of Vienna. In 1909, its administration was transferred to Constantinople. The Thessaloniki branch remained operational until 1940. The building, known as Stoa Malakopi, is located in the centre of the old Frankish quarter. It was constructed in 1906-1907, on the grounds of the old Allatini mansion. This two-storey

*Η καθολική
εκκλησία
Θεσσαλονίκης,
σε καρτ -
ποστάλ των
αρχών του 20^{ου}
αιώνα.*

*The Catholic
Church of
Thessaloniki,
in a postcard of
the early 20th
century.*

building, designed by architect Vitalliano Poselli, with its two facades with unimpeded views of Chrimatistiriou Square and Vilara Street, was organized around a central space in the full height of the building and lit through a metal pitched roof. The composition of features on the main façade is of particular interest and based on well-known Renaissance models. Finally, the clock in the centre of the pediment stopped at the moment of the major earthquake of 20th June 1978.

Catholic church (4)

In 1742, the city's first Catholic parish church was established by Jesuits, who directed the mission until 1773. In 1783, they were succeeded by the Lazarist order. The church and adjoining consulate were destroyed in the fire of 1839, reconstructed in 1867 and destroyed again in the fire of 1897. Construction of the present church, a three-aisled basilica, began in the same year and was completed in 1900 to plans by Vitaliano Poselli, on the foundations of the earlier church. It suffered severe damage from bombardment in the last war.

*Το ιστορικό κτίριο του ξενοδοχείου Βιέννη, που κτίστηκε τη δεκαετία του 1920.
The historic building of Vienni Hotel, constructed in the 1920's.*

Ο δυτικός Πύργος του Φρουρίου του Βαρδαρίου.
The western tower of the Vardari Fort.

Ottoman Bank (formerly the **Frangon National Insurance Fund office**, now the **State Conservatoire**) (5)

The present building was constructed after 1903, on the site of the mansion of Jek Abbott. The engineers Barouh and Amar designed the new building, retaining the façade grid of the earlier building. Repairs and additions were made in line with plans by engineers Pleyber (1921) and Modiano (1924). The main feature in the layout of the building is the internal atrium, which appears closed on the ground floor, with a vaulted glass roof. Its style is neo-baroque with clear French influences.

Delasalle complex (6)

The French-Hellenic college (Delasalle St. Michel), founded in 1888, was originally housed in the large residence of the Sarno family on Frangon St, purchased in 1895. In 1926, this house was demolished and the new building constructed. It consists of two wings meeting at a right angle, where a tower-like construction rises to form the monumental entrance. The third floor is a subsequent addition. The architecture is predominantly neo-Byzantine in style. The building now houses part of the Thessaloniki court system.

Vardari Fort (Top Hane) (7)

The fort, located at the south-western corner of the city wall system, was constructed in 1546 by Sultan Suleiman the Magnificent (1520-1566) in order to protect the western flank of the port. The system of fortifications around the city had included on its eastern side part of the western early Christian and Byzantine walls. The rectangular tower at its eastern edge is also known as the Tower of the Relief. This section of the wall has been identified with the Tzerebulon mentioned in Byzantine sources of the 15th century, i.e. the breakwater which closed off on the south-western side the artificial harbour constructed by Constantine the Great in 322-23. At that time, the sea came up almost to the level of where Frangon Street lies in the modern city. The Byzantine port gradually silted up during the period of Turkish rule, creating the area where the Istira market later developed (see above under Ladadika). A Turkish report of 1733 refers to it under the names Top-hane (arsenal tower) and Tamba-hane (tanners' tower). The tower was designed to allow the use of artillery and must have formed part of a programme to modernize the city's fortifications. Various repair and consolidation work was carried out later, the most important project being the one of 1741, when the southern part of the wall facing inwards was broadened by 18 metres, creating an embankment on which three powder magazines were constructed.

Hotel Vienni (8)

The building, which belonged to K. Manolas, was constructed in 1925 to plans by architect G. Kambanellos, at the beginning of Egnatia Street, a neighbourhood which – serving as the gateway to the city from the west – was already beginning to enjoy commercial expansion as early as the 1880's. The façade shows the influence of the eclectic trends of the

period, incorporated within the general principles of organization of a neoclassical building.

The Early Christian and Byzantine Wall (on the western side) (9)

This section of wall has been uncovered along the axis running from the Vardari Fort to Dimokratias Square (Vardari), where the city's main gate to the west the Golden Gate, once stood. This was the starting point for the main road artery of Thessaloniki, the Roman Via Regia or Byzantine Leophoros (avenue), which crossed the city below the level of the modern Egnatia Street. The walls continue beyond Dimokratias Square, along Eirinis Street and as far as Aghiou Dimitriou Street, along the axis of which there was another gate in the western walls, the Lytaia Gate.

Paşa Hamami [Phoenix Baths] (10)

At the junction of Zefyron, Kalvou and P. Karatza Streets, stands the Turkish bathhouse founded by Cezeri Kasim Paşa, Sancakbey of Thessaloniki in around 1520-1530, the same man who converted the Church of Aghion Apostolon into a mosque. The baths, known to the Turks as Paşa Hamami, were originally just for men, but later con-

Η Λυταία Πύλη του δυτικού τείχους της Θεσσαλονίκης, που βρισκόταν στο ύψος της οδού Αγίου Δημητρίου, σε καρτ-ποστάλ των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

The Lytaia Gate of the western wall of Thessaloniki, originally located at the intersection with Aghiou Dimitriou Street, in a postcard of the early 20th century.

verted to incorporate facilities for women. They remained in use until 1981.

Church of the Aghioi Apostoloi (11)

The church, formerly the catholicon of a monastery, owes its present name to the popular belief that it was covered with twelve domes symbolizing the twelve apostles. Yet in all likelihood it was dedicated to the Virgin, as the selection of the subjects of its wall paintings would suggest. The monastery was founded with funds provided by Patriarch Niphon I, between 1310 and 1314, while a second founder Paul, a monk and disciple of Niphon, is also mentioned. Between 1520 and 1530, the church was converted into a mosque by Cezeri Kasim Paşa, whose name it acquired. It was also known as the Soğuk Su Mosque (cold water mosque) from the cold water in an adjacent water cistern.

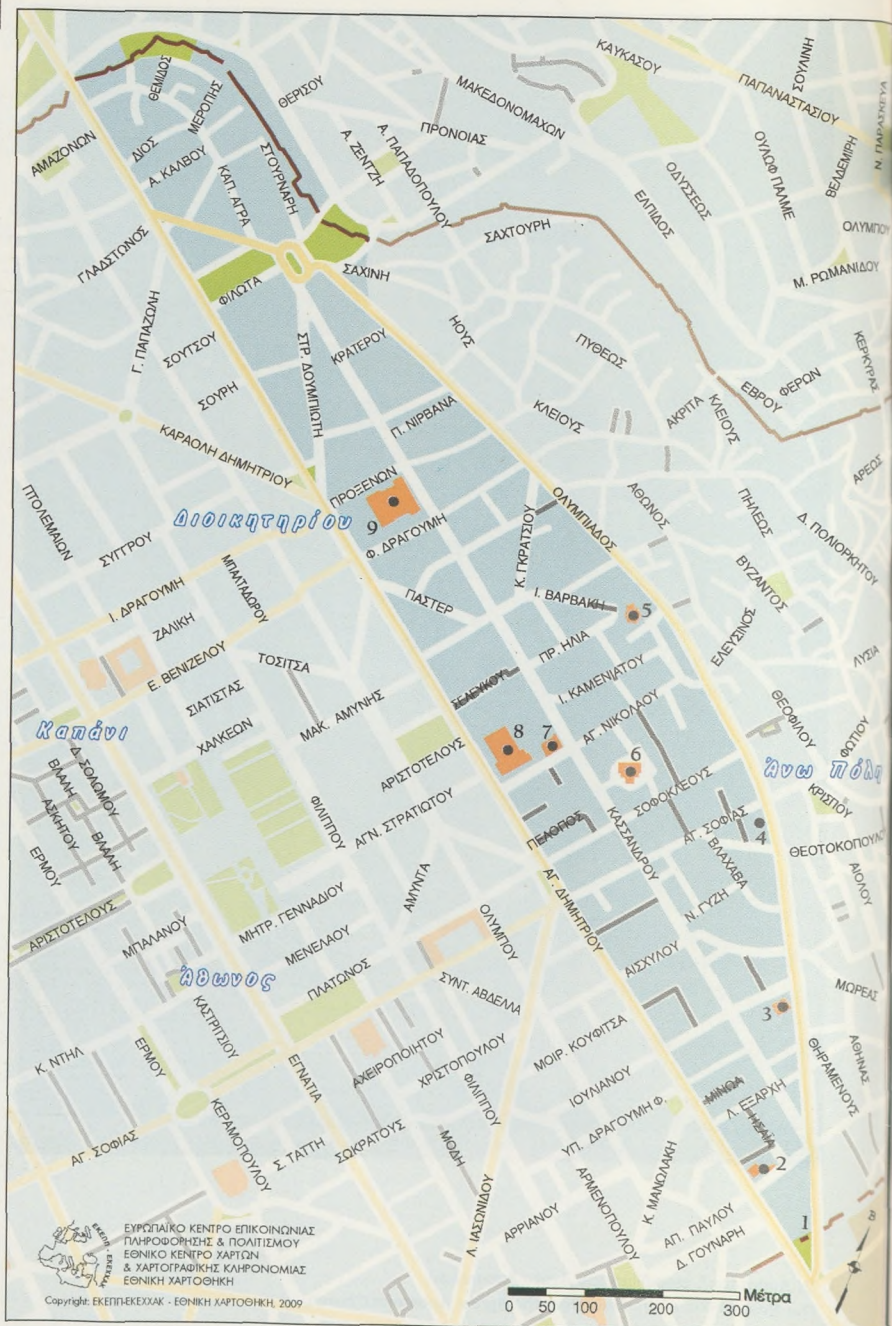
All that remains of the monastery complex today are the catholicon, the pillar to the south-west and the cistern to the north-west. The importance of the patriarchal foundation is evidenced not only by the size of the grounds, but also by the splendour of the architecture and its internal decoration, as well as by the size and care lavished on the other structures. The catholicon belongs to the type of complex, four-column, cruciform, inscribed churches with narthex and a peristoon on three sides. The building's proportions are exceptionally harmonious and the exterior wall surfaces present a rich variety of arches, conches and brick pilasters, while the ceramic decoration, especially on the eastern side, is extremely rich. The elegance of the church was enhanced by the original curved cornice, which surrounded its cubic base, following the undulations of the arches. At some point during the years of Turkish rule, this was replaced by the current straight pediment. At the same time, the church underwent other modifications, chief among them being the building up of the trilobed openings in the inner narthex and the demolition of the belfry in front of the western entrance.

Even in its current fragmented state, the mosaic decoration is magnificent. It was carried out with funds made available by Patriarch Niphon. The mosaics of the Apostles, among the last examples of this kind of decoration in Byzantium, are, together with their counterparts in the Hora and Pammakaristo Monasteries in Constantinople, among the finest creations of the Palaeologan period. Of equally high quality are the wall paintings added to the decoration of the catholicon by Abbot Paul, following the iconographic programme laid down the Patriarch Niphon. Following the recent discovery of the wall paintings of the catholicon, the decoration of the church has been dated to the end of the second decade of the 14th century.

“Η Ανάσταση”, ψηφιδωτό των Αγίων Αποστόλων.

The Resurrection, a mosaic from the Aghioi Apostoloi Church.

Από τα ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΤΕΙΧΗ και την ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

στις παρυφές της
ΑΝΩ ΠΟΛΗΣ - ΟΛΥΜΠΙΑΔΟΣ

4^{ος} ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ

Ανατολικά τείχη, θέση Νέας Χρυσής πύλης

(οδοί Αγ. Δημητρίου-Ολυμπιάδος) (1)

Η ευθύγραμμη συνέχεια του ανατολικού τείχους, όπως αυτό ανερχόταν από τις πεδινές περιοχές της πόλης, έφτανε στον άξονα της οδού Αγ. Δημητρίου, όπου ανοιγόταν μια από της κύριες πύλες των ανατολικών τειχών, η Νέα Χρυσή πύλη. Σημαντικά τμήματα της οχύρωσης καταστράφηκαν με τη διάνοιξη των οδών Αγίου Δημητρίου και Ολυμπιάδος, ενώ ελάχιστα έχουν απομείνει μεταξύ των δύο οδών.

Κατοικία Μουσταφά Κεράλ -Ατατούρκ (Τουρκικό Προξενείο) (2)

Δίπλα στο κτίριο του Τουρκικού Γεν. Προξενείου, υπάρχει κατοικία με τα χαρακτηριστικά της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, η ιστορική σημασία της οποίας έγκειται στο γεγονός ότι σε αυτή γεννήθηκε ο αναμορφωτής του σύγχρονου τουρκικού κράτους Μουσταφά Κεράλ Ατατούρκ (1881-1938). Σήμερα λειτουργεί ως Μουσείο.

Εκκλησία Παναγίας Λαγουδιανής ή Λαοδηγήτριας (3)

Είναι αφιερωμένη στη Θεοτόκο Ζωοδόχο Πηγή. Η εκκλησία ανακαινίστηκε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, με δαπάνες του εμπόρου Καυταντζόγλου και κατέλαβε τη θέση παλαιότερου καθολικού γυναικείας μονής, που ήταν μετόχι της Μονής Βλατάδων. Η μονή αυτή πρέπει να ιδρύθηκε το 14^ο αιώνα. Η επωνυμία της οφείλεται στον κτήτορά της Λαγουδιάτη, ή Λαγουδάτη. Κατά την τουρκοκρατία ονομαζόταν Tavşan Manastır (μοναστήρι του λαγού), γιατί η παράδοση αφηγείται ότι ένας λαγός έγινε αιτία να βρεθεί η εικόνα της Παναγίας και του αγιάσματος που υπάρχει έως σήμερα και στο οποίο οφείλεται η αφιέρωση του ναού στη Ζωοδόχο Πηγή. Το αγίασμα βρίσκεται στο παρεκκλήσι που προσκολλάται στη νότια πλευρά του ναού. Ο αρχιτεκτονικός τύπος ανήκει σε αυτόν της τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής με γυναικωνίτη, τύπος ιδιαίτερα διαδεδομένος στη Μακεδονία, αλλά και στην πόλη κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο.

Βυζαντινή Κιστέρνα (δεξαμενή) (4)

Είναι ένα μεγάλο τετράπλευρο κτίριο, με ισχυρούς τοίχους, επιχρισμένους εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα για την εξασφάλιση της στεγανότητας. Η κιστέρνα καλυπτόταν με οκτώ θόλους, κατεστραμμένους σήμερα, που στη-

ρίζονταν στους τοίχους και σε μια σειρά κιόνων, τοποθετημένων στον κατά μήκος άξονα του κτιρίου. Τα μαρμάρινα μέλη που διακρίνονται ανήκαν σε παλιότερα, παλαιοχριστιανικά κτίρια, ενώ η είσοδος στη δεξαμενή γινόταν από σκάλα, αρχικά στεγασμένη, η οποία ξεκινούσε από τη νότια γωνία. Η τροφοδοσία της γινόταν με κτιστό αγωγό. Η κιστέρνα αυτή μαζί με άλλες που ανασκάφθηκαν τις τελευταίες δεκαετίες στην Άνω Πόλη, δίνουν σαφή εικόνα του συστήματος ύδρευσης της πόλης κατά τα βυζαντινά χρόνια.

Εκκλησία Προφήτη Ηλία (5)

Η ταύτιση του επιβλητικού σε μέγεθος παλαιολόγειου ναού παραμένει αινιγματική, διότι η αρχική του ονομασία ξεχάστηκε στα πεντακόσια σχεδόν χρόνια δουλείας. Η αφιέρωσή του στον Προφήτη Ηλία είναι νεότερη και οφείλεται στην παρετυμολογία του τουρκικού ονόματός του Saraylı İzzamî. Ο αρχιτεκτονικός τύπος του ναού που αρμόζει σε καθολικό μοναστηριού και η θέση του στην περιοχή, όπου αναζητούνται τα βυζαντινά ανάκτορα, τα οποία κάηκαν κατά την εξέγερση των Ζηλωτών το 1342, παρακίνησαν πολλούς ερευνητές να τον ταυτίσουν με τη Νέα Μονή, η οποία ιδρύθηκε μεταξύ των ετών 1360 και 1370 από το μοναχό και συγγραφέα Μακάριο Χούμνο. Η Νέα Μονή ήταν αφιερωμένη στην Παναγία και υπήρξε από τα σημαντικότερα μοναστηριακά ιδρύματα της πόλης στο δεύτερο μισό του 14^{ου} αι. Η ταύτιση αυτή κλονίστηκε από μαρτυρίες τουρκικών πηγών, οι οποίες αναφέρουν τη μετατροπή του ναού σε τζαμί λίγο μετά το 1430 από τον Badrali Mustafa Paşa, ενώ αντίθετα η Νέα Μονή ήταν σε λειτουργία τουλάχιστον ως το 1556. Άλλες έρευνες, επί του εικονογραφικού προγράμματος των τοιχογραφιών συμπέραναν ότι ήταν

Η εκκλησία του Προφήτη Ηλία.
The church of Prophet Elijah.

αφιερωμένος στο Χριστό και σε συνδυασμό με άλλες παρατηρήσεις πρότειναν την ταύτιση του Προφήτη Ηλία με τη Μονή Ακαπνίου, ενός σπουδαίου μοναστηριού της πόλης, συνδεδεμένου με τη δυναστεία των Παλαιολόγων.

Ο αρχιτεκτονικός τύπος του ναού είναι μοναδικός στη Θεσσαλονίκη. Ανήκει στον τετρακίονιο σταυροειδή εγγεγραμμένο με πλάγιους χορούς, του γνωστού ως αθανικού ή αγιορείτικου. Το σύστημα τοικοποιίας, με σειρές καλοπελεκημένων λευκών λίθων που εναλλάσσονται με διπλές ή τριπλές στρώσεις πλίνθων, είναι εξαιρετικά σπάνιο στη Μακεδονία, κυριαρχεί δε σε ναούς της Κωνσταντινούπολης. Πλουσιότατος είναι και ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος του ναού. Ο τοιχογραφικός διάκοσμος διατηρείται κυρίως στη λιτή και αποσπασματικά στον κυρίως ναό και στα παρεκκλήσια, χρονολογείται δε μεταξύ των ετών 1360-1370 και εντυπωσιάζουν με τον πλούτο τους και τον πρωτόγνωρο ρεαλισμό ορισμένων μορφών και σκηνών. Η σημερινή μορφή του μνημείου οφείλεται στις αναστηλωτικές εργασίες της περιόδου 1956-1961, κατά τις οποίες ανακατασκευάστηκαν το περίστωο, οι τρούλοι του νάρθηκα και τα δυτικά παρεκκλήσια.

Alaca İmaret Camii ή İshak Paşa Camii (τζαμί Αλατζά Ιμαρέτ) (6)

Κτίστηκε σύμφωνα με την επιγραφή πάνω από την είσοδο, από τον İshak Paşa το 1484 και αποτελούσε βακούφιο, το οποίο περιλάμβανε εκτός από το τζαμί, ιμαρέτ (πωχοκομείο) και μεντρεσέ (σχολή). Τα έξοδα λειτουργίας του εξασφαλιζόνταν από ενοίκια και φόρους εκτάσεων γης και ιδρυμάτων. Η ονομασία Alaca οφείλεται στην ποικιλόχρωμη όψη του μινταρέ, του οποίου σώζεται σήμερα μόνο η βάση στη νοτιοδυτική γωνία. Σήμε-

Το Αλατζά Ιμαρέτ, σε καρτ-ποστάλ των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

Alatza Imaret, in a postcard of the early 20th century.

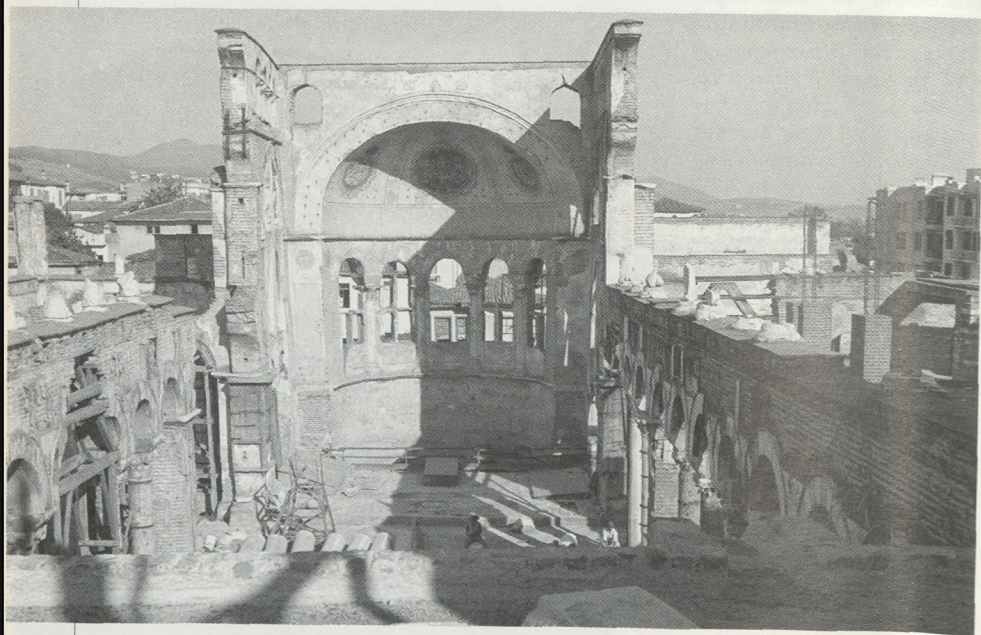
ρα χρησιμοποιείται από την Αντιδημαρχία Πολιτισμού του Δήμου Θεσσαλονίκης για τη διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων.

Yeni Hamam (Λουτρό Αίγλη) (7)

Κτίστηκε από το Hüsrev Kedhuda στο τέλος του 16^{ου} αιώνα. Ήταν διπλό λουτρό, με χωριστούς χώρους για άνδρες και γυναίκες, που υπέστη όμως σημαντικές αλλοιώσεις, εξαιτίας της χρήσης του ως κινηματογράφος (Αίγλη) έως το 1978.

Βασιλική Αγίου Δημητρίου (8)

Κτίστηκε σε χώρο, όπου κατά τα ρωμαϊκά χρόνια υπήρχε ένα συγκρότημα δημοσίων λουτρών. Μέσα σε αυτές τις θέρμες, κατά την παράδοση, την εποχή των διωγμών του Διοκλητιανού φυλακίστηκε, μαρτύρησε και θανατώθηκε ως χριστιανός ο ρωμαίος πολίτης και αξιωματούχος Δημήτριος. Μετά το διάταγμα ανεξιθρησκίας του Μεδιολάνου το 313, διαμορφώθηκε σε τμήμα του λουτρώνα, μικρός, λατρευτικός “οικίσκος” στο χώρο του μαρτυρίου του αγίου, όπου πίστευαν ότι υπήρχε και ο τάφος του. Τον 5^ο αιώνα ο έπαρχος το Ιλλυρικού Λέοντιος έκτισε μεγάλη βασιλική στον ίδιο χώρο, όπου μετέφερε και τον τάφο του αγίου μέσα σε κιβώριο, στο κεντρικό κλίτος. Η βασιλική του 5^{ου} αιώνα κάηκε μετά το σεισμό του 620 και ανακαινίστηκε με επιστοσία του επισκόπου Θεσσαλονίκης και του επάρχου Λέοντος. Η βασιλική του 7^{ου} αιώ-

*Ο Ιερός Ναός του Αγίου Δημητρίου, μετά την καταστροφική πυρκαγιά του 1917.
The Holy Church of Agios Dimitrios, after the destructive fire of 1917.*

Ψηφιδωτό του Αγίου Δημητρίου με τους κτίτορες του Ναού.

Mosaic from the church of Aghios Dimitrios, depicting the founders of the church with the Saint.

να πρέπει να διατήρησε τη μορφή της προηγούμενης βασιλικής, της οποίας άλλωστε μεγάλα τμήματα ενσωμάτωσε.

Σε όλη τη βυζαντινή περίοδο η λατρεία του αγίου και η πίστη των χριστιανών στη θαυματουργή του χάρη ξεπέρασαν τα όρια της πόλης, αλλά και της ίδιας της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Στα Δημήτρια, γιορτές κατά τις οποίες κάθε Οκτώβριο η πόλη τιμούσε τον πολιούχο της, συνέρρεαν προσκυνητές από όλη την Ευρώπη και την Ασία, προσφέροντας τάματα και παίρνοντας κατά την αναχώρησή τους φιαλίδια με μύρο από τον τάφο του αγίου.

Το 1493 οι Τούρκοι μετέτρεψαν το ναό σε τζαμί, το Κασιμίε Τζαμί, ενώ περιόρισαν τη λατρεία του αγίου σε ένα τμήμα του ρωμαϊκού λουτρώνα, στα βορειοδυτικά. Ο ναός επανήλθε στη χριστιανική λατρεία μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, το 1912. Στη μεγάλη πυρκαγιά του 1917 κάηκε

για δεύτερη φορά στην ιστορία του. Η αναστήλωση – ανακατασκευή του, που διατήρησε και ενσωμάτωσε τα τμήματα εκείνα που διασώθηκαν, ολοκληρώθηκε το 1949.

Η βασιλική του Αγίου Δημητρίου είναι πεντάκλιτη, με τρίκλιτο εγκάρσιο κλίτος, στα ανατολικά, προς το ιερό. Στο βορειοδυτικό άκρο των βορείων κλιτών, είναι ενσωματωμένο τμήμα του ρωμαϊκού λουτρώνα, όπου έχει διαμορφωθεί παρεκκλήσι με το κενοτάφιο του αγίου. Στην ανατολική πλευρά του νότιου περυγίου του εγκάρσιου κλίτους, είναι προσκολλημένο το παρεκκλήσι του Αγίου Ευθυμίου. Στη δυτική όψη του νότιου περυγίου υπάρχει η είσοδος προς την υπόγεια Κρύπτη του ναού.

Στοιχείο που προσδίδει ένα ιδιαίτερο χαρακτήρα στη βασιλική, είναι ο γλυπτός διάκοσμός της. Στο τριβήλο, στις μακρές πλευρές του κυρίως ναού, στο εγκάρσιο κλίτος, στα παράθυρα και στα υπερώα σώζονται κιονόκρανα με μεγάλη ποικιλία μορφής, τυπολογίας και τεχνικής εξέλιξης. Προέρχονται είτε από παλιότερα ρωμαϊκά και χριστιανικά κτίσματα, είτε από τη βασιλική του 5^{ου} αιώνα και χρησιμοποιήθηκαν πάλι κατά την «ανακαίνιση» του 7^{ου} αιώνα. Στην πολυτελή διακόσμηση του ναού συνέβαλαν επίσης και τα μαρμαροθετήματα στα εσωράχια του τριβήλου και των περυγίων, η αρχική ορθομαρμάρωση και οι πίνακες με *opus sectile*, από τους οποίους ελάχιστα δείγματα σώζονται σήμερα στους τοίχους πάνω από τις κιονοστοιχίες του κεντρικού κλίτους.

Στο ναό σώζεται ένα μαρμάρινο επιτύμβιο μνημείο, που αντιπροσωπεύει την αναγεννησιακή τέχνη της Βενετίας. Είναι ο τάφος του Λουκά Σπαντούνη, πλούσιου εμπόρου και προύχοντα της Θεσσαλονίκης, που τάφηκε μέσα στην εκκλησία του πολιούχου λίγο μετά το 1481. Ένα άλλο χαρακτηριστικό του διακόσμου του Αγίου Δημητρίου είναι οι ψηφιδωτοί αναθηματικοί πίνακες, προσφορές αιτών πολιτών, ή αξιωματούχων της πόλης. Από την μεγάλη πυρκαγιά του 1917 σώθηκαν εννέα μόνο ψηφιδωτά, που καλύπτουν την περίοδο από τον 5^ο έως τον 9^ο αιώνα. Ελάχιστα επίσης είναι οι τοιχογραφίες των περιόδων 7^{ου} – 8^{ου} αι., ή 11^{ου} αι. και 14^{ου} αι. που σώθηκαν από την πυρκαγιά του 1917.

Το Παρεκκλήσιο του Αγίου Ευθυμίου έχει τη μορφή μικρής τρίκλιτης βασιλικής, με ένα πολύ ενδιαφέροντα σύνολο τοιχογραφιών, οι οποίες αντιπροσωπεύουν την παλαιολόγεια ζωγραφική των αρχών του 14^{ου} αιώνα στη Θεσσαλονίκη και ακολουθούν το τυπικό εικονογραφικό πρόγραμμα της εποχής.

Η Κρύπτη του ναού, κάτω από τη βασιλική, είναι το ανατολικό τμήμα των ρωμαϊκών λουτρών, όπου κατά την παράδοση φυλακίστηκε και μαρτύρησε με λογισμό ο Δημήτριος. Αποτελείται από έναν ημικυκλικό χώρο που σχηματίζουν τέσσερις πεσσοί σε ημικυκλική διάταξη και στοές που τον περιβάλλουν, συμπεριλαμβάνει δε κόγχες και ρωμαϊκή κρήνη. Κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο, με την επικράτηση της λατρείας του αγίου ως μυροβλύτη, έγιναν οι αναγκαίες προσαρμογές, ώστε οι πιστοί μπορούσαν να αντλούν το μύρο. Κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας η Κρύπτη επικωματώθηκε και αποκαλύφθηκε μετά την πυρκαγιά του 1917, οπότε και αναστηλώθηκε, διαμορφώνοντας μικρό εκθεσιακό χώρο. Μετά από εργασίες συντήρησης το 1985, οργανώθηκε νέα Έκθεση στις στοές που περιβάλλουν τον ιερό χώρο του κρηναίου.

Στη βόρεια πλευρά του ναού, εξωτερικά, υπάρχει εκτεταμένος αρχαιολογικός χώρος, με τα προσκτίσματά του, κυριότερο εκ των οποίων είναι το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή.

Κτίριο Διοικητηρίου (Κονάκι), σημερινό Υπουργείο Μακεδονίας – Θράκης (ΥΜΑΘ) (9)

Το σημερινό κτίριο άρχισε να κτίζεται το 1891, σε σχέδια του αρχιτέκτονα Vitaliano Poselli και σε θέση λίγο χαμηλότερα από το παλιό Κονάκι, το οποίο κατεδαφίστηκε την ίδια χρονιά. Σε αυτό στεγαζόνταν διάφορες υπηρεσίες της τουρκικής Διοίκησης (δημοτολόγιο, λογιστήριο, κτηματολόγιο, υποθηκοφυλακείο, ειρηνοδικείο, η μεγάλη αίθουσα του νομαρχιακού συμβουλίου επιπλωμένη με μυθώδη πολυτέλεια, διεύθυνση εξωτερικών υποθέσεων, αστυνομίας και χωροφυλακής, το πρωτοδικείο και εμποροδικείο, το ιεροδικείο). Το 1907 στέγασε την τουρκική Νομική Σχολή, το 1911 κατέλυσε σε αυτό ο σουλτάνος Μωάμεθ Ε', όταν επισκέφθηκε τη Θεσσαλονίκη. Το 1954 αποφασίστηκε η επισκευή του και η συγκέντρωση σε αυτό όλων των υπηρεσιών της Γενικής Διοίκησης (Βορείου Ελλάδος, εκείνης της εποχής), ενώ με την ανακαίνιση έγινε και η προσθήκη του τετάρτου ορόφου, που ολοκληρώθηκε το 1955.

Τοιχογραφία του 14^{ου} αιώνα, από το παρεκκλήσιο του Αγίου Ευθυμίου, με θέματα από τη ζωή του Αγίου.
Wall painting of the 14th century, from the chapel of Aghios Eftymios, with scenes from the life of the Saint.

From the **EASTERN WALLS** and **AGHIOU DIMITRIOU Street**

to the **EDGE of the UPPER CITY** - **OLYMPIADOS Street**

4th WALK

Eastern walls, site of New Golden Gate

(Ag. Dimitriou – Olympiados Sts.) **(1)**

The eastern walls rose in a straight line from the low-lying areas of the city to the axis of Ag. Dimitriou Street, where one of the main gates in the eastern walls, the New Golden Gate, was located. Significant parts of the fortifications were destroyed with the laying out of Ag. Dimitriou and Olympiados Streets, while only a few sections have remained between the two streets.

Home of Mustafa Kemal – Atatürk (Turkish Consulate) **(2)**

Next to the Turkish Consulate General stands the house, in traditional architectural style, whose historical significance lies in the fact that it was the birthplace of the founder of the modern Turkish state, Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938). The house is now a museum.

Church of Panayia Lagoudiani or Laodigitria **(3)**

The church, dedicated to the Virgin of the Life-Giving Spring, was renovated in the early 19th century at the expense of the merchant Kafantzoglou. It occupied the site of an earlier catholicon of a nunnery, a dependency of the Vlatadon Monastery. This nunnery must have been founded in the 14th century. It owes its name to its founder, Lagoudiatis or Lagoudatis. During the years of Turkish rule, it was known as the Tavşan Manastır (monastery of the hare), a reference to the tradition that a hare led to the discovery of the icon of the Virgin and the holy spring, which still exists and to which the church owes its dedication to the Life-Giving Spring. The spring is to be found in the chapel abutting on the southern side of the church. In terms of architectural type, the church is a three-aisled wooden-roofed basilica with gynaeconite, a type particularly widespread in Macedonia and also in Thessaloniki during the post-Byzantine period.

Byzantine Cistern **(4)**

This is a large, four-sided building with robust walls, coated internally

with hydraulic mortar to ensure they were waterproof. The cistern was covered with eight domes, now destroyed, which rested on the walls and on a series of columns, placed along the longitudinal axis of the building. The marble architectural parts that can be seen were taken from older, early Christian buildings, while the entrance to the cistern was by a stairway, originally covered, starting at the southern corner. Water was supplied to the cistern through a built conduit. This cistern, along with others excavated in the Upper City in recent decades, gives a clear picture of the water supply system of the city in Byzantine times.

Church of Prophet Elijah (5)

The identity of this imposingly large Palaeologan church remains something of a mystery, since its original name fell into oblivion during its almost five hundred years of history. Its dedication to Prophet Elijah is more recent and is the result of a misunderstanding of its Turkish name Sarayli. The architectural type of the church, which is that of a monastic catholicon, and its location in the area where archaeologists expect to find the Byzantine palace destroyed by fire in the uprising of the Zealots in 1342, have led many scholars to identify it with the New Monastery, which was founded between 1360 and 1370 by monk and writer Makarios Houmnos. The New Monastery was dedicated to the Virgin and was one of the most important monastic foundations of the city in the second half of the 14th century. However, this identification was overturned by the evidence of Turkish sources which reported the conversion of

*Ο Ιερός Ναός της Λαοδηγήτριας Θεσσαλονίκης.
The Holy Church of Laodigitria of Thessaloniki.*

the church into a mosque shortly after 1430 by Badrali Mustafa Paşa, whereas the New Monastery had continued to function until at least 1556. Study of the iconographic programme of the wall paintings concluded that the church was dedicated to Christ and, in combination with other observations, proposed the identification of the Church of Prophet Elijah with the Akapniou Monastery, one of the city's most important monastic foundations, associated with the Palaeologan dynasty.

The architectural type of the church – four-column, cruciform inscribed with lateral areas, known as the Athonite type – is unique in Thessaloniki. The masonry, built of rows of precisely hewn white stone alternating with double or triple rows of brick, is extremely rare in Macedonia, but common in the churches of Constantinople. The ceramic decoration of the church is extremely opulent. The wall paintings have survived mainly in the narthex and, in a fragmentary state, in the main church and the chapels. The paintings date from 1360-1370 and are impressive in their wealth of colour and the unprecedented realism of certain figures and scenes. The building's current form is the result of restoration work conducted in the period 1956-61. At that time, the ambulatory, the domes of the narthex and the western chapels were reconstructed.

Alaca İmaret Camii or İshak Paşa Camii (Alaca Imaret Mosque) (6)

According to the inscription above the entrance, the mosque was built by İshak Paşa in 1484 and formed part of a *vakif* or charitable foundation, which also included a poorhouse and school. Its operational expenses

*Ο Ιερός Ναός του Αγίου Δημητρίου, κατά τη διάρκεια του εορτασμού του πολιούχου της πόλης.
The Holy Church of Aghios Dimitrios, during the feast of the city's patron Saint.*

were supplied from rent and taxes on land and institutions. It took its name Alaca from the multi-coloured walls of the minaret, of which only the base remains, at the south-western corner. The building is now used by the Deputy Mayor's Department of the City of Thessaloniki for staging cultural events.

Yeni Hamam (Aigli Baths) (7)

Built by Hüsrev Kedhuda in the late 16th century, this was a bathhouse with separate facilities for both sexes, but which underwent radical modification when it became the Aigli cinema, which remained open until 1978.

Basilica of Aghios Dimitrios (8)

The basilica was built on the site where a complex of public baths had stood in Roman times. It was within these baths, tradition has it, during the persecution of the Christians by Diocletian, that the Roman citizen and official Dimitrios was imprisoned and met his death as a Christian martyr. After the declaration of tolerance issued in Milan in 313 AD, a small chapel was established in part of the baths on the site of the martyrdom of the saint, also believed to be the location of his tomb. In the 5th century, the provincial governor Leontios had a large basilica constructed on the site, installing the tomb of the saint in a ciborium,

*Η ημικυκλική δεξαμενή αγιάσματος, στην κρύπτη του Αγίου Δημητρίου.
The semicircular basin of the holy spring in the crypt of Aghios Dimitrios.*

Ψηφιδωτό του 7^{ου} αιώνα, του Αγίου Δημητρίου, με θέμα “αφιέρωση παιδιών στον Άγιο Δημήτριο”.
Mosaic of the 7th century from the church of Aghios Dimitrios, featuring the ‘dedication of children to Aghios Dimitrios’.

within the central aisle. This 5th century basilica was burned down following the earthquake of 620 and rebuilt under the supervision of the Bishop of Thessaloniki and the governor Leon. The 7th century basilica must have retained the form of its predecessor, and actually incorporated large parts of the earlier building.

Throughout the Byzantine period, the cult of the saint and the faith of Christians in his miracle-working grace spread far beyond the boundaries of the city and even those of the Byzantine Empire. The Demetria, a festival in which, each October, the people of the city honoured their patron saint, attracted hordes of pilgrims from all over Europe and Asia, who offered vows and departed with phials of miracle-working oil from the tomb of the saint.

In 1493, the Turks converted the church into a mosque, the Kasimie

Mosque, confining the cult of the saint to one section of the Roman bathhouse, in the north-western section. The church returned to Christian worship only when Thessaloniki was liberated in 1912. It was destroyed by fire, for the second time in its history, in 1917. The reconstruction and restoration of the church, which retained and incorporated those parts of the building which had survived the fire, were completed in 1949.

The Basilica of Aghios Dimitrios is five-aisled, with a three-aisled transept at the eastern end, towards the chancel. At the north-western end of the northern aisles, part of the Roman bathhouse is incorporated and a chapel has been created to contain a cenotaph of the saint. On the eastern side of the southern wing of the transept is the chapel of Aghios Efthymios. In the western wall of the southern wing is the entrance leading to the crypt.

One feature which gives the basilica its distinctive character is its sculptural decoration. In the tribelon, the long sides of the main church, the transept, the windows and the galleries, there have survived capitals with a broad diversity of form, type and technical development. They come either from earlier Roman and Christian buildings or from the 5th century basilica, and were reused in the 'renovation' of the 7th century. The opulent decoration of the church also features marble revetment on the intrados of the tribelon and wings, the original marble facing and the tablets of opus sectile, of which just a few examples have survived on the walls, above the colonnades of the central aisle.

A marble funerary monument has also survived, reflecting the art of Renaissance Venice. It is the tomb of Loukas Spantounis, a wealthy merchant and prominent citizen of Thessaloniki who was buried in the church of the city's patron saint at some time after 1481. Another feature of the church's decoration are the mosaic votive tables, dedicated by ordinary citizens or the officials of the city. Only nine mosaics survived the great fire of 1917, covering the period from the 5th to the 9th century. The fire of 1917 also spared a few wall paintings from the 7th-8th, 11th and 14th centuries.

The Chapel of Aghios Efthymios is a small three-aisled basilica with an interesting set of wall paintings representing the Palaeologan painting of the early 14th century in Thessaloniki and following the typical iconographic programme of the period.

The crypt beneath the basilica is the eastern part of the Roman baths where, according to tradition, Dimitrios was imprisoned and executed. It consists of a semicircular area formed by four pillars arranged in a semicircle with surrounding colonnades, as well as conches and a Roman spring. In the post-Byzantine period, as belief spread that the saint's remains exuded a miracle-working oil, the necessary modifications were made to allow the faithful to extract this oil. During the period of Turkish rule, the crypt was filled in with earth; it was only uncovered after the great fire of 1917, when it was restored to create a small exhibition area. After conservation work in 1985, a new exhibition was organized in the colonnades surrounding the holy area around the spring.

North of the church, there is a large archaeological site, which encloses various auxiliary buildings, first and foremost being the Chapel of St. John the Baptist.

Main Administrative Building (Konaki), now the Ministry of Macedonia-Thrace (9)

Construction work on the present building began in 1891, to plans drawn up by architect Vitaliano Poselli and on a site slightly below that of the old Konaki, which was demolished the same year. The building was home to various departments of the Turkish administration (municipal rolls office, accounts, land registry, mortgage registry, magistrate's court, the great hall of the prefectural council, furnished with legendary opulence, the foreign affairs directorate, the police and gendarmerie, the court of first instance and commercial court, the religious court). In 1907, the building housed the Turkish Law School, and in 1911, Sultan Mehmed V, who stayed here during his visit to Thessaloniki. In 1954, it was decided to carry out repairs to the building and gather inside it all the departments of the General Administration of Northern Greece – as the regions of Macedonia-Thrace were at that time denominated. This renovation also involved the addition of a fourth floor, completed in 1955.

*Το Υπουργείο Μακεδονίας – Θράκης σε επίσημη τελετή, σε φωτογραφία εποχής.
The Ministry of Macedonia-Thrace in an official ceremony, in a period photograph.*

Copyright: ΕΚΕΠΠ-ΕΚΕΧΧΑΚ • ΕΘΝΙΚΗ ΧΑΡΤΟΘΗΚΗ, 2009

Η ΑΝΩ ΠΟΛΗ από την ΟΛΥΜΠΙΑΔΟΣ

στα ΤΕΙΧΗ της ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ
και στις ΠΑΡΥΦΕΣ
των ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ

5^{ος} ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ

Άνω Πόλη

Η περιοχή της Άνω Πόλης, το βορειότερο και ψηλότερο τμήμα του παλιού οικιστικού πυρήνα της Θεσσαλονίκης, διασώζει σημαντικά στοιχεία από τον ιστορικό της χαρακτήρα. Είναι κτισμένη σε έναν λόφο, το “Μπαϊρ”, με βραχώδεις έδαφος και μεγάλες κλίσεις. Οι πρώτες μαρτυρίες κατοίκησης ανάγονται κυρίως στον 4^ο και 5^ο αιώνα, όταν άρχισε να κατοικείται από χριστιανούς. Μετά την κατάκτηση της πόλης από τους Τούρκους (1430) ο πληθυσμός της μειώνεται σημαντικά, ενώ από τον 16^ο αιώνα και μετά διαμορφώθηκε πιο καθαρά σε τουρκική συνοικία. Η Άνω Πόλη ήταν κυρίως περιοχή κατοικίας, ενώ μετά το 1922 ο πληθυσμός της πυκνώσε με την εγκατάσταση μεγάλου αριθμού προσφύγων από τη Μικρά Ασία. Τα κτίσματα, που κατασκευάστηκαν εδώ έχουν τα χαρακτηριστικά της βαλκανικής αρχιτεκτονικής, ενώ οι επί μέρους διαφοροποιήσεις που παρουσιάζονται, οφείλονται σε οικονομικές και κοινωνικές παραμέτρους. Η μεγάλη πυρκαγιά του 1917 δεν επηρέασε τη δόμηση της περιοχής. Το οικιστικό πρόβλημα γεννήθηκε μεταπολεμικά, με την παράλογη εκμετάλλευση της αστικής γης και το σύστημα ανοικοδόμησης νέων κατοικιών με αντιπαροχή. Τα αξιόλογα κτίρια που ακόμη διασώζονται, αποτελούν μεμονωμένες νησίδες, μάρτυρες της ιστορίας αυτής της τόσο χαρκτηριστικής συνοικίας της Θεσσαλονίκης.

Αξιόλογα κτίρια στην περιοχή της εκκλησίας της Αγίας Αικατερίνης (1)

Η βορειοδυτική αυτή περιοχή της Άνω Πόλης αντιστοιχεί περίπου με την τουρκική συνοικία Yakub Paşa, στην οποία υπήρχαν ακόμη πολλές βρύσες, ο μεντρεσές, ο τεκές, πωχοκομείο και τζαμί με νεκροταφείο. Αξιόλογα κτίρια βρίσκονται διάσπαρτα στις οδούς Αλ. Παπαδοπούλου, Αντιγόνης, Τσαμαδού, Σαχτούρη, ακόμη και δίπλα στα τείχη στην οδό Ισμήνης. Τα κοινά χαρακτηριστικά που παρατηρούμε στα κτίρια αυτά, όπως και σε όλα της Άνω Πόλης είναι: η παραδοσιακή αρχιτεκτονική, με νεοκλασικά στοιχεία, προεξοχές- “σαχνισιά”, συμμετρία σε κάτοψη ή και τις κύριες όψεις, ανάλογα με τις ιδιομορφίες του κάθε κτίσματος και του ελεύθερου χώρου του οικοπέδου που το περιβάλλει.

Εκκλησία Αγίας Αικατερίνης (2)

Ο κομψός παλαιολόγειος ναός είναι από τους πλέον “άγνωστους” της πό-

Η εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης, σε καρτ-ποστάλ εποχής.
The church of Aghia Aikaterini, in a period postcard.

λης, αφού αγνοείται το βυζαντινό του όνομα, αλλά και οι ιστορικές πηγές είναι ιδιαίτερα φειδωλές γι' αυτόν, όπως συμβαίνει με αρκετές εκκλησίες της πόλης. Ό,τι γνωρίζουμε για την Αγία Αικατερίνη είναι πως τα χρόνια του Βαγιαζήτ Β' (1481-1512) μετατράπηκε σε τζαμί από τον μπεηλέρμπεη Yakup Paşa, στον οποίο οφείλεται και το τουρκικό του όνομα, ως Yakup Paşa τζαμί. Οι ενδείξεις που παρέχει το ίδιο το μνημείο υπονοούν αφιέρωση στο Χριστό, γι' αυτό και ορισμένοι ερευνητές το ταύτισαν με το καθολικό της Μονής του Χριστού Παντοδύναμου. Ο ναός ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο του σύνθετου τετρακιόνιου σταυροειδούς εγγεγραμμένου, με κλειστή περιμετρική στοά που απολήγει ανατολικά σε δύο συμμετρικά παρεκκλήσια. Τυφλά αψιδώματα, κόγχες, πλίνθινοι ημικίονες και κεραμοπλαστικά κοσμήματα ποικίλουν τις όψεις, ενώ ένας μαρμαρίνος κοσμήτης διαιρεί σε ύψος το κυβικό σώμα του ναού. Η χρονολόγηση του κτιρίου τοποθετείται από διάφορους ερευνητές από τα τέλη του 13^{ου} ως την τρίτη δεκαετία του 14^{ου} αι. Κατά τις αναστηλωτικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στο μνημείο μεταξύ των ετών 1947-1951, αποκαλύφθηκε και ο αποσπασματικά διατηρούμενος τοιχογραφικός του διάκοσμος, η χρονολόγηση του οποίου προτάθηκε για το έτος 1315.

Βορειο-δυτικά, βόρεια τείχη (3)

Το βυζαντινό τείχος που περικλείει την Άνω Πόλη, ανερχόμενο από τη δυτική πλευρά μετά τη Λυταία Πύλη, ακολουθεί τη μορφολογία του βραχώδους εδάφους της περιοχής προς την Ακρόπολη. Να σημειώσουμε ότι στις επιγραφές των τειχών μπορεί κανείς να παρακολουθήσει την ιστορία τους μέσα από τις επεμβάσεις και τις ανακαινίσεις που αναγράφονται σε αυτές. Η τελευ-

ταία διαπιστωμένη βυζαντινή επισκευή των τειχών έγινε από το Μανουήλ Β' Παλαιολόγο, όταν βρισκόταν στη Θεσσαλονίκη ως δεσπότης, στο διάστημα 1369-73. Τετράστιχη επιγραφή από πλίνθους, στην εξωτερική όψη ενός πύργου της βορειότερης ακμής της περιμέτρου των τειχών της κυρίως πόλης, μάς πληροφορεί για αυτήν την επέμβαση (3^α).

Αξιόλογα κτίρια στην περιοχή “Τσινάρι”, στις οδούς Φ. Δραγούμη, Κλειούς, Αλ. Παπαδοπούλου και Δημ. Πολιορκητού (4)

Η περιοχή της Άνω Πόλης που βρίσκεται πάνω από το κτίριο του Διοικητηρίου (Υπουργείο Μακεδονίας – Θράκης), είναι γνωστή μέχρι σήμερα με την τουρκική ονομασία “Τσινάρι”, από τη λέξη çinarli που σημαίνει πλάτανος. Στο κέντρο της βρίσκονταν ο μεντρεσές και το τζαμί. Βασικοί δρόμοι της γειτονιάς ήταν οι Κλειούς, Αλ. Παπαδοπούλου και Δημ. Πολιορκητού. Και στην ομάδα αυτών των κατοικιών τα χαρακτηριστικά είναι παρόμοια: παραδοσιακή αρχιτεκτονική με νεοκλασικά στοιχεία, συμμετρία στις κύριες όψεις, αρκετές ξύλινες κατασκευές, προεξοχές (“σαχνισιά”), διώροφα κτίσματα με ημιυπόγεια σε ορισμένες περιπτώσεις. Επισημαίνουμε κατοικίες στην οδό Κλειούς, στην οδό Δημ. Πολιορκητού, ιδιαίτερα εκείνη στο Νο 23 (γωνία με την οδό Αλ. Παπαδοπούλου), όπου παρατηρούμε διπλό “σαχνισί” στη μία όψη και εκείνη στο Νο 37, στην οποία μετά την αποκατάστασή της στεγάζεται το Εθνικό Κέντρο Χαρτών και Χαρτογραφικής Κληρονομιάς (4^α). Στη συμβολή των οδών Κλειούς και Αλεξ. Παπαδοπούλου διατηρείται το τελευταίο

SALONICCO. —Nella città alta, i Bastioni del Acropoli.

Δρόμος της παλαιάς Θεσσαλονίκης με φόντο την Άνω Πόλη, σε καρτ-ποστάλ των αρχών του 20^{ου} αιώνα.
A street in old Thessaloniki, with the Upper City in the background, in an early 20th century postcard.

Το ψηφιδωτό της κόγχης του Ιερού, που απεικονίζει το όραμα του Ιεζεκιήλ, στην παράσταση της Θεοφάνειας (τέλη 5^{ου} αιώνα), στην εκκλησία του Οσίου Δαβίδ.

The mosaic from the chancel conch, depicting the Vision of Ezekiel, in a representation of the Epiphany (late 5th century) in the church of Ossios David.

παράδειγμα του τυπικού καφενείου της περιόδου της τουρκοκρατίας. Είναι το καφενείο “Τσινάρι”, απέναντι από την κρήνη του Μουράτ Β’ (βυζαντινό μνημείο), σημείο συνάντησης των κατοίκων της γειτονιάς. Την ομάδα αυτή των κατοικιών της Άνω Πόλης κλείνουμε με το κτίριο στη γωνία των οδών Φ. Δραγούμη και Ολυμπιάδος, αξιόλογο δείγμα εκλεκτικιστικής αρχιτεκτονικής, με έντονη και την επιρροή του νεοκλασικισμού.

Εκκλησία Οσίου Δαβίδ – Μονή Λατόμου (5)

Η αφιέρωση του ναού, άλλοτε καθολικό μονής, στον όσιο Δαβίδ της Θεσσαλονίκης είναι αυθαίρετη και έγινε μόλις το 1921. Όμως από κείμενο του τέλους του 9^{ου} αι. (“Διήγηση του Ιγνατίου”), είναι γνωστό ότι το καθολικό την εποχή εκείνη ήταν αφιερωμένο στο Σωτήρα Χριστό του Λατόμου, όπως επιβεβαιώθηκε ύστερα από τη θαυμαστή αποκάλυψη του ψηφιδωτού της κόγχης του Ιερού. Η προσωνομία «του Λατόμου», ή «των Λατόμων» οφείλεται στα λατομεία πέτρας που υπήρχαν στην περιοχή. Ο ναός, αφιερωμένος ίσως στον Προφήτη Ζαχαρία ιδρύθηκε στα τέλη του 5^{ου} αιώνα. Την ίδια εποχή ιστορήθηκε με ψηφιδωτό και τοιχογραφίες διακοσμητικού χαρακτήρα, με τη χορηγία ανώνυμης γυναίκας, η οποία ταυτίζεται με τη Θεοδώρα, κόρη του αυτοκράτορα Μαξιμιανού, που είχε ασπασθεί το χριστιανισμό. Την εποχή της Εικονομαχίας, το περίφημο ψηφιδωτό καλύφθηκε με δέρμα βοδιού και κονίαμα. Η αποκάλυψή του συνέβη στα χρόνια του αυτοκράτορα Λέοντος του Αρμενίου (813-820), στη διάρκεια ενός σεισμού. Το 12^ο αιώνα το καθολικό ανακαινίστηκε και κοσμήθηκε με νέο τοιχογραφικό διάκοσμο, ο οποίος ολοκληρώθηκε στα τέλη του 13^{ου} – αρχές 14^{ου} αιώνα. Πιθανά, τον 16^ο αιώνα το καθολικό μετατράπηκε σε τζαμί. Σήμερα

από το αρχικό κτίσμα λείπει το δυτικό τμήμα του. Η σημερινή ταπεινή εκκλησία διατηρεί ένα από τους σημαντικότερους ψηφιδωτούς και τοιχογραφικούς διακόσμους, όχι μόνο της Θεσσαλονίκης, αλλά της παλαιοχριστιανικής και βυζαντινής τέχνης γενικότερα.

Αξιόλογα κτίρια στην περιοχή των οδών Θεοφίλου και Επιμενίδου (6)

Η οδός Θεοφίλου αποτελούσε το νότιο όριο της τουρκικής συνοικίας Suluca, η οποία έφτανε μέχρι τα τείχη, προς τα βόρεια. Η περιοχή είχε άφθονα νερά και πολλές δημόσιες βρύσες. Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1970, η οδός διέσβαζε σχεδόν όλα τα παλιά κτίρια, παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Δυστυχώς σήμερα ένα μεγάλο μέρος έχει ήδη κατεδαφιστεί και αντικατασταθεί από νεότερα κτίσματα. Τέλος από τα εναπομείναντα, ορισμένα έχουν αποκατασταθεί και στεγάζουν υπηρεσίες του Δήμου, ή άλλων πολιτιστικών φορέων και οργανισμών.

Στη γωνία της οδού Αγίας Σοφίας με Θεοφίλου 32 διασώζεται κτίριο, που πολύ χαρακτηριστικά συνδυάζει τη λαϊκή αρχιτεκτονική με στοιχεία του νεοκλασικισμού. Μέσα στον 20^ο αιώνα τα ισόγεια καταστήματα μετασκευάστη-

Το αναστηλωμένο κτίριο της οδού Θεοφίλου, στην Ανω Πόλη, όπου στεγάζεται η Αντιδημαρχία Πολιτισμού του Δήμου Θεσσαλονίκης.

The restored building on Theofilou Street, in the Upper City, home to the offices of the Deputy Mayor for Culture on the Municipality of Thessaloniki.

καν σε φούρνο, μια πολύ χαρακτηριστική “γωνιά” της παλιάς Θεσσαλονίκης. Το κτίσμα της οδού Θεοφίλου 25, ένα ακόμη χαρακτηριστικό δείγμα της αρχιτεκτονικής της Άνω Πόλης με έντονη την παρουσία στοιχείων του νεοκλασικισμού, είναι μια διπλή, διώροφη κατοικία, με έντονη συμμετρία στην κύρια όψη της. Η αρχική χρήση ήταν πιθανά λειτουργία τουρκικού σχολείου, ενώ σε διάφορες εποχές έγιναν σημαντικές τροποποιήσεις στο εσωτερικό του. Τη σημασία του εκτίμησε ο Δήμος Θεσσαλονίκης, ο οποίος και απέκτησε από τη δεκαετία του 1980, μετά δε την αποκατάστασή του στεγάζει υπηρεσίες της Αντιδημαρχίας Πολιτισμού (6^α). Ελάχιστα πλέον αξιόλογα κτίρια απομένουν στην οδό Θεοφίλου με τα ίδια γενικά χαρακτηριστικά, αλλά και στην οδό Επιμενίδου. Ιδιαίτερα αναφέρουμε εκείνο στη οδό Επιμενίδου 19, στις παρυφές της αυλής της εκκλησίας του Οσίου Δαβίδ, το οποίο ανήκει στο Δήμο Θεσσαλονίκης και στεγάζει πολιτιστικούς και επιστημονικούς φορείς, μεταξύ των οποίων είναι και τα γραφεία του Παραρτήματος Θεσσαλονίκης της Ελληνικής Εταιρείας (6^β).

Βυζαντινός λουτρόνας (7)

Είναι δημόσιο κτίριο, που χρονολογείται πιθανά στα τέλη του 13^{ου}, αρχές 14^{ου} αιώνα. Τα δημόσια λουτρά στον ελληνορωμαϊκό κόσμο ήταν το πλέον έντονο στοιχείο διάκρισης του αστικού από τον αγροτικό πληθυσμό. Κέντρα κοινωνικών επαφών και πολιτισμού, διατήρησαν το χαρακτήρα αυτόν και στις παλαιοχριστιανικές πόλεις (6^ο-7^ο αι.). Τους σκοτεινούς χρόνους (7^ο - 8^ο αι.) σταμάτησαν να λειτουργούν, παρέμειναν μόνον τα ιδιωτικά. Γι’ αυτό το λουτρό της Θεσσαλονίκης είναι από τα σπάνια δείγματα που σώθηκαν στον ελλαδικό χώρο, λειτούργησε δε συνεχώς έως το 1940.

Αξιόλογα κτίρια της περιοχής της εκκλησίας Ταξιαρχών και της πλατείας Ρομφής - Κουλέ Καφέ (οδ. Μουσών, Θεοτοκοπούλου) (8)

Η περιοχή αυτή, ως τουρκική συνοικία İki Şerife, ήταν δύσκολο να ξεχωρίσει από τη γειτονική της (χριστιανική) της Μονής Βλατάδων, γιατί χριστιανοί και μουσουλμάνοι κατοικούσαν μαζί σε αρκετούς δρόμους της, αναπτύχθηκε δε μετά τον 16^ο αιώνα.

Στην βόρεια πλευρά της πλατείας Ρομφής, στην οδό Κρίσπου 7, αναπτύσσεται ένα ιδιαίτερα σημαντικό κτίσμα, μια διπλή - διδυμη, πλατυμέτωπη κατοικία, τυπικό παράδειγμα βαλκανικού σπιτιού. Έχει στοιχεία νεοκλασικής αρχιτεκτονικής, αλλά και έναν ιδιόμορφο εκλεκτικισμό, με τα δύο συμμετρικά καμπύλα “σαχνισιά” στους κεντρικούς άξονες των δύο τμημάτων. Σημαντικές, εσωτερικές επεμβάσεις από οπλισμένο σκυρόδεμα, κυρίως κατά την αντικατάσταση κλιμακοστασίων, τοποθετούνται περί το 1959, όταν χρησιμοποιήθηκε (έως και τη δεκαετία του 1980) ως Γυμνάσιο και Λύκειο. Αναστηλωμένο πλέον, με τη συμβολή του ΥΠΠΟ, αλλά και την αγορά του από το Δήμο Θεσσαλονίκης, στεγάζει διάφορες χρήσεις πολιτιστικού χαρακτήρα.

Αξιόλογα κτίρια στην περιοχή διατηρούνται στη συμβολή των οδών Θεοτοκοπούλου και Μουσών, όπως, στο άμεσο περιβάλλον της εκκλησίας των Ταξιαρχών, στην οδό Μουσών 26 με χαρακτηριστική οργάνωση της κύριας όψης με τη σειρά των τριγωνικών “σαχνισιών” στο δεύτερο όροφο και στην οδό Μουσών 47 (ιδιοκτησίας του ΥΠΠΟ, που στεγάζει τμήμα των υπηρεσιών της Εφορείας Νεωτέρων Μνημείων Κεντρικής Μακεδονίας), όπου παρατηρούμε ενδιαφέρουσες ξύλινες διακοσμήσεις στην κύρια όψη του.

Εκκλησία Ταξιαρχών (9)

Πρόκειται για μια ακόμη εκκλησία, της οποίας αγνοείται το βυζαντινό όνομα. Κατά την παράδοση θεωρήθηκε ότι πριν από την τουρκική κατάκτηση ήταν αφιερωμένη στους Αρχαγγέλους και Ταξιάρχες Μιχαήλ και Γαβριήλ. Ο ναός μετατράπηκε σε τζαμί από τον Gazi Hüseyn Bey, με την ονομασία İki Şerife Camii, που σήμαινε το τζαμί με τους δύο εξώστες. Η πολύχρονη μακρά χρήση του ως τζαμί του προξένησε πολλές αλλοιώσεις. Η σημερινή μορφή του μνημείου είναι αποτέλεσμα της αναστήλωσης που έγινε το 1953. Ο ναός είναι διώροφος. Η κεντρική ξυλόστεγη αίθουσα περιβάλλεται στις τρεις πλευρές με περίστω, το οποίο συναντάται σε πολλούς ναούς της Θεσσαλονίκης τον 14^ο αι. Το περίστω του ναού των Ταξιαρχών στην αρχική του μορφή θα ήταν ανοικτό στη δυτική και στη νότια πλευρά. Η ύπαρξη τάφων με τη μορφή αρκοσολίων (κωνευτών δηλαδή σαρκοφάγων με τόξο από πάνω) κατά μήκος των τοίχων, συνηγορεί στην υπόθεση ότι ο ναός ήταν καθολικό μονής και θάβονταν εδώ μοναχοί. Από την αρχική τοιχογράφιση διασώθηκαν μόνο οι παραστάσεις στα δύο αετώματα, των οποίων η μελέτη δεν επέτρεψε την ακριβέστερη χρονολόγηση του ναού στο δεύτερο μισό του 14^{ου} αιώνα.

Αξιόλογα κτίρια στην περιοχή της οδού Ηροδότου και της πλατείας Καλλιθέας (10)

Η οδός Ηροδότου, που περνά μπροστά από το παλιό πρόπυλο του ναού του Αγίου Νικολάου Ορφανού, είναι ένας από τους λίγους δρόμους της Θεσσαλονίκης που με βεβαιότητα διατηρεί τη βυζαντινή χάραξη. Στη διασταύρωση με την οδό Κόδρου υπάρχει το κτίριο στο Νο 17, το οποίο κατασκευάστηκε στα

Η περιοχή Κουλέ – Καφέ στην Ανω Πόλη, με το βυζαντινό λουτρό δεξιά, σε καρτ-ποστάλ των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

The Koule-Kafe district in the Upper City, with the Byzantine bath on the right, in an early 20th century postcard.

Ο Άγιος Νικόλαος ο Ορφανός, εκκλησία του 14^{ου} αιώνα, σε καρτ-ποστάλ εποχής.

The church of Aghios Nikolaos Orphanos, dating from the 14th century, in a period postcard.

τέλη του 19^{ου} αιώνα. Το 1979 αγοράστηκε από το Υπ. Πολιτισμού και μετά την αποκατάστασή του από τη δεκαετία του 1980 στεγάζει τα γραφεία της Εφορείας Νεότερων Μνημείων Κεντρικής Μακεδονίας. Και άλλα χαρακτηριστικά κτίρια παραδοσιακής αρχιτεκτονικής αναπτύσσονται στην οδό Ηροδότου, στην πλατεία Καλλιθέας και στη ζώνη, εσωτερικά των βυζαντινών τειχών στον ανατολικό τομέα της Άνω Πόλης (Ανδοκίδου, Γοργούς, Κυκλώπων, Αθηνάς, Απ. Παύλου, Αχιλλέως), άλλα σε αρκετά καλή κατάσταση διατήρησης και άλλα να περιμένουν δυστυχώς ακόμη την αποκατάσταση.

Εκκλησία Αγίου Νικολάου Ορφανού (11)

Ιδρύθηκε στη δεύτερη δεκαετία του 14^{ου} αιώνα, ως καθολικό μονής, από την οποία σώζονται ελάχιστα τμήματα του προπύλου της επί της οδού Ηροδότου. Σε πατριαρχικά έγγραφα του 1635 και 1638 της Μονής Βλατάδων, μετόχι της οποίας υπήρξε κατά την τουρκοκρατία, απαντάται με την ονομασία «Άγιος Νικόλαος Ορφανός», ή «των Ορφανών» σε κώδικα του 1745. Οι προσωνυμίες αυτές συσχετίστηκαν είτε με τον ιδρυτή, ή με την οικογένεια των ιδρυτών, είτε και με το φιλάνθρωπικό έργο του πατέρα του ναού Αγίου Νικολάου προς τα ορφανά και τις χήρες. Σήμερα η επικρατούσα επιστημονική άποψη είναι ότι ιδρυτής του ναού ήταν ο Σέρβος κρής Μιλούτιν. Η αρχική μορφή του ναού ήταν αυτή της τρίκλιτης βασιλικής. Τον πυρήνα του αποτελεί μια μακρόστενη αίθουσα που περιβάλλεται από τις τρεις πλευρές με περίστωο.

Η τοικοδομία είναι λιτή και αποφεύγεται η ποικιλία του κεραμοπλαστικού διακόσμου, τόσο χαρακτηριστική στους παλαιολόγειους ναούς της πόλης. Ο γλυπτός διάκοσμος περιορίζεται στα παλαιοχριστιανικά κιονόκρανα που χρησιμοποιήθηκαν σε δεύτερη χρήση και στο σύγχρονο με το ναό μαρμαρίνου τέμπλο, το οποίο βρίσκεται στη θέση του σχεδόν ακέραιο. Ο τοιχογραφικός διάκοσμος είναι από τους πληρέστερα διατηρούμενους σε ναούς της Θεσσαλονίκης και με τη σαφήνεια του εικονογραφικού του προγράμματος εκφράζει την κλασική αντίληψη της παλαιολόγιας ζωγραφικής του τοίκου. Οι τοιχογραφίες του χρονολογούνται στη δεκαετία 1310-1320 και αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα έργα του πρώιμου 14^{ου} αιώνα, όχι μόνο της Θεσσαλονίκης, αλλά και του ευρύτερου χώρου της Μακεδονίας και της Σερβίας.

Ανατολικά τείχη (πάνω από τη συμβολή των οδ. Ολυμπιάδος – Ζωγράφου) (12)

Το ευθύγραμμο ανατολικό τείχος, μετά την οδό Αγ. Δημητρίου, όπου καταστράφηκε παλαιότερα κατά τη διάνοιξη της και αργότερα με τη διάνοιξη της οδού Ολυμπιάδος, συνεχίζει την πορεία του βόρεια με δύο τριγωνικούς προβόλους και κατόπιν με ορθογώνιους πύργους, καθώς το τείχος ανεβαίνει την πλαγιά του λόφου. Ο ορθογώνιος πύργος απέναντι από το νεκροταφείο των Διαμαρτυρομένων (στην οδό Κάστρων), είναι αυτός που διατηρεί την πλίνθινη επιγραφή με το όνομα του Ορμίσδα. Το πρόσωπο αυτό μπορεί να ταυτιστεί

La Forteresse de Yedi-Koulé.

Τὸ φρούριον τοῦ «Γεδι-Κουλέ» («Ἑπταπύργιον»).

Souvenir de Salonique.

Τα ανατολικά τείχη της Θεσσαλονίκης, με τον Πύργο της Αλύσεως στη βορειοανατολική γωνία, σε καρτ-ποστάλ των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

The eastern walls of Thessaloniki, with the Alysseos Tower at the north-eastern corner, in an early 20th century postcard.

Ο εν Κανά Γάμος, τοιχογραφία του 14ου αιώνα, στον Άγιο Νικόλαο του Ορφανού.
Marriage at Cana, a 14th Century wall painting, at the church of Agios Nikolaos Orphanos.

με τον ομώνυμο διοικητή αποσπάσματος Βαλκανίων, τον οποίον αναφέρει ο ιστορικός Ζώσιμος και κατά συνέπεια το 390 να θεωρηθεί το χρονικό όριο για την έναρξη της κατασκευής των τειχών, την περίοδο δηλαδή του Αυτοκράτορα Θεοδοσίου του Μεγάλου.

Μηχανουργείο Αξυλιθιώτη (13)

Ο Ευθύμης Αξυλιθιώτης ίδρυσε μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο το μηχανο-

ουργείο του στη Θεσσαλονίκη και το μετεγκατέστησε στα τέλη της δεκαετίας του 1920 σε παλιότερο κτιριακό συγκρότημα της περιοχής των κοιμητηρίων Ευαγγελιστρίας (οδ. Ελένης Ζωγράφου). Το συγκρότημα περιελάμβανε αρχικά αμαξοποιείο (καροσσερι) και ξυλουργείο, ενώ στη συνέχεια επεκτάθηκε με εγκαταστάσεις πλήρους μηχανουργείου, χυτήριου και σιδηρουργείου. Στο εργοστάσιο κατασκευάζονταν εξαρτήματα για τα υδραυλικά έργα της πεδιάδας Θεσσαλονίκης (βάνες, αγωγοί, κρουνοί), καθώς και υδροστόμια πυρόσβεσης

και πυροσβεστικοί κρουνοί. Επίσης η εταιρεία είχε αναλάβει την κατασκευή στρατιωτικών αμυντικών εγκαταστάσεων. Το μηχανουργείο-χυτήριο Αξυλιθιώτη συνέχισε τη λειτουργία του μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Μετά το χαρακτηρισμό του ως ιστορικό μνημείο από το Υπ. Πολιτισμού (1992) και την παραχώρησή του από την Κτηματική Εταιρεία του Δημοσίου στην αρμόδια Εφορεία Νεότερων Μνημείων, άρχισε η αποκατάστασή του, προκειμένου να ενταχθούν στο συγκρότημα χρήσεις πολιτισμού, όπως Υπερτοπικό Κέντρο Παραδοσιακών Τεχνικών Μετάλλου και εκθεσιακοί χώροι.

Ιστορικοί τόποι νεκροταφείων Ευαγγελιστρίας, Αρμενίων και Προτεσταντών (14)

Η περιοχή που εκτείνεται ακριβώς έξω από τα ανατολικά τείχη της πόλης και φτάνει μέχρι τον Κεδρηνό λόφο, τα λατομεία και το Αγίασμα του Αγίου Παύλου, είχε παραχωρηθεί από τους Τούρκους, πριν από αιώνες, στην Ορθόδοξη Ελληνική Κοινότητα για την ταφή των νεκρών της. Το 1875 η Κοινότητα παραχώρησε αυτό το χώρο στη Φιλόπρωχο Αδελφότητα, που η δραστηριότητά της χρονολογείται από το 1871. Παρά τις τότε δυσκολίες από μέρους των Τούρκων η Αδελφότητα ίδρυσε το Νεκροταφείο της Ευαγγελιστρίας, έκτισε τον ομώνυμο ναό και περιέφραξε τμήμα της συνολικής έκτασης. Αργότερα οι Τουρκικές αρχές απέσπασαν αυθαίρετα διάφορα τμήματα από τη μεγάλη έκταση και τα παραχώρησαν, ένα στο ορφανοτροφείο Ιολά Χανέ, ένα για το Βουλγαρικό νεκροταφείο (που δεν διασώζονται) και ένα για την εγκατάσταση του Αρμενικού Νεκροταφείου. Σήμερα, στην ίδια αυτή περιοχή μεταξύ της οδού Ελ. Ζωγράφου και των τειχών και δίπλα στο μηχανουργείο Αξυλιθιώτη, αναπτύσσονται εκτός από το Αρμενικό και το νεκροταφείο των Προτεσταντών.

Γενικό νοσοκομείο “Άγιος Δημήτριος”

(πρώην Δημοτικό Νοσοκομείο) (15)

Βόρεια από τα Ελληνικά νεκροταφεία της Ευαγγελιστρίας και σε μικρή απόσταση έξω από τα ανατολικά τείχη της πόλης, είναι κτισμένο το παλιό Δημοτικό Νοσοκομείο, γνωστό σήμερα ως “Άγιος Δημήτριος”. Για τη χρονολόγηση ανέγερσης του κτιρίου υπάρχουν δύο εκδοχές. Σύμφωνα με τη μία θεωρείται ότι το θεραπευτήριο κτίστηκε γύρω στο 1890-1891 την περίοδο της μεγάλης οικοδομικής δραστηριότητας, όπως και τα κτίρια του Διοικητηρίου, του Γ’ Σώματος Στρατού και της Παλιάς Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου. Κατά την άλλη εκδοχή η ανοικοδόμησή του τοποθετείται μεταξύ του 1902-1903. Αρχικά έφερε το όνομα Gureba Hastahanesi (Νοσοκομείο Απώρων Ξένων) ή Hamidiye και αργότερα Belediye. Μετά την απελευθέρωση το 1912, περιήλθε στον Ελληνικό Δήμο και το 1971 το Δημοτικό Συμβούλιο της Θεσσαλονίκης το παραχώρησε κατά πλήρη κυριότητα στο Ελληνικό Δημόσιο. Το συγκρότημα του θεραπευτηρίου, μέσα σε ένα μεγάλο κήπο έκτασης περίπου 50.000 τ.μ., αποτελούσαν ένα κεντρικό, μεγάλο κτίριο γενικού νοσοκομείου, ένα κτίριο “Φθισιατρείου” στη ΒΑ άκρη στο ύψος του Αγιάσματος (που κατεδαφίστηκε το 1955) και ένα κτίριο “Λυσοιατρείου” στη νότια πλευρά ανάμεσα στην Ευαγγελίστρια και στο νοσοκομείο. Το νοσοκομείο αυτό, μαζί με το νοσοκομείο Χίρς (θεραπευτήριο της Ισραηλιτικής Κοινότητας) αποτελούσαν στην αρχή του αιώνα τα μεγαλύτερα νοσοκομεία της πόλης. Η οργάνωση, τόσο των όψεων, όσο και της κάτοψης, διέπεται από απόλυτη συμμετρία. Οι συνθετικές αρχές είναι κλασικιστικές, ενώ χρησιμοποιούνται στοιχεία από τον Κλασισμό και την Αναγέννηση. Όσον

αφορά τη διάταξη της κάτοψης είναι η τυπική των παλιών νοσοκομείων. Η συνεχής λειτουργία του και οι αυξανόμενες συνεχώς ανάγκες δεν μπόρεσαν να καλυφθούν από τις υπάρχουσες παλιές εγκαταστάσεις, γι' αυτό το λόγο σταδιακά κατασκευάστηκαν προσθήκες, πρώτα ανάμεσα στις τέσσερις πτέρυγες και αργότερα στον κήπο, σε απόσταση από το αρχικό, κεντρικό κτίριο.

Ιστορικοί κήποι του Πασά (16)

Στο μεγάλο οικόπεδο, όπου είναι κτισμένο το νοσοκομείο "Αγ. Δημήτριος", και στο χώρο ανάμεσα στο νοσοκομείο και το κατεδαφισμένο από το 1955 Φθυσιατρείο, υπάρχει μια μικρή ομάδα κτισμάτων προορισμένων για τη διακόσμηση του απέραντου κήπου που ανήκε αρχικά στο νοσοκομείο. Η μεγάλη αυτή ελεύθερη έκταση περικλείστηκε από ψηλό περίβολο, φυτεύθηκαν πεύκα, ενώ σε ένα τμήμα της οργανώθηκε ένα καθιστικό με σιντριβάνια, βρύσες και άλλα διακοσμητικά στοιχεία προκειμένου να χαρίσουν δροσιά και ευχαρίστηση στον επισκέπτη, σε συνδυασμό και με τη θαυμάσια θέα στην πόλη. Οι "Κήποι του Πασά", ονομασία που δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένο πρόσωπο, διαμορφώθηκαν το 1904 σύμφωνα με εντοικισμένη επιγραφή. Αποτελούν δείγμα φανταστικής αρχιτεκτονικής, σε ελεύθερο χώρο και αποτελούν ένα μοναδικό ολοκληρωμένο δημιουργήμα του αρχιτεκτονικού αυτού ρεύματος στη Θεσσαλονίκη. Σήμερα διασώζονται λίγα μόνο κτίσματα, διάσπαρτα σε μια έκταση 1000 τ.μ. και αποτελούνται από ένα σιντριβάνι, μια σήραγγα γύρω από αυτό, μια στέρνα για τη συγκέντρωση του νερού, μια χαμηλή πύλη που οδηγεί σε υπόγειο χώρο και ένα υπερυψωμένο καθιστικό.

Εικόνα της Άνω Πόλης, των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Σε πρώτο πλάνο το δημοτικό νοσοκομείο του Αγίου Δημητρίου και τα νεκροταφεία της Ευαγγελιστρίας.

The Upper City in the early years of the 20th century. The Aghios Dimitrios Municipal Hospital and the Evangelistria cemeteries can be seen in the foreground.

Πύργος της Αλύσεως ή του Τριγωνίου

(Τζιντζιρλή Κουλέ ή Κουσακλή Κουλέ) (17)

Η ονομασία είναι νεότερη και του δόθηκε από το βυζαντινό όνομα της περιοχής (Τριγώνιο). Από το σημείο αυτό οι Τούρκοι κυριεύσαν την πόλη το 1430. Την τουρκοκρατία ονομαζόταν «Τζιντζιρλή Κουλέ» (πύργος της αλυσίδας), ή «Κουσακλή Κουλέ» (ζωσμένος πύργος). Τον 15^ο αιώνα αντικατέστησε το βυζαντινό πύργο του Τριγωνίου, τον οποίο και ενσωμάτωσε στην κατασκευή του. Στο γεγονός αυτό οφείλεται και η δαιδαλώδης εσωτερική του διαρρύθμιση. Γύρω στα μέσα του 16^{ου} αιώνα τροποποιήθηκε στη μορφή που τον βλέπουμε σήμερα. Ο πύργος του Τριγωνίου χρησίμευε πριν από το 18^ο αιώνα ως πυριτιδαποθήκη και οπλοστάσιο. Ο τύπος αυτού του πύργου είναι αποτέλεσμα της εξέλιξης της τεχνολογίας και της αλλαγής της τεχνικής του πολέμου που σημειώθηκε από το β' μισό του 15^{ου} αιώνα, με τη χρήση των πυροβόλων όπλων. Ο Πύργος του Τριγωνίου, μαζί με το Λευκό Πύργο και το Φρούριο του Βαρδαρίου, αποτελούσε μέρος του συστήματος των οχυρών που κατασκεύασαν οι Τούρκοι, για να ενισχύσουν κρίσιμα, νευραλγικά σημεία της βυζαντινής οχύρωσης και να τα καταστήσουν ικανά να ανταποκριθούν στις νέες τεχνικές του πολέμου.

Πύλη της Άννας Παλαιολογίνας – Τριγώνιο (18)

Ακολουθώντας το διάμεσο τείχος μεταξύ Ακρόπολης και Άνω Πόλης, στο άκρο του προς τα βορειο-ανατολικά, ανοίγεται η πύλη της Άννας Παλαιολογίνας, όπως αναγράφεται σε επιγραφή (1355-56) στη μαρμάρινη πλάκα της παραστάδας της. Ήταν δευτερεύουσα πύλη που οδηγούσε από το εσωτερικό της πόλης και τη θέση Τριγώνιο, στην εκτός τειχών περιοχή. Από το ίδιο σημείο του Τριγωνίου μια ακόμη δευτερεύουσα πύλη οδηγεί προς το κώρο της Ακρόπολης.

Διάμεσο τείχος, μεταξύ Ακρόπολης και Άνω Πόλης (19)

Από τη θέση του Τριγωνίου εκτείνεται το τείχος που διαχωρίζει την Άνω Πόλη από την περιοχή της Ακρόπολης, έφτανε δε έως απέναντι από τη Μονή Βλατάδων και λίγο δυτικότερα. Ο ορθογώνιος πύργος (19^α)(απέναντι από την είσοδο στη Μονή Βλατάδων), που συνδέει το δυτικό τείχος της Ακρόπολης με το διάμεσο τείχος, φέρει δύο επιγραφές που σχετίζονται με τη μεγάλη επέμβαση που έγινε στην Ακρόπολη κατά τον 12^ο αιώνα. Τα ονόματα που αναφέρονται σε αυτές, του Ανδρονίκου Λαπαρδά και του Μιχαήλ Προσούχ, είναι γνωστά από την προσωπογραφία της εποχής των Κορνηνών (γύρω στα 1167).

Μονή Βλατάδων (20)

Η σταυροπηγιακή μονή των Βλατάδων, εξαρτώμενη από το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, είναι το μοναδικό σε λειτουργία βυζαντινό μοναστήρι της Θεσσαλονίκης. Το καθολικό περιβάλλεται από τα σύγχρονα κτίρια του Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Μελετών, που ιδρύθηκε το 1968. Η μονή, αφιερωμένη αρχικά στο Χριστό Παντοκράτορα και σήμερα στη Μεταμόρφωση, ιδρύθηκε από το Δωρόθεο Βλατή, μαθητή του Γρηγορίου Παλαμά, πνευματικής φυσιογνωμίας της Θεσσαλονίκης και Μητροπολίτη της από το 1351-1371. Αυτήν την περίοδο τοποθετείται και η ίδρυση της μονής. Υπάρχει φερμάνι του σουλτάνου Μεχμέτ Β' στα 1446, ο οποίος απένειμε προνόμια, αν και δεδομένα από αρχιτεκτονικά στοιχεία του καθολικού μαρτυρούν ότι μετατράπηκε σε τζαμί. Είναι γνωστή η ονομασία της μονής

“Τσαούς Μαναστίρ” κατά την τουρκοκρατία, η οποία επιβίωσε ως τις μέρες μας. Υπάρχουν διάφορες εκδοχές για το πρόσωπο του Τσαούς μπέη, στον οποίον οφείλεται η ονομασία. Η προνομιακή θέση της μονής στο σημείο διακλάδωσης του αγωγού που έφερνε το νερό από το Χορτιάτη και το διοχέτευε στην πόλη, της προσέφεραν και μια προνομιακή συμπεριφορά από πλευράς των Τούρκων αξιωματούχων. Πάντως τη σημασία της μονής και την οικονομική της ευρωστία, ήδη από την εποχή της ίδρυσής της, μαρτυρούν τα μετόχια που διατηρούσε μέσα κι έξω από την πόλη. Το καθολικό της μονής αποτελεί μια σχετικά σπάνια παραλλαγή του σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού, στην οποία ο τρούλος δεν στηρίζεται σε κίονες, αλλά στους τοίχους του Ιερού και σε δύο πεσσούς στη δυτική πλευρά. Η ιδιορρυθμία αυτή υπαγορεύθηκε από την ύπαρξη παλαιότερου ναού στην ίδια θέση, τα λείψανα του οποίου διατηρήθηκαν στο ναό του 14^{ου} αι. και καθόρισαν την κατασκευή του. Διαπιστώθηκε επίσης η ύπαρξη τάφων μέσα και έξω από το καθολικό, που χρονολογούνται από το 14^ο ως τις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Ο πυρήνας του ναού περιβάλλεται με στοά που απολήγει ανατολικά σε δύο παρεκκλήσια. Στις αναστηλωτικές εργασίες του 1980-81 αποκαλύφθηκαν επίσης οι τοιχογραφίες του κυρίως ναού και του ανατολικού τοίχου της δυτικής στοάς, οι οποίες χρονολογούνται μεταξύ των ετών 1360-1380. Το τέμπλο ανήκει πιθανά στο 17^ο αιώνα, αλλά ορισμένα τμήματά του είναι επισκευές του 19^{ου} αι. Στο σκευοφυλάκιο της μονής φυλάσσεται μεγάλος αριθμός ιδιαίτερα αξιόλογων εικόνων, που χρονολογούνται από τον 12^ο ως το 19^ο αιώνα.

Η Μονή Βλατάδων, στην Άνω Πόλη, σε καρτ-ποστάλ των αρχών του 20^{ου} αιώνα.
The Vlatadon Monastery, in the Upper City, in an early 20th century postcard.

The UPPER CITY from OLYMPIADOS Street

to the ACROPOLIS WALLS
and the EDGE
of the EASTERN WALLS

5th WALK

Upper City

The Upper City district, the northern and highest part of the old core of Thessaloniki, has retained much of its historical character. It is built on a hill, known as the Bair, featuring rocky ground and steep inclines. The first evidence of occupation dates back to the 4th and 5th century, when it began to be home to the Christian community. After the fall of the city to the Turks in 1430, the population steadily declined until the 16th century, when it enjoyed a revival as a largely Turkish neighbourhood. The Upper City was above all residential in character, and in the years following 1922, it became much more densely populated due to the arrival of a large number of refugees from Asia Minor. The buildings constructed here bear many of the features of Balkan architecture, while the individual differentiations they present owe much to economic and social factors. The great fire of 1917 did not affect the residential patterns of the area. Problems appeared in the post-war era, with the excessive use of urban land and the system of selling old houses and plots to developers in exchange for an apartment in a new block. The noteworthy buildings which have survived resemble isolated islands in a sea of development, a testimony to the history of this picturesque part of the city, still so rich in character.

Noteworthy buildings in the vicinity of the Church of Aghia Aikaterini (1)

This north-western area of the Upper City corresponds more or less to the old Turkish quarter of Yakub Paşa – known for its many public fountains, school, opium den, poorhouse and mosque with graveyard. There are some noteworthy buildings scattered here and there along Papadopoulou, Antigonis, Tsamadou and Sahtouri Streets, and also next to the walls on Isminis Street. The features these buildings share, in common with their counterparts all across the Upper City, are traditional architecture with certain neoclassical features, *sahnisia* or projecting upper floors, symmetry of ground plans and facades, depending on the special character of each building and the size of the plot.

Church of Aghia Aikaterini (2)

This elegant Palaeologan church is one of the city's mysteries, since its Byzantine name is unknown and the historical sources make little reference to it, as is the case with a number of churches in Thessaloniki. What we do know is that, in the reign of Bajazet II (1481-1512), it was converted into a mosque by Beylerbey Yakup Paşa, from whom it took its Turkish name, i.e. Yakup Paşa mosque. The evidence of the building itself suggests it was dedicated to Christ, and for this reason, some scholars have identified it with the catholicon of the Monastery of Christos Pantodynamos. In terms of layout, the church belongs to the complex, four-columned, cruciform inscribed type with an ambulatory, ending to the east in two symmetrical chapels. The exterior surface of the walls is richly varied, employing blind arches, conches, brick pilasters and ceramic decoration, while a decorative strip of marble breaks the verticality of the cubic core of the church. The building is dated by various scholars to some time between the late 13th century and the third decade of the 14th century. Restoration work carried out between 1947 and 1951 uncovered wall paintings, preserved in fragmentary condition, for which a dating of 1315 was proposed.

North-western, northern walls (3)

The Byzantine walls which surround the Upper City, rising from the western side above the Lytaia Gate, follow the contours of the rocky terrain of the area leading up to the Acropolis. One can follow the various changes and renovations of the fortification system through the inscriptions still seen on the walls. The last attested Byzantine repairs to the walls were made by Manuel II Palaeologue, during the period he was despot of Thessaloniki (1369-73). We learn of these repairs from a four-line inscription in brick in the exterior of a tower at the northern edge of the main city walls (3a).

Noteworthy buildings in the Tsinari district, on F. Dragoumi, Kleious, A. Papadopoulou and Dim. Poliorkitou Streets (4)

The area of the Upper City located above the Ministry of Macedonia-Thrace is still known by its Turkish name Tsinari – from the Turkish word *çinarlı*, meaning a plane tree. At the centre of the quarter, stood the school and the mosque. The main streets in the neighborhood were Kleious, A. Papadopoulou and Dim. Poliorkitou. Here too the houses display the common features of the Upper City: traditional architecture with some neoclassical features; symmetry in the main facades; a number of timber structures; projecting upper floors; two-storey structures with semi-basements in some cases. There are several houses worth seeing on Kleious and Dim. Poliorkitou Streets, particularly no. 23 on the latter (corner with A. Papadopoulou St.), where we see a double projecting upper storey on one face, and also no. 37, which has been restored and now houses the National Map and Cartographic Heritage Centre (4a). At the corner of Kleious and A. Papadopoulou Streets, stands the last example of the typical *kafeneion* of the Turkish period, the Tsinari,

opposite the fountain of Murat II (Byzantine monument), a meeting place for the local people. Before leaving this group of Upper City houses, we must just mention the building on the corner of F. Dragoumi and Olympiados Streets, a fine example of eclectic architecture with a clear neo-classical influence.

Church of Ossios David – Latomou Monastery (5)

The dedication of the church, formerly the catholicon of a monastery, to Ossios David (the Blessed David) of Thessaloniki, is quite arbitrary and dates only from 1921. However, we know from a text of the late 9th century (Narrative of Ignatius) that, at that time, the catholicon was dedicated to Christ the Saviour 'of the Quarry' [tou Latomou], and this was later confirmed by the remarkable discovery of the mosaic in the chancel conch. The reference to the 'quarry' is explained by the presence of a stone quarry in the vicinity of the church. The church, perhaps dedicated to the Prophet Zachariah, was founded in the late 5th century. The mosaics and wall paintings that adorn the interior date from the same period, the work having being paid for by an anonymous benefactor who has been identified with Theodora, daughter of Emperor Maximian, who had converted to the Christian faith. At the time of the Iconoclast controversy, the famous mosaic was covered up with ox-hide and mortar. It

Η Αγία Αικατερίνη, σε φωτογραφία εποχής.

The church of Aghia Aikaterini, in a period photograph.

came to light again in the reign of Leo the Armenian (813-820), during an earthquake. In the 12th century, the catholicon was renovated and decorated with new wall paintings, completed in the late 13th –early 14th century. Probably in the 16th century, the catholicon was converted into a mosque. Today, the western part of the structure does not survive, but this humble little church still boasts some of the most important mosaic and painted decoration to be seen not only in Thessaloniki, but in any monument of early Christian and Byzantine art.

Noteworthy buildings in the area of Theophilou and Epimenidou Streets (6)

Theophilou Street formed the southern boundary of the Turkish quarter Suluca, which extended to the north as far as the city walls. The district is abundantly supplied with water and has many public fountains. Up until the end of the 1970's, Theophilou Street had retained almost all its traditional buildings. Sadly, however, a large number was later demolished and replaced by modern structures. Of those that remain, certain have been restored and now house council departments or the offices of cultural agencies and organizations.

The building on 32, Theophilou Street, at the corner with Aghias Sophias Street, displays a very characteristic combination of vernacular architecture and neoclassical features. During the last century, the ground

*Ο Όσιος Δαβίδ, εκκλησία του 5^{ου} αιώνα, καθολικό της Μονής του Λατόμου.
The 5th century church of Ossios David, catholicon of the Latomou Monastery.*

*Το βυζαντινό λουτρό στην περιοχή του Κουλέ – Καφέ, κατά τη διάρκεια των αναστηλωτικών εργασιών.
The Byzantine Bath in the Koule-Kafe district, during restoration work.*

floor premises were converted into a bakery, making this a very characteristic 'corner' of old Thessaloniki. The house on No. 25 is another very typical example of Upper City architecture, with clear neoclassical features; it is a double-fronted, two-storey house with a very symmetrical façade. It was probably first used by the Turks as a school, undergoing various modifications in the interior over the years. Its importance was appreciated by the City Council, which acquired it in 1980, carried out renovation work and uses it to house various offices of the department of the Deputy Mayor for Culture (6a). Very few noteworthy buildings now remain on Theophilou Street with the same general characteristics or on Epimenidou Street. On the latter, we should mention the house on No. 19, at the edge of the courtyard of the Church of Ossios David, which belongs to the City Council and houses cultural and academic organizations, as well as the offices of the Thessaloniki Section of the Hellenic Society (6b).

Byzantine Bath (7)

This public building dates probably to the late 13th or early 14th century. In the Greco-Roman world, public baths were the feature that distinguished more clearly than any other urban from rural populations. Serving as centres for social contacts and cultural activity, they retained their character even in the early Christian cities (6th-7th cent.). During

Άποψη της Άνω Πόλης, σε φωτογραφία του Μεσοπολέμου.
The Upper City in an inter-war photograph.

the dark ages, most of the public baths fell into disuse; only private bathhouses remained open. This is why the bathhouse of Thessaloniki is so exceptional in the Greek world. It remained open without interruption until 1940.

Noteworthy buildings in the vicinity of Taxiarchon Church and Romfeis Square – Koule Kafe (Mouson and Theotokopoulou Sts.) (8)

This district, known to the Turks as Iki Şerife, tended to merge with the neighboring Christian quarter of the Vlatadon Monastery, since Chris-

tians and Turks lived side by side in a number of streets. It was from the 16th century onwards that the district began to evolve.

On the northern side of Romfeis Square, on 7, Krispou Street, stands a particularly significant building, a broad, double-faced residence which is a typical example of a private Balkan house. It displays certain neo-classical features, but also a distinctive eclecticism, with the two symmetrical curved *sahnisia* (projecting upper stories) on the central axes of each part. Significant internal modifications – particularly the use of reinforced concrete to replace the stairways – took place in 1959,

when the building was renovated for use (until the 1980's) as a high school. It has been restored with funds of the Ministry of Culture and purchased by the City Council for use as the offices of various cultural organizations.

There are other interesting buildings at the junction of Theotokopoulou and Mouson Streets, as well as in the vicinity of the Church of the Taxiarchs, on 26, Mouson Street. The latter displays the typical organization of the main façade, with a row of triangular *sahnisia* on the second floor. Also of interest is the building on 47, Mouson Street – owned by the Ministry of Culture and used to house part of the offices of the Ephorate of Modern Monuments of Central Macedonia – with the wooden decorations on its façade.

Church of the Taxiarchs (9)

This is another church whose Byzantine name is not known. Tradition has it that, before the fall of the city to the Turks, it was dedicated to the Archangels and Taxiarchs Michael and Gabriel. The church was converted into a mosque by Gazi Hüseyin Bey, under the name İki Şerife Camii, which means the mosque with the two balconies. During its many years

Το αναστηλωμένο κτίριο της οδού Κρίσπου, το οποίο χρησιμοποιείται για πολιτιστικές εκδηλώσεις του Δήμου Θεσσαλονίκης.

The restored building on Krispu Street, nowadays used for staging cultural events of the Municipality of Thessaloniki.

Η μικρή πλατεία της Άνω Πόλης στην περιοχή Τσινάρι, με τη βυζαντινή κρήνη δεξιά.

The small square of the Upper City in the Tsinari district, with the Byzantine fountain on the right.

of use as a mosque, the building underwent considerable modification. In its current form, the church is the result of restoration work conducted in 1953. It is a two-storey structure, the central wooden-roofed area surrounded on three sides by an ambulatory – a pattern encountered in many of Thessaloniki's 14th century churches. In its original form, the ambulatory of the Taxiarchs would have been open on the western and southern sides. The presence of graves in the form of *arcosolia* (im-mured tombs with an arch above them) along the walls indicates that the church was the *catholicon* of a monastery and that the monks were buried here. Of the original wall paintings, only the scenes on the two pediments have survived; scholars who have studied them have not been able to date the church more precisely than to the second half of the 14th century.

Noteworthy buildings in the vicinity of Irodotou Street and Kalithea Square (10)

Irodotou Street, which passes in front of the propylon of the Church of Aghios Nikolaos Orphanos, is one of the few streets of the city which follows, beyond doubt, the layout of the Byzantine street which preceded it. At the junction with Kodrou Street, stands the house on No. 17, constructed in the late 19th century and purchased in 1979 by the Ministry

Τοιχογραφίες του 14ου αιώνα, του ανατολικού τοίχου του νάρθηκα, από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου του Ορφανού.

Wall paintings of the 14th century, on the eastern wall from the narthex, of the church of Aghios Nikolaos Orphanos.

of Culture. Following renovation, it was used to house the offices of the Ephorate of Modern Monuments of Central Macedonia. There are other buildings in the vernacular style along Irodotou Street, in Kallitheas Square and in the quarter bounded by the Byzantine walls in the eastern part of the Upper City (Andokidou, Gorgous, Kyklopon, Athinas, A. Pavlou and Achilleos Sts.). Some are still in good condition, while, sadly, others still await restoration.

Church of Aghios Nikolaos Orphanos (11)

The church was founded in the second decade of the 14th century, as the catholicon of a monastery, of which only a few fragments of the propylon have survived on Irodotou Street. In patriarchal documents dated 1635 and 1638, currently kept at the Vlatadon Monastery, of which the church was a dependency during the years of Turkish rule, it is referred to under the name Aghios Nikolaos Orphanos, or 'ton Orfanon', in a codex dated 1745. These names may refer to the founder or to the family of the founders, or to the charitable work done by the patron of the church with orphans and widows. The dominant view among scholars today is that the founder of the church was the Serbian Kral Milutin. In its original form, the church was a three-aisled basilica. At its centre, stood a long, narrow hall surrounded on three sides by an ambulatory. The masonry is austere and there is no use of varied ceramic decoration, so characteristic of the Palaeologan churches of the city. The sculptural decoration is confined to the early Christian capitals, taken from an earlier building, and the marble screen, contemporary with the church itself, which has survived almost intact in its original position. The frescoes are among the best preserved in Thessaloniki and, in the clarity of their iconographic programme, reflect the classical perceptions of Palaeologan wall painting. They date from the decade 1310-1320 and constitute one of the most important works of the early 14th century, not just in Thessaloniki, but in the broader region of Macedonia and Serbia.

Eastern walls

(above the junction of Olympiados and Zografou Sts.) (12)

The straight line of the eastern wall – after Ag. Dimitriou Street, where the wall was destroyed during the laying out of the latter and Olympiados Street – continues northwards, with two triangular projections and further on with rectangular towers, climbing the slope of the hill. The rectangular tower opposite the Protestant Cemetery (on Kastron St.) is the one which bears the brick inscription with the name of Ormisdas. This person may be the same with the administrator of the Balkan region referred to by historian Zosimos, in which case construction of this section of the wall must have begun no later than 390, in the reign of the Emperor Theodosius the Great.

Axylithiotis Machine Shop (13)

In the years after the First World War, Efthymis Axylithiotis established

his machine shop in Thessaloniki, relocating it in the late 1920's to an existing complex of buildings in the area of the Evangelistria cemetery (Eleni Zografou St.). The complex originally included a carriage works and joiner's workshop, later expanding to include a full machine works, foundry and metal works. The factory produced parts for hydraulics projects in the plain of Thessaloniki (taps, valves, pipes, fountains, etc.) as well as fire-fighting hydrants. The company also had contracts for defensive military installations. The machine works and foundry remained in operation until the mid-1990's. When it was designated a historic monument by the Ministry of Culture (1992) and leased by the Municipal Land Enterprise to the respective Ephorate of Modern Monuments, work began on plans for its restoration so that it could house cultural activities, such as a Centre for Traditional Metal-Working Techniques and exhibition areas.

*Λεπτομέρεια από τις τοιχογραφίες του Αγίου Νικολάου του Ορφανού, με θέμα θαύματα του Αγίου.
Detail from the wall paintings of the church of Aghios Nikolaos Orphanos featuring the miracles of the Saint.*

Historic Evangelistria Cemetery; the Armenian and Protestant Cemeteries (14)

The region extending beyond the eastern walls of the city as far as Kedrinos Hill, the quarries and the Holy Spring of Aghios Pavlos, had been offered by the Turks, centuries ago, to the Greek Orthodox Community, for the burial of its dead. In 1875, the Community offered this location to the Brotherhood of Friends of the Poor, whose activities date from 1871. Despite some difficulties posed by the Turks, the Brotherhood founded the Evangelistria Cemetery, built the church of the same name and fenced off part of the land in question. Later, the Turkish authorities annexed arbitrarily various parts of the area and conceded them for use by the Isla Hane orphanage, by the Bulgarian cemetery (which has not survived) and by the Armenian cemetery. Today, in the same location, between E. Zografou Street and the walls and next to the Axyliothiotis machine shop, both the Armenian and Protestant cemeteries are to be found.

Aghios Dimitrios General Hospital (formerly the Municipal Hospital) (15)

To the north of the Greek Evangelistria Cemetery, at a short distance outside the eastern walls of the city, stands the old Municipal Hospital, now known as Aghios Dimitrios. There is disagreement over the date of construction of the building; some believe it was built in 1890-1891, a period of intense building activity, which saw the construction of the Administration Offices (now the Ministry of Macedonia-Thrace), the 3rd Army Corps barracks and the Old Philosophy School of the University. Others date construction to the years 1902-1903. It was originally known as Gureba Hastahânesi (Hospital for Indigent Foreigners) or Hamidiye, and later Belediye. After the liberation of 1912, it passed into the hands of the Greek state and in 1971 the Thessaloniki Municipal Council transferred full ownership of the building to the state. The hospital complex, set in grounds of about 50,000 square metres, comprised a major general hospital building, a special building for tuberculosis sufferers in the north-eastern corner, at the level of the holy spring (demolished in 1955) and a rabies clinic, on the southern side, between the Evangelistria Cemetery and the hospital. This hospital, together with the Hirsch clinic (for the Jewish community) were the city's largest hospitals at the beginning of the 20th century. Both the ground plan and the facades are ruled by the most rigorous symmetry. The composition principles are classical, while both classic and renaissance features are employed. The layout of the ground plan is typical of old hospitals. The continually increasing needs of the hospital, which remained continuously in operation, could eventually no longer be met by the existing facilities, and for this reason annexes were gradually added, first of all between the four wings, and later out in the grounds, at some distance from the original central building.

*Τα ανατολικά τείχη της Θεσσαλονίκης.
The eastern walls of Thessaloniki.*

The Gardens of the Pasha (16)

On the large plot of land where the Aghios Dimitrios Hospital is built, namely in the space between the hospital and the tuberculosis sanatorium demolished in 1955, stands a small group of buildings intended to adorn the huge gardens that once belonged to the hospital. This great open space was surrounded by high walls and planted with pines, while in one section there was a seating area with fountains and other decorative features, intended to provide cooling relaxation for the visitor, as well as a splendid view of the city below. The Gardens of the Pasha (no specific Pasha appears to be meant by the title) were laid out in 1904, according to an inscription in one of the walls. They provide an example of the architecture of the imagination given free play in the open air. Moreover, they are the only completed work representing this current of architecture in Thessaloniki. Only a few of the original buildings have survived, scattered over an area of 1,000 square metres: a fountain with a tunnel around it, a cistern for collecting rainwater, a low gate leading into an underground area, and an elevated seating area.

Alysseos Tower or Trigonio Tower

(Tzintzirli Kule or Kousakli Kule) (17)

The name is later than the tower itself, and was borrowed from the Byzantine name of the district where it stands (Trigonio). It was at this point that the Turks breached the defences of the city in 1430. During the period of Turkish rule, it was known as Tzintzirli Kule (tower of the chain) or Kousakli Kule (girdled tower). In the 15th century, it replaced the Byzantine Trigonio Tower, incorporating the latter in its construction. This explains its labyrinthine internal layout. Around the middle of the 16th century, it was modified, taking the form we see today. It was used up until the 18th century as a powder magazine and arsenal. This type of tower represented a response to the developments in technology and the art of war that occurred from the second half of the 15th century onwards, with the increasing use of artillery. The Trigonio Tower, together with the White Tower and the Vardari Fort, formed part of the system of defenses constructed by the Turks to strengthen critical but vulnerable points in the Byzantine fortifications and make them capable of withstanding the new techniques of warfare.

Anna Palaiologina Gate – Trigonio (18)

At the north-eastern end of the intermediate wall dividing the Acropolis from the Upper City, stands the Anna Palaiologina Gate, as it is referred to in an inscription (1355-56) on a marble slab set in the supporting wall of the gate. This was a gate of secondary importance, leading from the interior of the city and the location known as Trigonio into the area outside the walls. From the same point another secondary gate leads into the Acropolis area.

Intermediate wall, between the Acropolis and the Upper City (19)

From the Trigonio, a wall extends a little to the west of, and opposite, the Vlatadon Monastery, separating the Upper City from the Acropolis area. The rectangular tower (19a) opposite the entrance to the Monastery, which connects the western wall of the Acropolis with the intermediate wall, bears two inscriptions relating to the major interventions conducted to the Acropolis in the 12th century. The names referred to in these inscriptions, namely Andronicus Lapardas and Mihail Prosouh, are known from other sources in the Comnenan era (around 1167).

Vlatadon Monastery (20)

The Stavropegic Vlatadon Monastery, which is dependent from the Ecumenical Patriarchate of Constantinople, is the only Byzantine monastery still functioning in Thessaloniki. The catholicon is surrounded by contemporary buildings housing the Patriarchal Institute for Patristic Studies, founded in 1968. The monastery, dedicated originally to Christ Pantocrator, and nowadays to the Transfiguration, was founded by Dorotheos Vlati, a disciple of Grigorios Palamas, one of the city's most eminent spiritual figures and its Metropolitan between 1351-1371. It is to this period that the foundation of the monastery is attributed. There is

a *firman* or decree by Sultan Mehmed II, dated 1446, in which privileges are accorded to the monastery, yet architectural features of the catholicon suggest that it was converted into a mosque. The monastery was widely known as the Tsaous Monastir during the years of Turkish rule, a name that has survived down to modern times. There are various theories as to the identity of the Tsaous Bey to whom it owes this name. The privileged position of the monastery at the point where the water conduit, bringing water down from Mt. Hortiatis, branched off down into the city, assured the monks favourable treatment from the Turkish officials. But the importance of the monastery and its wealth – from its earliest days – are primarily attested to by the dependencies it maintained both within and outside the city. The catholicon is a relatively rare variation of the cruciform inscribed type, in which the dome is not supported on columns but on the walls of the chancel and on two pillars on the western side. This peculiarity was dictated by the existence of an earlier church on the same site, the remains of which were preserved in the 14th century church and shaped its construction. The existence of tombs has also been confirmed, both within and outside the catholicon, dating from the 14th to the early 16th century. The nucleus of the church is surrounded by a portico ending to the east in two chapels. Restoration work in 1980-81 uncovered wall paintings in the main church and on the eastern wall of the western portico, dating from 1360-1380. The screen most probably dates from the 17th century, but some sections constitute repairs of the 19th century. The sacristy of the monastery contains a large collection of noteworthy icons, dating from the 12th to the 19th century.

Το Καθολικό της Μονής Βλατάδων.

The catholicon of the Vlatadon Monastery.

Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ και το ΕΠΤΑΠΥΡΓΙΟ

6^{ος} ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ

Τείχη (1)

Στο βορειοανατολικό τμήμα του περιβόλου των τειχών έχει προσκολληθεί, από την εξωτερική πλευρά τους, η Ακρόπολη, που ακολουθεί τη γενική διάταξη του τείχους στην κάτω πόλη, δηλαδή την εναλλαγή ορθογώνιων πύργων και αμυντικών τριγωνικών προβόλων στα πλέον ευπρόσβλητα σημεία. Στοιχείο για τη μεταγενέστερη προσθήκη της Ακρόπολης αποτελεί η τοποθέτηση

Η περιοχή της Ακρόπολης με το Επταπύργιο, σε αεροφωτογραφία της περιόδου του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.

The Acropolis district with Eptapyrgio, in an aerial photograph from the time of the First World War.

των πύργων στο διάμεσο τείχος, προς το εσωτερικό της, τείχος που αποτελούσε αρχικά την εξωτερική όψη του οχυρού περιβόλου της πόλης. Στο βορειοανατολικό τμήμα της Ακρόπολης, κοντά στο Επταπύργιο, υπάρχει μεγάλη βυζαντινή κινστέρα που χρησίμευε ως υδραγωγείο.

Φρούριο του Επταπυργίου (Γεντί Κουλέ) (2)

Το φρούριο του Επταπυργίου αποτελεί μετασκευή προϋπάρχοντος βυζαντινού φρουρίου, η οποία έγινε το 1431, αμέσως μετά την κατάληψη της πόλης από τους Τούρκους, όπως αναγράφει η τουρκική επιγραφή πάνω από την κύρια πύλη του κεντρικού πύργου του, όπου υπάρχουν και εντοιχισμένα βυζαντινά γλυπτά σε δεύτερη χρήση. Το Επταπύργιο οφείλει το όνομά του, όπως και το αντίστοιχο φρούριο της Κωνσταντινούπολης, στους επτά ορθογώνιους πύργους που το αποτελούν μαζί με τον περίβολο και τον κεντρικό πύργο της εισόδου, που έχει σχήμα Π. Πρόκειται για ένα πολυγωνικό φρούριο, το οποίο σχηματίστηκε στο βορειοανατολικό άκρο της ακρόπολης με την προσθήκη ενός ημικυκλικού σχεδόν τείχους στο περίγραμμα του περιβόλου της, προς το εσωτερικό της ακρόπολης. Η αρχική χάραξη του κλειστού φρουρίου πρέπει να αποδοθεί στην υστεροβυζαντινή περίοδο. Η έρευνα που γίνεται στο μνημείο τα τελευταία χρόνια παράλληλα με την αναστήλωσή του, δίνει αξιόλογα νέα στοιχεία για τις πολλές επεμβάσεις και επισκευές, αλλά και για την αρχική μορφή και διάρθρωση των πύργων που έχουν εσωτερικά θολωτά κλιμακοστάσια για την επικοινωνία μεταξύ των ορόφων. Οι μεγαλύτερες επεμβάσεις φαίνεται ότι έγιναν στον κεντρικό πύργο εισόδου την περίοδο της τουρκοκρατίας, όταν το Επταπύργιο χρησιμοποιήθηκε ως έδρα του Τούρκου διοικητή. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα εγκαταστάθηκαν στο φρούριο φυλακές, οι οποίες έγιναν γνωστές με την τουρκική ονομασία του φρουρίου Yedi Kule. Για την εξυπηρέτηση των φυλακών κτίστηκαν διάφορα κτίσματα, τόσο στον εσωτερικό χώρο του μνημείου, όσο και στην εξωτερική νότια όψη του, την οποία απέκρυψαν τελείως. Οι φυλακές απομακρύνθηκαν από το μνημείο το 1989. Στο μνημείο σήμερα στεγάζονται τα γραφεία της 9^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Η Πύλη της Άννας Παλαιολογίνας, που διανοίχτηκε το 1355, κατά την παραμονή της αυτοκράτειρας στη Θεσσαλονίκη.

The Anna Palaeologina Gate, opened in 1355, while the Empress was residing in Thessaloniki.

The ACROPOLIS and the EPTAPYRGIO

6th WALK

Walls (1)

Outside the main fortified enclosure of the city, lies the Acropolis, whose walls follow the same general layout as those of the city below, i.e. an alternating sequence of rectangular towers and triangular defensive projections at the most vulnerable points. Evidence of the subsequent addition of the Acropolis is the existence of towers on the side of the interme-

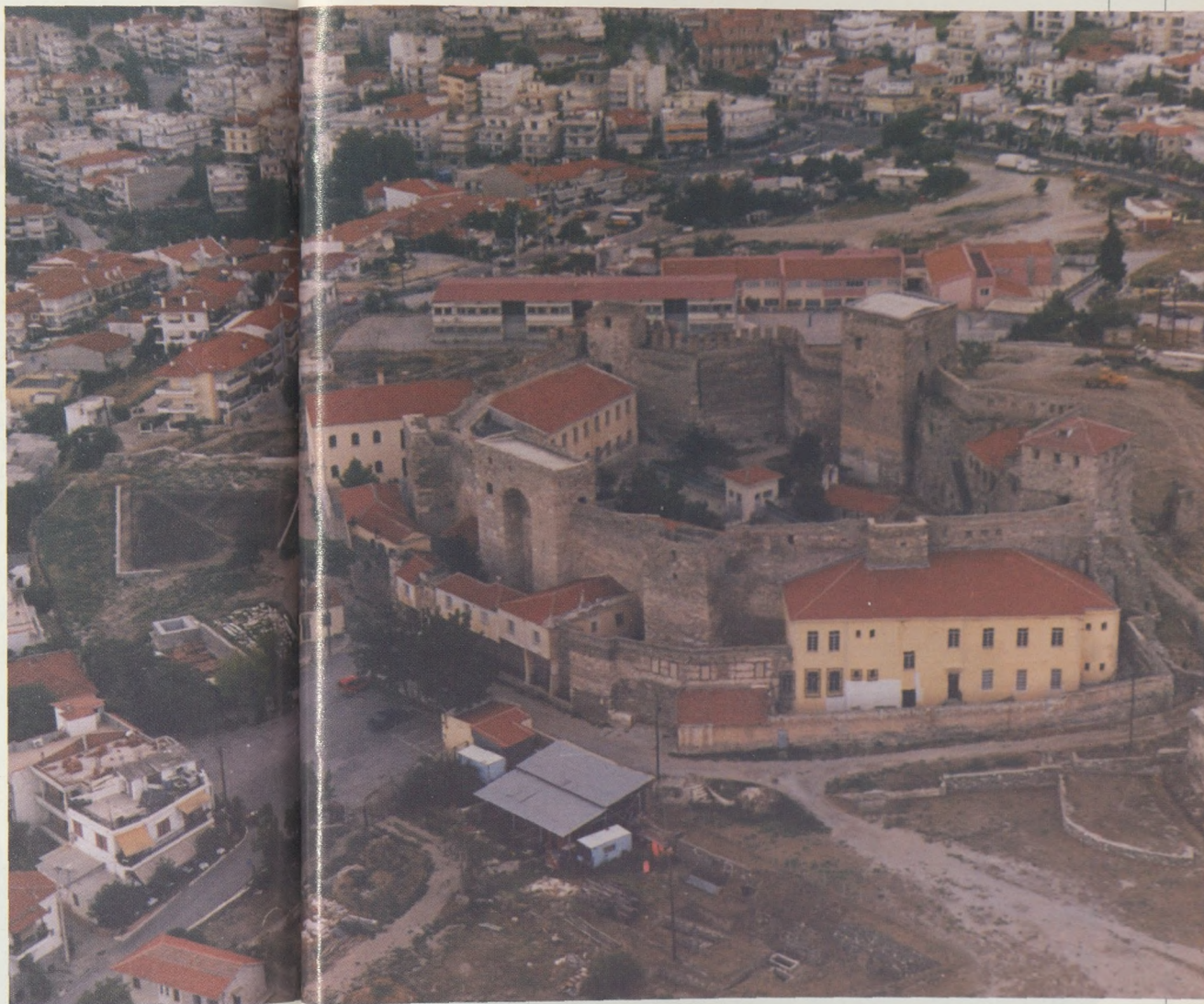

Τμήμα του περιβάλλοντα χώρου του Επταπυργίου, όπου φιλοξενούνται πολιτιστικές εκδηλώσεις.
Part of the precincts of Eptapyrgio, nowadays used for staging cultural events.

diate wall facing the Acropolis, which would have originally been the external face of the defensive walls of the city. In the north-eastern section of the Acropolis, close to Eptapyrgio, there is a large Byzantine cistern, which was used as a water conduit.

Eptapyrgio Fort (Yedi Kule) (2)

The Eptapyrgio Fort is an adaptation of an earlier Byzantine fort, which underwent modification in 1431, immediately after the capture of the city by the Turks, as we learn from the Turkish inscription above the main gate of its central tower; the walls of the tower also incorporate some pieces of sculpture taken from an earlier Byzantine building. The Eptapyrgio owes its name, like its namesake in Constantinople, to the seven rectangular towers of which it is composed, together with the curtain wall and the central tower of the gateway, laid out in the shape of the Greek letter Π. It is a polygonal fort, formed on the north-eastern edge of the Acropolis with the addition of an almost semi-circular wall following the outline of its enclosure; towards the interior of the Acropolis. The original layout of the closed fort must date from the late-Byzantine period. Research conducted in parallel with restoration in recent years has yielded important new evidence on the many interventions and repairs the fort has underwent, as well as on the original form and articulation of the towers, which have internal vaulted stairways to allow communication between the different floors. The most radical modifications appear to have been made to the central entrance tower in the period of Turkish rule, when the fort was used as the headquarters of the Turkish governor. In the late 19th century, the fort was converted into a prison, known by the Turkish name of the fort – Yedi Kule. Various new structures were built to serve the needs of the prison, both within the fort and on the external southern face – which was completely concealed. The prison was closed down in 1989 and the fort now houses the offices of the 9th Ephorate of Byzantine Antiquities.

*Πανοραμική εικόνα του Επταπυργίου, της Ακρόπολης της Θεσσαλονίκης (Γεντί Κουλέ).
Panoramic view of Eptapyrgio, the Acropolis of Thessaloniki (Yedi Kule).*

Νέον Τσαμίον ἐν Θεσσαλονίκῃ
Nouvelle Mosquée à Salonique

عزیز کمالی

Το Γενί Τζαμί, ἔργο τοῦ ἀρχιτέκτονα Βιταλιάνο Ποζέλι, το 1902 (παλιό ἀρχαιολογικό μουσεῖο Θεσσαλονίκης, 1925-1963), σε καρτ - ποστάλ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20^{ου} αἰῶνα.

Yeni Cami, a work of architect Vitaliano Poselli in 1902 (former Archaeological Museum of Thessaloniki, 1925-1963), in an early 20th century postcard.

Η ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης ξεχώριζαν δύο τοποθεσίες, οι οποίες όριζαν τον παλιό οικιστικό πυρήνα της πόλης. Ανατολικά ήταν η κοιλάδα της βυζαντινής Καλαμαριάς και δυτικά η περιοχή που ονομάστηκε Çayır (Λιβάδι). Σύμφωνα με μαρτυρίες περιηγητών, κατά τον 17^ο αιώνα δεν υπήρχαν κατοικίες έξω από τα τείχη. Η επέκταση της πόλης άρχισε από το 2^ο μισό του 19^{ου} αιώνα, εποχή που ξεκίνησαν να κατεδαφίζουν τα παραθαλάσσια τείχη (1866-67) και στη συνέχεια τμήματα των δυτικών και ανατολικών τειχών, στις πεδινές περιοχές της πόλης. Σημαντικά γεγονότα που επηρέασαν την έξοδο των κατοίκων από το ιστορικό κέντρο, ήταν η κατασκευή του σιδηροδρόμου που συνέδεσε τη Θεσσαλονίκη με τα Σκόπια (1873), το Βελιγράδι (1888), το Μοναστήρι (1894) και την Κωνσταντινούπολη (1896), μια σειρά από πυρκαγιές (1877, 1896, 1898), καθώς και η πρώτη εγκατάσταση του τραμ το 1893 (υπιήλατου) και το 1907 (ηλεκτροκίνητου).

Λιμάνι και παλιές βιομηχανίες στη Δυτική Θεσσαλονίκη

Στη δυτική, εκτός των τειχών περιοχή, υπήρχαν πολλά χάνια, εργαστήρια και καταστήματα. Σε αυτήν είχε ιδρυθεί το 1867 ο Εθνικός κήπος, γνωστός στα νεότερα χρόνια, ως «Κήπος των Πριγκίπων». Το κύριο χαρακτηριστικό της ήταν η μεγάλη εμπορική κίνηση, αλλά και η μοναδική αφετηρία διαφόρων δρόμων προς τις γύρω περιοχές, την ελεύθερη Ελλάδα και το εξωτερικό. Παράλληλα η εγκατάσταση του πρώτου σιδηροδρομικού σταθμού, το λιμάνι, οι αποθήκες, οι πρώτες βιομηχανίες και βιοτεχνίες δημιούργησαν έναν ιδιόμορφο χαρακτήρα στη Θεσσαλονίκη, που αποτελούσε πλέον το σημαντικότερο διοικητικό, στρατηγικό, εμπορικό και οικονομικό κέντρο της νοτιοανατολικής Ευρώπης, μετά την Κωνσταντινούπολη.

Συνοπτικά αναφέρονται τα σημαντικότερα ιστορικά κτίρια και συγκροτήματα, κυρίως παλιές βιομηχανίες, της περιοχής αυτής. Είναι οι εγκαταστάσεις του Λιμανιού (στο παλιό τμήμα, από την οδ. Κουντουριώτου), το κτίριο του Παλιού Τελωνείου (στο παλιό τμήμα του λιμανιού), το Ιστορικό κτίριο της οδού Αναγεννήσεως (οδ. Αναγεννήσεως 10), οι εγκαταστάσεις του παλιού Σιδηροδρομικού Σταθμού (στη δυτική έξοδο της πόλης, οδ. Παλαιού Σταθμού 4), το βιομηχανικό συγκρότημα Κάρολος Φίξ (οδ. 26^{ης} Οκτωβρίου, δίπλα στο Μουσείο Ύδρευσης), ο Αλευρόμυλος Χατζηγιαννάκη – Αλτιναλμάζη (κέντρο αναψυχής και πολιτισμού «Μύλος», οδ. Ανδρέου Γεωργίου 56), το Παλιό Κεντρικό Αντλιοστάσιο της Εταιρείας Υδάτων, «Μουσείο Νερού –

Υδρευσης» (οδ. 26^{ης} Οκτωβρίου 49), τα Παλιά Δημοτικά Σφαγεία (οδ. 26^{ης} Οκτωβρίου, περιοχή Μουσείου Υδρευσης), τα βυρσοδεψεία – βυρσοδεψείο Αδελφών Νούσια και Σία (οδ. 26^{ης} Οκτωβρίου), το Υφαντουργείο Τόρρες και Σία – «Βίλκα» (οδ. 26^{ης} Οκτωβρίου – Ανδρέου Γεωργίου), το Ιεροσπουδαστήριο Μονής Λαζαριστών (οδ. Κολοκοτρώνη 25-27, περιοχή Σταυρούπολης), η Μακεδονική Μεταξοϋφαντουργία «Ηλιος» (σχολικό συγκρότημα Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, οδ. Λαγκαδά 134 – Νυμφαίου – Αυστραλίας – Δ. Κορνηνού).

Η Ανατολική Θεσσαλονίκη. Η περιοχή των Πύργων

Πριν από το 1885, στην ανατολική εκτός τειχών περιοχή ο αριθμός των κτισμάτων ήταν περιορισμένος, ενώ υπήρχαν μεγάλες καλλιεργημένες εκτάσεις που άρχισαν να οικοπεδοποιούνται. Η περιοχή αναπτύχθηκε με γοργό ρυθμό. Η δόμηση συνεχίστηκε με την εγκατάσταση οικογενειών με ψηλό κυρίως εισόδημα, οι οποίες ανήκαν σε διάφορες εθνότητες. Παράλληλα όμως κατασκευάστηκαν και μικρότερα κτίρια μικροαστών, ή χαμηλών εισοδηματικά κοινωνικών τάξεων. Η αλματώδης ανάπτυξη της περιοχής συνεχίστηκε μέχρι το τέλος της περιόδου της τουρκοκρατίας, ενώ ταυτόχρονα ιδρύθηκαν από τις διάφορες εθνότητες και την Οθωμανική Διοίκηση νοσηλευτικές μονάδες και δημόσια κτίρια, ακόμη και βιομηχανίες, στο πλαίσιο ενός γενικότερου εκσυγχρονισμού. Αναφέρονται συνοπτικά τα σπουδαιότερα ιστορικά κτίρια που ακόμη διατηρούνται σε ολόκληρη την ανατολική περιοχή της πόλης, εκτός του ιστορικού κέντρου της, με δημόσια χρήση (νοσηλευτήρια, βιομηχανικά), κάνοντας τέλος ιδιαίτερη μνεία στην λεωφόρο των Πύργων και τις επαύλεις της. Γίνεται επίσης μνεία και σε σύγχρονα κτιριακά συγκροτήματα, κηρυγμένα ως αρχιτεκτονικά μνημεία.

Το κτίριο ΧΑΝΘ - Χριστιανική Αδελφότητα Νέων Θεσσαλονίκης (πλατεία ΧΑΝΘ), η Αρμενική Εκκλησία (οδ. Διαλέττη 4), το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης (πλατεία ΧΑΝΘ), το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού Θεσσαλονίκης (Λεωφ. Στρατού 2), το Κτίριο Γ' Σώματος Στρατού – Στρατηγείο (πρώην τουρκικός στρατώνας, Λεωφ. Στρατού-έναντι Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού), το Νοσοκομείο Λοιμωδών Νόσων (Ιταλικό Νοσοκομείο, οδ. Γ. Λαμπράκη 13), το Παπάφειο Ορφανοτροφείο «Μελιτεύς» (οδ. Παπάφη 33), το Παλιό Ρωσικό Νοσοκομείο - Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας (οδ. Παπαναστασίου 21), το Γενί Τζαμί (Παλιό Αρχαιολογικό Μουσείο, οδ. Αρχαιολογικού Μουσείου 30), το Νοσοκομείο Αφροδισίων Νοσημάτων (οδ. Χαλκιδικής 51-Δελφών 124).

Η ύπαρξη, στην ανατολική περιοχή επέκτασης της πόλης, μεγάλων βιομηχανικών μονάδων δεν ήταν μειονέκτημα για την ανάπτυξη της σε μια κατεχοχήν περιοχή κατοικίας και μάλιστα κοινωνικών τάξεων μεγάλης οικονομικής επιφανείας. Χαρακτήριζαν οδούς και ολόκληρες περιοχές της πόλης, καθώς τις σημάδευαν με την παρουσία τους. Από την περιοχή αυτή θα αναφερθούμε σε δύο μόνο βιομηχανικά συγκροτήματα, από τα πλέον σημαντικά της πόλης, τα οποία εξακολουθούν με την παρουσία τους να χαρακτηρίζουν την ευρύτερη γειτονιά τους: το Κλωστοϋφαντουργείο ΥΦΑΝΕΤ (οδ. Παπάφη – Περδίκας – Ομήρου – Ιωαννίνων – Υδρας) και το Βιομηχανικό συγκρότημα Μύλων Allatini (περιοχή “Ντεπώ”, οδ. Γεωργ. Παπανδρέου – Λασκαράτου 2).

Η περιοχή των Πύργων ή των Εξοχών, η Λεωφόρος των Πύργων (σημερι-

νές λεωφόροι Βασιλίσσης Όλγας και Βασιλέως Γεωργίου) αποτέλεσε έως τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια μια από τις σημαντικότερες και χαρακτηριστικότερες αστικές ενότητες της Θεσσαλονίκης. Αφιετηρία για τη συγκρότησή της στάθηκε η κατεδάφιση του παραθαλάσσιου και μέρους του πεδινού τμήματος του ανατολικού τείχους του ιστορικού πυρήνα της πόλης, γεγονός που επέτρεψε σε πρώτη φάση τη χάραξη της Λεωφόρου Χαμιδιέ (σημ. Λεωφ. Εθν. Αμύνης) και μεταγενέστερα την επέκταση στον ευρύτερο ανατολικό περιαστικό χώρο.

Το 1883, ο Μωραϊτόπουλος βλέπει στο χώρο αυτό εξοχικές επαύλεις εύπορων οικογενειών της πόλης, τις οποίες αποκαλεί «Πύργους». Σημειώνει, ακόμη, ότι οι επαύλεις αυτές «...καλύπτουσι μέγα μέρος της παραλίας μέχρι του ατμόμυλου του κυρίου Αλλατινί». Έως το 1912, ο αριθμός των Πύργων εκatéρωθεν της κύριας οδού της περιοχής, της αποκαλούμενης Alatini Degirmeni (Λεωφ. Μύλου Αλλατινί), Sahilhaneler (Λεωφ. παραθαλάσσιων σπιτιών) ή κοινότερα «Λεωφόρος των Πύργων», αυξάνεται σε εκατό. Ανάμεσά τους, κάνουν την εμφάνισή τους και μικρότερες κατοικίες λιγότερο εύπορων οικογενειών, χωρίς την παραδοσιακή διάκριση ενοτήτων με βάση το θρήσκευμα των ενοίκων τους.

Μέρος των αρχοντικών κτίστηκε με σχέδια επιφανών αρχιτεκτόνων της εποχής, όπως οι V. Poselli, P. Arrigoni και Ξ. Παιονίδης. Αξιοσημείωτο είναι ότι

Moulin Allatini à Salonique.
Le plus grand Moulin de tout l'Orient.

Le 13/7/03

Jean Desvimeer
Commerciaux et Salutations

71. Editeur G. Bader, Salonique.

Ο αλευρόμυλος Αλλατινί στην ανατολική Θεσσαλονίκη, όπως ανακατασκευάστηκε το 1900, στη θέση παλαιότερου που είχε καεί, σε σχέδια του Βιταλιάνο Ποζέλι.

The Allatini flour mill in eastern Thessaloniki, as reconstructed in 1900, on the site of an earlier mill that had burned down, to plans by Vitaliano Poselli.

τόσο στα έργα των επωνύμων, όσο και των έως σήμερα ανωνύμων δημιουργών, υιοθετήθηκε ένας ιδιότυπος εκλεκτικισμός, που συνδυάζει στοιχεία νεοκλασικά, αναγεννησιακά, μπαρόκ και Art Nouveau. Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει στο Château mon Bonheur με τις μεσαιωνικού ρυθμού επάλξεις και τις εξωτερικές επιφάνειες από εμφανή τούβλα, καθώς και στην Casa Bianca, όπου κυριαρχεί το Art Nouveau σε μια μοναδική ανάμειξη με κλασικιστικά και αναγεννησιακά στοιχεία. Από την άλλη πλευρά, ο τρόπος κατασκευής και η γενική οργάνωση της κατοψης παρουσιάζει σχετική κοινοτυπία. Σε γενικές γραμμές, τα επιβλητικά κτίρια εντάσσονται ελεύθερα μέσα σε κήπο με πυκνή βλάστηση, ενώ οι επιμέρους χώροι τους αρθρώνονται εκατέρωθεν κεντρικής αίθουσας ή διαδρόμου, στις στενές πλευρές του οποίου τοποθετείται η κεντρική είσοδος.

Κατά τη μεσοπολεμική περίοδο, το κτιριακό δυναμικό της Λεωφόρου συμπληρώθηκε από περιορισμένο αριθμό νέων κατασκευών, που συντάχθηκαν μορφολογικά με τα αρχιτεκτονικά ρεύματα της εποχής (Bauhaus, Art Deco). Παράλληλα, όμως, μεγάλο μέρος των επιβλητικών επαύλεων εγκαταλείφθηκε, λόγω της αποχώρησης των μουσουλμανικών και αρκετών εβραϊκών οικογενειών. Η ταυτόχρονη διεύρυνση του κύκλου των ιδιοκτητών, λόγω κληρονομιών ή πωλήσεων, οδήγησε στον παραμερισμό της αρχικής λειτουργίας και στην έναρξη στέγασης δημοσίων χρήσεων. Επιπλέον, μετά το 1922, πολλά από τα εγκαταλειμμένα κτίσματα χρησιμοποιήθηκαν για τη στέγαση προσφύγων. Η εγκατάλειψη εντάθηκε κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, εξαιτίας του βίαιου εκτοπισμού των εβραίων κατοίκων της Λεωφόρου από τους κατακτητές. Επιπρόσθετα, μεγάλος αριθμός Πύργων επιτάχθηκε. Με τη λήξη της Κατοχής, το ιδιοκτησιακό καθεστώς πολλών επαύλεων μεταβλήθηκε εκ νέου, λόγω των ανθρώπινων απωλειών και των κατασχέσεων και ανταλλαγών περιουσιών που ακολούθησαν τον πόλεμο. Για τη Λεωφόρο των Πύργων, η μεταπολεμική περίοδος συνδέθηκε, όμως, πρωτίτως με τη σαρωτική ανατροπή του ιδιαίτερου χαρακτήρα της. Με την προσδοκία της εξασφάλισης καλύτερων συνθηκών διαβίωσης να υποδεικνύει στους απλούς πολίτες ως μονόδρομο την αντιπαροχή και την εξαντλητική εκμετάλλευση των οικοδομικών κανονισμών, οι δεκαετίες του 1960 και 1970 αποδείχθηκαν περίοδος μαζικής ανοικοδόμησης απρόσωπων πολυκατοικιών, αφενός στις τελευταίες ελεύθερες εκτάσεις εκατέρωθεν της Λεωφόρου, και αφετέρου, σε ορθογωνισμένους χώρους, στους οποίους κατατμήθηκαν οι κήποι των αρχοντικών.

Η πλήρης ανατροπή της οικοδομικής κλίμακας εντάχθηκε από την ανέγερση πολυκατοικιών ακόμα και στη θέση των Πύργων και των μικρότερων κατοικιών, που κατεδαφίστηκαν μέσα σε συνθήκες άγνοιας και αδιαφορίας για τη νεότερη αρχιτεκτονική κληρονομιά. Από την επέλαση της αντιπαροχής σώθηκαν μόνο 22 αρχοντικά, τα περισσότερα από τα οποία βρίσκονται σήμερα σε χρήση, ενώ ένας μικρός αριθμός τελεί υπό εγκατάλειψη. Αναλυτικότερα, οι σωζόμενες επαύλεις είναι οι εξής (σε παρένθεση αναφέρονται παλαιότερες χρήσεις με τις οποίες έγιναν γνωστές, καθώς και η σημερινή): Βίλλα Αλλατίνι (Λεωφ. Βασ. Όλγας 198, σημερινή έδρα Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Νομού Θεσσαλονίκης), Κατοικία επί της οδού Δελφών 201 (εξακολουθεί να κατοικείται), Casa Bianca (Οικία Φερναντέζ, Λεωφ. Βασ. Όλγας 214, σήμερα εκθεσιακός χώρος της Δημοτικής Πινακοθήκης), Βίλλα Νεχαμά (Λεωφ. Βασ. Όλγας 203, σημερινό εστιατόριο - φροντιστήριο), Οι-

κία Σεΐφουλάχ Πασά, ή Βίλλα Μορντώχ (Λεωφ. Βασ. Όλγας 162, πρώην ΙΚΑ Μαρτίου, όπου σήμερα στεγάζονται η Δημοτική Πινακοθήκη και το Ε' Δημοτικό Διαμέρισμα της πόλης), Βίλλα Χίρς (Λεωφ. Βασ. Όλγας 144, πρώην Α' Αστυνομικό Τμήμα, σήμερα ακατοίκητη), Οικία Μαρόκου (Λεωφ. Βασ. Όλγας 133, πρώην Σχολείο - Οικοτροφείο Εθνικού Ιδρύματος Προστασίας Κωφάλλων, σήμερα γραφεία δημόσιας υπηρεσίας), Βίλλα Χατζηλαζάρου (Λεωφ. Βασ. Όλγας 131, οικία Σιάγα, εξακολουθεί να κατοικείται), Βίλλα Αχμέτ Καπαντζή (Λεωφ. Βασ. Όλγας 108, πρώην Ε' και Η' Γυμνάσιο Αρρένων, σημερινό Μορφωτικό Κέντρο Πολιτιστικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπεζής της Ελλάδος), Chateau mon Bonheur (Λεωφ. Βασ. Όλγας 110, ακατοίκητο), Βίλλα Αχμέτ και Γιουσούφ Καπαντζή (Λεωφ. Βασ. Όλγας 105, πρώην ΝΑΤΟ, σημερινή έδρα Οργανισμού Ρυθμιστικού Σχεδίου και Προστασίας Περιβάλλοντος Θεσσαλονίκης), Βίλλα Γιάκο Μοδιάνο (Λεωφ. Βασ. Όλγας 84, παλαιό Κυβερνείο, σήμερα Εθνολογικό και Λαογραφικό Μουσείο Μακεδονίας - Θράκης), Κατοικία επί της Λεωφόρου Βασ. Όλγας 71 (πρώην κτήριο Εκπαιδευτηρίων Κοραή, σήμερα παιδικός σταθμός - νηπιαγωγείο), Βίλλα Οσμάν Αλή Μπέη (Λεωφ. Βασ. Όλγας 36, πρώην Ορφανοτροφείο «Μέλισσα», σήμερα είναι έδρα του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών ΑΠΘ), Έπαυλη Χαφής Μπέη (Λεωφ. Βασ. Όλγας 32, σήμερα Σχολή Τυ-

Η Λεωφόρος των Εξοχών, σημερινή Βασιλίσσης Όλγας, με το ιππήλατο τραμ, σε καρτ-ποστάλ των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

Exohon Avenue, modern Vassilissis Olgas Street, with the horse-drawn tram, in an early 20th century postcard.

Το κτίριο του παλαιού Τελωνείου Θεσσαλονίκης, κτισμένο το 1910, έργο του αρχιτέκτονα Ελί Μοδιάνο.
The old Customs House building, constructed in 1910 by architect Eli Modiano.

φλών), Βίλλα Τζεμποργά (Λεωφ. Βασ. Όλγας 20, πρώην Ιταλικό Προξενείο, σήμερα ακατοίκητο), Βίλλα Θεμελή (Λεωφ. Βασ. Όλγας 24, πρώην Λεβή Μοδιάνο και οικία Μιχαηλίδη, σήμερα έδρα ιδιωτικής εταιρείας), Βίλλα Γιώσεφ Μοντιάνο (Λεωφ. Βασ. Όλγας 5, πρώην Παράρτημα Α' Γυμνασίου Αρρένων, σήμερα ακατοίκητο), Βίλλα Χατζημήσεφ (Λεωφ. Βασ. Όλγας 3,

πρώην Α' Γυμνάσιο Αρρένων, σήμερα Α' Γυμνάσιο Θεσσαλονίκης), Βίλλα Ναβάρο (Λεωφ. Βασ. Γεωργίου 29, σήμερα έδρα ιδιωτικής εταιρείας), Βίλλα Ιβάν Χατζημήσεφ (Λεωφ. Βασ. Γεωργίου 27, 12ο Δημοτικό Σχολείο, σήμερα ακατοίκητο), Βίλλα Αδελφών Χατζημήσεφ (Λεωφ. Βασ. Γεωργίου 25, πρώην Σχολή Κωφαλάων, σήμερα καφετέρια - εστιατόριο).

Το αρχοντικό Casa Bianca που ανεγέρθηκε το 1911-12, από τον αρχιτέκτονα Πιέρο Αριγκόνι και σήμερα λειτουργεί ως εκθεσιακός χώρος της Δημοτικής Πινακοθήκης.

The Casa Bianca mansion, built in 1911-12 by architect Piero Arrigoni and nowadays functioning as exhibition space for the Municipal Art Gallery.

THESSALONIKI BEYOND THE WALLS

In the broader region of Thessaloniki, there were two distinct locations which set the boundaries of the old residential core of the city. To the east, lay the valley of the Byzantine Kalamaria, and to the west the area known as Çayir (Livadi). Travelers' accounts of the 17th century tell us that there were no houses outside the city walls. The expansion of the city commenced only in the 2nd half of the 19th century, when the sea walls began to be demolished (1866-67), followed by sections of the western and eastern walls in the low-lying areas of the city. Significant events which influenced the decision of the city's inhabitants to move out of the historic centre were the construction of the railway linking Thessaloniki with Skopje (1873), Belgrade (1888), Monastir (1894) and Constantinople (1896), as well as a series of fires (1877, 1896, 1898), and the opening of the first tramway (horse-drawn) in 1893, followed by the electric tramway in 1907.

Port and Old Factories of Western Thessaloniki

To the west of the city, beyond the walls there existed a large number of inns, workshops and stores. It was here, in 1867, that the national gardens were established, later known as "Garden of the Princes". The main characteristic of the area was its intense commercial activity, but it was also the only starting point on the journey to the surrounding regions, the rest of Greece (now free) and the neighbouring states. At the same time, the construction of the first railway station, the port, the warehouses, the first factories and workshops, all gave Thessaloniki a distinctive character; the city was now the most important administrative, military, commercial and financial centre of south-eastern Europe, second only to Constantinople.

We offer here a brief account of merely the most important of the historic buildings and complexes of the district, mainly old factories and industrial facilities. These are the port facilities (in the old section, off Kountouriotou St.), the Old Custom's House (in the old part of the port), the historic building on 10, Anayennisseos Street, the old railway station (at the western exit from the city, 4, Palaïou Stathmou St.), the Carolos Fix complex (26 Oktovriou St., next to the Museum of Water Supply),

the Hatziyannaki-Altinalmazi Flour Mill (now the Mylos leisure and arts complex, 56, Andreou Georgiou St.), the Old Central Pumping Station of the Water Company (now the Museum of Water and Water Supply – 49, 26 Oktovriou St.), the Old Public Abattoir (26 Oktovriou St., vicinity of the Water Museum), the Noussia Bros. Tannery (26 Oktovriou St.), the Torres Textile Mill (26 Oktovriou and Andreou Georgiou Sts.), the Lazarist Monastery Seminary (25-27, Kolokotroni St., in the Stavroupoli district), the Makedoniki Silk Factory 'Ilios' (now primary school on 134, Langada St. – Nymfaïou St. – Australias St. – D. Komninou St.).

Eastern Thessaloniki - The Pyrgon District

Before 1885, there was limited development in the eastern area beyond the walls, while there existed large expanses of agricultural land that were beginning to turn into plots. When development of the district began, it was rapid, the new residents being mainly families of high income and various ethnic backgrounds. At the same time, smaller houses were also going up – homes for the middle and even lower classes. The rampant growth of the district continued up until the liberation from Turkish rule, while at the same time various ethnic communities, and the Ottoman Administration itself, had been establishing clinics here, public buildings and even some industrial facilities, within the context of a more general programme of modernization. We shall briefly mention just some of the more important buildings which have survived in the eastern part of the city, outside the historic centre, starting with those in public use (clinics, factories) and ending with the Pyrgon boulevard and some of its villas. We shall also mention some contemporary buildings that have been designated important works of architecture.

The YMCA building (HANTH Square), the Armenian Church (4, Dialetti St.), the Thessaloniki Archaeological Museum (HANTH Square), the Thessaloniki Museum of Byzantine Culture (Stratou Ave. 2), the 3rd Army Corps building (former Turkish barracks – Stratou Ave., opposite the Museum of Byzantine Culture), the Infectious Diseases Hospital (Italian Hospital, 13 G. Lambraki St.), the Papafeio Orphanage 'Meliteus' (33 Papafi St.), the Old Russian Hospital – Historical Archive of Macedonia (21 Papanastasiou St.), the Yeni Tzami (Old Archaeological museum, 30, A. Mouseiou St.), the Venereal Disease Hospital (51 Halkidikis St. & 124 Delfon St.).

The existence in the area of expansion to the east of large industrial facilities was no obstacle to its development as a desirable place to live for social classes with a large range of incomes. Such facilities dominated individual streets and whole districts of the city, determining their character through their presence. We shall confine ourselves to just two of these industrial facilities, which ranked among the most important of the city and continue through their presence to define the character of the neighborhood around them: the YFANET Textile Factory (Papafi – Perdika – Omirou – Ioanninon – Ydras Sts.) and the Allatini Mills (Depot district, G. Papandreou St. and 2, Laskaristou St.).

The district of Pyrgon or Exohon, along Pyrgon Avenue (now known as

Vassilissis Olgas and Vassileos Georgiou Avenues) was – until the immediate post-war years – one of the most important and characteristic urban districts of Thessaloniki. Its development began with the demolition of the sea walls and part of the low-lying section of the eastern walls of the historic nucleus of the city – which allowed first of all the laying out of Hamidie Avenue (now E. Amynis Ave.) and later the expansion of the city into the broader eastern area outside the city centre.

In 1883, Moraitopoulos described this area as full of country villas, belonging to the affluent families of the city, which he referred to as *pyrgoi* (towers). He also noted that these villas 'cover a large part of the seafront as far as the steam-powered mill of Mr. Allatini'. By 1912, the number of *pyrgoi* on each side of the district's main street, known as Alatini Degirmeni (Allatini Mill Avenue), Sahilhaneler (Avenue of Seaside Houses) or more commonly 'Pyrgon Boulevard', had increased to a hundred. Interspersed among them, were the smaller homes of less affluent families, without the traditional distinction into separate communities based on religious affiliation.

Η Βίλλα Μορντώχ, όπου στεγάζεται η Δημοτική Πινακοθήκη Θεσσαλονίκης.
Villa Mordoh, nowadays home to the Thessaloniki Municipal Art Gallery.

Some of these fine houses were built to plans by prominent architects of the period, such as V. Poselli, R. Arrigoni and X. Paionidis. It is remarkable that both better- and lesser-known architects adopted a distinctive eclecticism combining elements of neoclassicism, Renaissance, Baroque and art nouveau. Particular reference should be made to the Chateau mon Bonheur, with its mediaeval battlements and exterior surfaces of uncoated brick, and the Casa Bianca, largely art nouveau in style, but uniquely combined with classical and Renaissance elements. On the other hand, the method of construction and general organization of the ground plan demonstrates a relatively high degree of innovation. In general terms, the imposing buildings are freely set within luxuriantly planted gardens, while individual areas within the villas are articulated on either side of a central hall or corridor, along the narrow sides of which the main entrance is located.

During the inter-war years, the building stock along the avenue was increased by a small number of new constructions influenced by contemporary trends in architecture (Bauhaus, Art Deco). At the same time a large number of the imposing older villas were abandoned, owing to the departure of the Muslims and of a number of Jewish families. The expanding range of property owners, due to inheritance or sale, led to a sidelining of the district's original function and to the introduction of public uses. Moreover, after 1922, many of the abandoned buildings were used to house refugees. More houses still were abandoned during the Second World War, when the Jewish inhabitants of the quarter were deported by the occupying forces. A large number of houses were also expropriated.

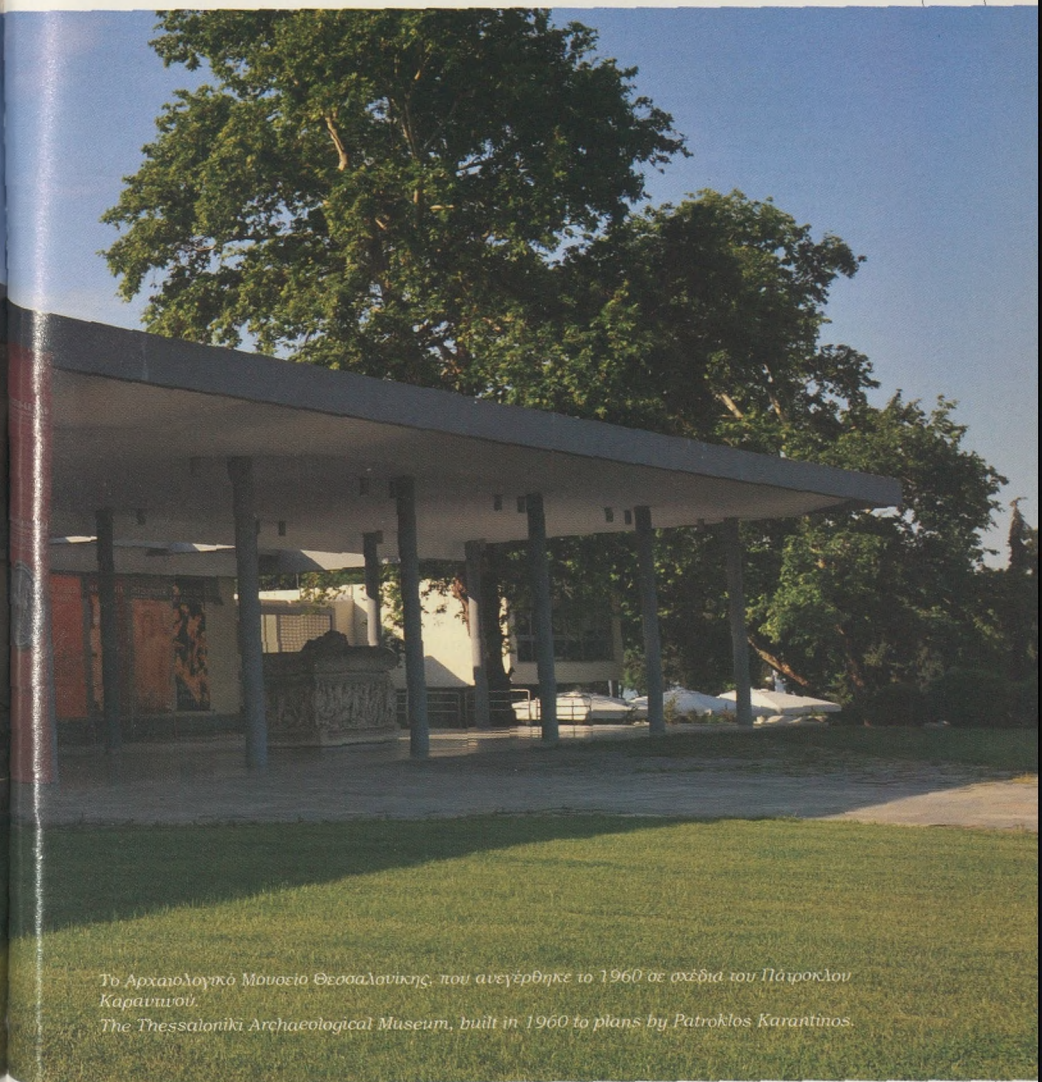
When the occupation came to an end, the ownership of many of the villas changed again, owing to human losses and the confiscations and exchanges of property that followed in the wake of the war. The post-war period saw sweeping change in the character of the district. Expectations of a better standard of living left ordinary people with no alternative but to sell their land to property developers in exchange for apartments in the new buildings, exploiting the building regulations to the very limit, with the decades of the 1960's and 1970's becoming a period of mass re-development. Characterless apartment blocks were constructed not only on the remaining plots along the avenue, but also in the plots created by dividing up the spacious gardens of the original villas.

The transformation in building scale was intensified by the construction of apartment blocks even on the site of the old *pyrgoi* and smaller residences, demolished in the tidal wave of development that demonstrated ignorance and indifference to the modern architectural heritage. Just 22 of the old villas escaped the onslaught, most of them still in use today, a small number still derelict. In detail, the surviving villas are as follows (in parenthesis we mention the former use for which they were known, as well as their present use): Villa Allatini (198, Vas. Olgas Ave., currently the head offices of the Thessaloniki Prefectural Authority), house on 201, Delfon Street (still a private residence), Casa Bianca (Fernandez family home, 214, Vas. Olgas Ave., now exhibition galleries

of the Municipal Art Gallery), Villa Nehama (203, Vas. Olgas Ave., now housing a restaurant and private coaching school), home of Seifoulah Pasha or Villa Mordoh (162, Vas. Olgas Ave., former Martiou Branch of IKA, now home to the Municipal Art Gallery and the 5th Municipal District), Villa Hirs (144, Vas. Olgas Ave., former 1st Police Station, now uninhabited), Marokou family home (133, Vas. Olgas Ave., formerly a school – boarding school of the National Foundation for Protection of the Deaf and Dumb, now offices of a public service), Villa Hatzilazarou (131, Vas. Olgas Ave., Siaga home, still inhabited), Villa Ahmet Kapantzi (108, Vas. Olgas Ave., formerly 4th and 5th Boys High School, now Educational Centre of the Cultural Foundation of the National Bank of Greece), Chateau mon Bonheur (110, Vas. Olgas Ave., uninhabited), Villa Ahmet and Yusuf Kapantzi (105, Vas. Olgas Ave., formerly NATO offices, now head offices of the Thessaloniki Planning and Environmental Protection Service), Villa Yiako Modiano (84, Vas. Olgas Ave., formerly the Governor's Residence, now the Ethnological and Folklore Museum of Macedonia-Thrace), house on 71, Vas. Olgas Avenue (formerly Korai School, now a child day care centre), Villa Osman Ali Bey (36, Vas. Olgas Ave., formerly

*Το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού Θεσσαλονίκης που ανεγέρθηκε το 1993, σε σχέδια του Κυριάκου Κρόκου.
The Thessaloniki Museum of Byzantine Culture, built in 1993 to plans by Kyriakos Krokos.*

Το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, που ανεγέρθηκε το 1960 σε σχέδια του Πάτροκλου Καραντινού.

The Thessaloniki Archaeological Museum, built in 1960 to plans by Patroklos Karantinos.

Melissa Orphanage, now offices of the Centre for Byzantine Research, Aristotle University), Hafiz Bey Villa (32, Vas. Olgas Ave., now School for the Blind), Villa Tzeborga (20, Vas. Olgas Ave., formerly Italian Consulate, now uninhabited), Villa Themeli (24, Vas. Olgas Ave., formerly Levi Modiano and home of Mihailidis family, now offices of a private company), Villa Iosef Modiano (5, Vas. Olgas Ave., formerly Annex of the 1st

Boys' High School, now uninhabited), Villa Hazimisef (3, Vas. Olgas Ave., formerly 1st Boys' High School now Thessaloniki 1st High School), Villa Navaro (29, Vas. Georgiou Ave., now offices of private company), Villa Ivan Hatzimisef (27, Vas. Georgiou Ave., 12th Primary School, now uninhabited), Villa of Hatzimisef Brothers (25, Vas. Georgiou Ave., formerly School for the Deaf and Dumb, now a café-restaurant).

— Μουσεία Θεσσαλονίκης

1. Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης: Μ. Ανδρόνικου 6, Πλατεία Χ.Α.Ν.Θ., τηλ. 2310-830.538, <http://www.amth.gr>. Ώρες λειτουργίας (Δευτέρα: 10:30 – 17.00, Τρίτη – Κυριακή 8:30 – 15:00).
2. Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού: Λεωφ. Στρατού 2, Τ.Κ. 546 40, τηλ. 2310 – 868.570, <http://www.mbp.gr>. Ώρες λειτουργίας: (Δευτέρα: 10:30 – 17.00, Τρίτη – Κυριακή 8:30 – 15:00).
3. Λευκός Πύργος – Θεσσαλονίκη (Εκθεση για την Θεσσαλονίκη με ψηφιακά μέσα), Λευκός Πύργος, τηλ. 2310-267.832. <http://www.lpth.org>. Ώρες λειτουργίας: (Τρίτη – Κυριακή 8:30 – 15:00).
4. Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα: Προξένου Κορομηλά 23, τηλ. 2310-229.778, www.macedonian-heritage.gr. Ώρες λειτουργίας: (Τρίτη – Παρασκευή: 9:00 – 14:00, Σάββατο 10:00 – 14:00).
5. Λαογραφικό και Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας – Θράκης: Βασ. Όλγας 68, Τ.Κ. 546 42, τηλ. 2310-830.591, 889.840, <http://www.lemmth.gr>. Ώρες λειτουργίας (Δευτέρα – Κυριακή: 9:00-15:00, Τετάρτη: 10:00 – 22:00, Πέμπτη: κλειστό).
6. Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης: Αγίου Μηνά 13, Τ.Κ. 546 24, τηλ. 2310-250.406, <http://www.jmth.gr>. Ώρες λειτουργίας (Τρίτη, Παρασκευή, Σάββατο, Κυριακή 11:00-14:00, Τετάρτη, Πέμπτη 11:00-14:00 & 17:00-20:00).
7. Μουσείο Κρύπτης Αγίου Δημητρίου: Ναός Αγίου Δημητρίου, Τ.Κ. 546 33, τηλ. 2310-270.591. Ώρες λειτουργίας (Δευτέρα 12.30-19.00, Τρίτη-Πέμπτη - Σάββατο 8.00-20.00, Παρασκευή 8.00-23.00, Κυριακή 10.30-20.00).
8. Εκκλησιαστικό Μουσείο: Βογατσικού 7 & Μητροπόλεως, Τ.Κ. 546 22, τηλ. 2310 – 261.216. Ώρες λειτουργίας: (Τρίτη – Σαββάτο 9:30 – 13:30).
9. Πολεμικό Μουσείο Θεσσαλονίκης: Γρ. Λαμπράκη 4, Τ.Κ. 546 36, τηλ. 2310-249.803-4. (Ώρες λειτουργίας: Τρίτη – Παρασκευή 9:00-14:00, Σάββατο – Κυριακή 10:00 – 14:00).

— Αρχαιολογικά Μουσεία γειτονικών Νομών

1. Μουσείο των Βασιλικών Τάφων των Αιγών: Βεργίνα, Τ.Κ. 590 31 Ημαθία, τηλ. 23310-92.347, e-mail: vergina@culture.gr. Ώρες λειτουργίας: (Δευτέρα 12:00-19:30, Τρίτη – Κυριακή 8:00-19:30).
2. Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας: Πέλλα, Τ.Κ. 580 05, Πέλλα, τηλ. 23820-31.160. Ώρες λειτουργίας: (Δευτέρα 12:00-19:30, Τρίτη – Κυριακή 8:00-19:30).
3. Αρχαιολογικό Μουσείο Δίου: Διον Πιερίας, Τ.Κ. 601 00, τηλ. 23510-53.206. Ώρες λειτουργίας: (Τρίτη – Κυριακή 8:00 – 19:00).

— Museums of Thessaloniki

1. Thessaloniki Archaeological Museum: 6 M. Andronikou St., HANTH Square, tel. 2310-830.538, <http://www.amth.gr>. Open (Monday: 10:30 – 17.00, Tuesday-Sunday 8:30 – 15:00).
2. Museum of Byzantine Culture: 2 Stratou Ave., PO 546 40, tel. 2310 – 868.570, <http://www.mbp.gr>. Open: (Monday: 10:30 – 17.00, Tuesday-Sunday 8:30 – 15:00).
3. White Tower – Thessaloniki (Digital exhibition of history of Thessaloniki), White Tower, tel. 2310-267.832. <http://www.lpth.org>. Open: (Tuesday-Sunday 8:30 – 15:00).
4. Museum of the Macedonian Struggle: 23 Prox. Koromila St., tel. 2310-229.778, www.macedonian-heritage.gr. Open: (Tuesday-Friday: 9:00 – 14:00, Saturday 10:00 – 14:00).
5. Folklore and Ethnology Museum of Macedonia-Thrace: 68 V. Olgas Ave., PO 546 42, tel. 2310-830.591, 889.840, <http://www.lemmth.gr>. Open (Monday – Sunday: 9:00-15:00, Wednesday: 10:00 – 22:00, Thursday: closed).
6. Jewish Museum of Thessaloniki: 13 A. Mina St., PO 546 24, tel. 2310-250.406, <http://www.jmth.gr>. Open (Tuesday, Friday, Saturday, Sunday 11:00-14:00, Wednesday, Thursday 11:00-14:00 & 17:00-20:00).
7. Aghios Dimitrios Crypt Museum: Church of Aghios Dimitrios, PO 546 33, tel. 2310-270.591. Open (Monday 12.30-19.00, Tuesday-Thursday – Saturday 8.00-20.00, Friday 8.00-23.00, Sunday 10.30-20.00).
8. Ecclesiastical Museum: 7 Vogatsikou St. & Mitropoleos St., PO 546 22, tel. 2310 – 261.216. Open: (Tuesday-Saturday 9:30 – 13:30).
9. Thessaloniki Museum of War: 4 G. Lambraki St., PO 546 36, tel. 2310-249.803-4. (Open: Tuesday-Friday 9:00-14:00, Saturday-Sunday 10:00 – 14:00).

— Archaeological Museums in neighbouring Prefectures

1. Museum of the Royal Tombs of Aiges: Vergina, PO 590 31 Imathia, tel. 23310-92.347, e-mail: vergina@culture.gr. Open: (Monday 12:00-19:30, Tuesday-Sunday 8:00-19:30).
2. Pella Archaeological Museum: Pella, PO 580 05, Pella, tel. 23820-31.160. Open: (Monday 12:00-19:30, Tuesday-Sunday 8:00-19:30).
3. Dion Archaeological Museum: Dion, Pieria, PO 601 00, tel. 23510-53.206. Open: (Tuesday-Sunday 8:00 – 19:00).

Μουσείο - Λαογραφικό Μουσείο
1040 - Σαλονίκη (Γreece) - Σαρκοφάγος στην οδό

Βιβλιογραφία

- ΚΩΣΤΗΣ ΜΟΣΚΩΦ, *Θεσσαλονίκη 1700-1912, Τομή της μεταπρατικής πόλης*, Αθήνα 1974.
- Η. Ρ. LAUBSCHER, *Der Reliefschmuck des Galeriusbogens in Thessaloniki*, Berlin 1976.
- Β. ΚΟΛΩΝΑΣ, Α. ΠΑΠΑΜΑΤΘΑΙΑΚΗ, *Ο αρχιτέκτονας Vitaliano Poselli. Τα έργα του - Θεσσαλονίκη (19^{ος} αι.)*, Θεσσαλονίκη 1980.
- ΒΑΣ. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της τουρκοκρατίας, 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983.
- ΑΠ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Η ιστορία της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1983.
- Η Θεσσαλονίκη και τα Μνημεία της*, Οδηγός - Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1985.
- Νεώτερα Μνημεία της Θεσσαλονίκης*, Υπ. Πολιτισμού και Υπ. Βόρειας Ελλάδας, Θεσσαλονίκη 1985-86, Συλλογή υλικού και επιμέλεια σύνταξης: Χ. ΖΑΡΚΑΔΑ-ΠΙΤΣΙΟΛΗ, Ε. ΚΑΜΠΟΥΡΗ, Α. ΜΕΝΤΖΑ-ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Α. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, Ν. ΠΕΤΡΙΔΗΣ, Κ. ΤΡΑΚΟΣΠΟΥΛΟΥ-ΤΖΗΜΟΥ, Ε. ΧΑΡΙΤΙΔΟΥ-ΜΑΥΡΟΥΔΗ.
- Η αναστήλωση των βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων στη Θεσσαλονίκη*, Έκθεση Αναστηλωτικών Εργασιών (30 Νοεμβρίου - 31 Δεκεμβρίου 1985), Υπ. Πολιτισμού - Υπ. Βορείου Ελλάδος, έκδ. ΤΑΠΑ, 1985.
- ΑΛ. ΚΑΡΑΔΗΜΟΥ-ΓΕΡΟΛΥΜΠΟΥ, *Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917. Ένα ορόσημο στην ιστορία της πόλης και στην ανάπτυξη της ελληνικής πολεοδομίας*, έκδ. Δήμου Θεσσαλονίκης 1985-86.
- Κατάλογοι των Εκθέσεων της ΕΤΒΑ (Ελληνικής Τράπεζας Βιομηχανικής Αναπτύξεως). Έρευνα - κείμενα Β. ΚΟΛΩΝΑΣ - Ο. ΤΡΑΓΑΝΟΥ-ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ.
- Α. Αρχές της Βιομηχανίας στη Θεσσαλονίκη, 1870-1912, Θεσσαλονίκη 1987.
- Β. Θεσσαλονίκη 1912-1940, Βιομηχανία και πόλη, Θεσσαλονίκη 1989.
- ΣΤ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ, *Ο πύργος του Τριγωνίου. Συμβολή στη μελέτη των τουρκικών οχυρώσεων της Θεσσαλονίκης*, «Βυζαντινά» Νο 14, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 413-455, πίν. 1-12, εικ. 1-36.
- Μ. VITTI, *Η πολεοδομική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης*, Αθήνα 1996.
- Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, Α. ΤΟΥΡΤΑ, *Περίπατοι στη Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*, έκδ. ΚΑΠΟΝ, Αθήνα 1997.
- Τόποι της Ιστορίας και της Μνήμης. Τα Μνημεία της Θεσσαλονίκης και οι σεισμοί του 1978*, Έκθεση Φωτογραφίας Υπ. Πολιτισμού - 9^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, 1998. Κείμενα: Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, Π. ΑΣΤΡΕΙΝΙΔΟΥ, Χ. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, Β. ΚΟΝΙΟΡΔΟΣ.
- Θ. ΠΑΖΑΡΑΣ, *Η Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1998.
- Φ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Β. ΜΑΛΑΜΑ, Μ. ΜΙΖΑ, Μ. ΣΑΡΑΝΤΙΔΟΥ, *Τα λουτρά των ανακτόρων του Γαλερίου*, Θεσσαλονικέων Πόλις, Γραφές και Πηγές 6.000 Χρόνων, 2001, τεύχος 4, 103-114.
- ΟΛ. ΤΡΑΓΑΝΟΥ-ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, ΜΑΡΙΑ ΔΟΥΣΗ, ΜΙΧ. ΝΟΜΙΚΟΣ, *Η Βιομηχανική Κληρονομιά της Θεσσαλονίκης*, Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Θεσσαλονίκης, Ημερολόγιο 2004.
- Φ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Β. ΜΑΛΑΜΑ, Μ. ΜΙΖΑ, Μ. ΣΑΡΑΝΤΙΔΟΥ, *Οι οικοδομικές φάσεις του Οκταγώνου των ανακτόρων του Γαλερίου στη Θεσσαλονίκη*, ΑΕΜΘ 18, 2004.
- Κ. ΘΕΟΧΑΡΙΔΟΥ, *Η Ροτόντα της Θεσσαλονίκης, Νέα στοιχεία και αποσαφηνίσεις με αφορμή τις αναστηλωτικές εργασίες*, ΔΧΑ, περ. Δ' -16, 57-76.
- Β. ΝΕΡΑΝΤΖΗ - ΒΑΡΜΑΖΗ, *Εγκώμια της Βυζαντινής Θεσσαλονίκης*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1999.

Bibliography

- KOSTIS MOSCHOF, *Θεσσαλονίκη 1700-1912, Τομή της μεταπρατικής πόλης*, Athens 1974.
- H. P. LAUBSCHER, *Der Reliefschmuck des Galeriusbogens in Thessaloniki*, Berlin 1976.
- V. KOLONAS L. PAPAMATHAIAKI, *Ο αρχιτέκτονας Vitaliano Poselli. Τα έργα του - Θεσσαλονίκη (19^{ος} αι.)*, Thessaloniki 1980.
- V. DIMITRIADIS, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της τουρκοκρατίας, 1430-1912*, Thessaloniki 1983.
- A. VAKALOPOULOS, *Η ιστορία της Θεσσαλονίκης*, Thessaloniki 1983.
- Η Θεσσαλονίκη και τα Μνημεία της*, Guide - Ephorate of Byzantine Antiquities of Thessaloniki, Thessaloniki 1985.
- Νεώτερα Μνημεία της Θεσσαλονίκης*, Ministry of Culture and Ministry of Northern Greece, Thessaloniki 1985-86, Collection of material and editing: H. ZARKADA-PITSIOLLI, E. KAMBOURI, A. MENTZA-STERGIOU, A. PAPAZOGLOU, N. PETRIDIS, K. TRAKOSOPOULOS-TZIMOU, E. HARITIDOU-MAVROUDI.
- Η αναστήλωση των Βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων στη Θεσσαλονίκη*, Report on Restoration Work (30 Nov. - 31 Dec. 1985), Min. of Culture - Min. of Northern Greece, TAPA Press, 1985.
- A. KARADIMOU-GEROLIMBOU, *Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917. Ένα ορόσημο στην ιστορία της πόλης και στην ανάπτυξη της ελληνικής πολεοδομίας*, pub. Thessaloniki City Council 1985-86.
- Catalogues of ETVA (Greek Industrial Development Bank) Exhibitions. Research-texts V. KOLONAS - O. TRAGANOU-DELIYIANNI.
- A. Αρχές της Βιομηχανίας στη Θεσσαλονίκη, 1870-1912, Thessaloniki 1987.
- B. Θεσσαλονίκη 1912-1940, Βιομηχανία και πόλη, Thessaloniki 1989.
- S. STEFANOU, *Ο πύργος του Τριγωνίου. Συμβολή στη μελέτη των τουρκικών οχυρώσεων της Θεσσαλονίκης*, «Βυζαντινά» No 14, Centre for Byzantine Research, AUT, Thessaloniki 1988, p. 413-455, tables 1-12, ill. 1-36.
- M. VITTI, *Η πολεοδομική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης*, Athens 1996.
- E. KOURKOUTIDOU-NIKOLAIDOU, A. TOURTA, *Περίπατοι στη Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*, KAPON Press, Athens 1997.
- Τόποι της Ιστορίας και της Μνήμης. Τα Μνημεία της Θεσσαλονίκης και οι σεισμοί του 1978*, Exhibition of Photographs, Ministry of Culture - 9th Ephorate of Byzantine Antiquities, 1998. Texts: E. KOURKOUTIDOU-NIKOLAIDOU, P. ASTREINIDOU, H. BAKIRTZIS, V. KONIORDOS.
- Th. PAZARAS, *Η Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη*, IMXA, Thessaloniki 1998.
- F. ATHANASIOU, V. MALAMA, M. MIZA, M. SARANTIDOU, *Τα λουτρά των ανακτόρων του Γαλερίου, Θεσσαλονικέων Πόλις, Γραφές και Πηγές 6.000 Χρόνων*, 2001, issue 4, 103-114.
- O. TRAGANOU-DELIYIANNI, MARIA DOUSI, M. NOMIKOS, *Η Βιομηχανική Κληρονομιά της Θεσσαλονίκης*, Thessaloniki Architects' Association, Journal 2004.
- F. ATHANASIOU, V. MALAMA, M. MIZA, M. SAANTIDOU, *Οι οικοδομικές φάσεις του Οκταγώνου των ανακτόρων του Γαλερίου στη Θεσσαλονίκη*, AEMΘ 18, 2004.
- K. THEOHARIDOU, *Η Ροτόντα της Θεσσαλονίκης, Νέα στοιχεία και αποσαφηνίσεις με αφορμή τις αναστηλωτικές εργασίες*, ΔΧΑ, journal Δ' -16, 57-76.
- V. NERANTZI-VARMAZI, *Εγκώμια της Βυζαντινής Θεσσαλονίκης*, Vanias Publications, Thessaloniki 1999.

COPYRIGHT © 2009

ΔΗΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΚΕΝΤΡΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Μέγαρο Μπίλλη, Πλατεία Ιπποδρομίου, 546 21 Θεσσαλονίκη.

Τηλ. 2310-264.668, 274.167, φάξ 2310-274.710

[http:// www.thessaloniki.gr](http://www.thessaloniki.gr)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Περιβάλλοντος και Πολιτισμού

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Επιμενίδου 19, Άνω Πόλη, 54633 Θεσσαλονίκη

Τηλ. +30.2310.260283, Fax. +30.2310.240665

e-mail: eethes@otenet.gr - [http:// www. ellinikietairia.gr](http://www.ellinikietairia.gr)

ΧΑΡΤΕΣ - ΥΠΟΒΑΘΡΑ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΧΑΡΤΩΝ & ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ - ΕΘΝΙΚΗ

ΧΑΡΤΟΘΗΚΗ - ΕΚΕΠΠ - ΕΚΕΧΧΑΚ, Δημητρίου Πολιορκητού 37, Άνω Πόλη, 54633

Θεσσαλονίκη, Τηλ. +30.2310.243120, Fax. +30.2310.243121

e-mail: maplibrary@ekepp-ekechak.gr - www.ekepp-ekechak.gr

Μνημεία Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς Ουνέσκο.

Μνημεία Πολιτιστικής Κληρονομιάς βραβευμένα από την Europa Nostra, για την άριστη αναστήλωσή τους.

Οι φωτογραφίες που περιλαμβάνονται στους Περιπάτους προέρχονται από τα αρχεία του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης, καθώς και από τις συλλογές του Κονιόρδου Βασίλη και των Βλασίδη Βλάση, Γρηγορίου Αλέξανδρου, Θεοφυλάκτου Άννας, Παπαϊωάννου Άγγελου, Τσιαντούκα Γεωργίου, Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού, Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα, Αγιορειτικής Εστίας, Αντιδημαρχίας Πολιτισμού Δήμου Θεσσαλονίκης, Δημοτικής Πινακοθήκης Θεσσαλονίκης και Διεύθυνσης Τοπογραφίας Δήμου Θεσσαλονίκης.

Φωτογραφία Οπισθόφυλλου: Ψηφιδωτό, με διακοσμητικά θέματα, από τόξο της Αχειροποιήτου, του 5^{ου} αιώνα.

COPYRIGHT © 2009

MUNICIPALITY OF THESSALONIKI

THESSALONIKI HISTORY CENTRE

Billi Building, Ippodromiou Square, 546 21 Thessaloniki.

Tel. 2310-264.668, 274.167, Fax 2310-274.710

[http:// www.thessaloniki.gr](http://www.thessaloniki.gr)

HELLENIC SOCIETY

For the Environment and Culture

THESSALONIKI SECTION

19 Epimenidou St., Upper City, 54633 Thessaloniki

Tel. +30.2310.260283, Fax. +30.2310.240665

e-mail: eethes@otenet.gr - [http:// www. ellinikietairia.gr](http://www.ellinikietairia.gr)

MAPS-BACKGROUNDS

EUROPEAN CENTRE FOR COMMUNICATION, INFORMATION AND CULTURE

NATIONAL CENTRE FOR MAPS AND THE CARTOGRAPHIC HERITAGE - NATIONAL

MAP ARCHIVE - EKEPP - EKEHHAK, 37 D. Poliorkitou St., Upper City, 54633

Thessaloniki, Tel. +30.2310.243120, Fax. +30.2310.243121

e-mail: maplibrary@ekepp-ekechak.gr - www.ekepp-ekechak.gr

UNESCO World Culture Heritage Monuments.

Cultural heritage monuments which have received a Europa Nostra award for excellent restoration.

The photographs used to illustrate the Walks came from the archive of the Thessaloniki History Centre and from the collections of Koniordos Vassilis and Vlassidis Vlassis, Grigoriou Alexandros, Theofilaktou Anna, Papaioannou Aggelos, Tsiantoukas Georgios, Museum of Byzantine Culture, Museum of the Macedonian Struggle, Agioritiki Estia, Deputy Mayor of Culture Municipality of Thessaloniki, Thessaloniki Municipal Art Gallery and Thessaloniki Municipality Topography Department.

Back cover: Mosaic, with decorative themes, from arch in the Acheiropoiitos Church, 5th century.

ΚΕΝΤΡΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Μέγαρο Μπίλλη, Πλατεία Ιπποδρομίου, 546 21 Θεσσαλονίκη.

Τηλ. 2310-264.668, 274.167, φαξ 2310-274.710

[http:// www.thessaloniki.gr](http://www.thessaloniki.gr)

Επιτρέπεται η αναδημοσίευση κειμένων και φωτογραφιών από το παρόν βιβλίο μόνο με τη γραπτή άδεια του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης, της Ελληνικής Εταιρείας και των ιδιοκτητών των φωτογραφιών.

Σελιδοποίηση, εκτύπωση: ΛΙΘΟΓΡΑΦΙΑ Ι. Αντωνιάδης-Θ.Ψαρράς

Νέα Ραιδεστός, Θεσσαλονίκη

Τηλ. 2310-466.776

Θεσσαλονίκη 2009

ISBN 978-960-92592-5-5

ΔΗΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΚΕΝΤΡΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

MUNICIPALITY OF THESSALONIKI
THESSALONIKI HISTORY CENTRE

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
Περιβάλλοντος και Πολιτισμού
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

HELLENIC SOCIETY
for the Environment and Culture
THESSALONIKI SECTION